

PROCESY INTERNACIONALIZÁCIE DNES

JÁN BOSÁK

BOSÁK, J. Internationalization Processes Today. Jazykovedný časopis, 54 2003, No. 1 – 2, pp. 3 – 5. (Bratislava).

<0> *Od predchádzajúceho slavistického zjazdu v Krakove r. 1998 sa problematike internacionalizmov venovala mimoriadna pozornosť. Okrem iného o tom súhrnne svedčia aspoň dva medzinárodné zborníky, a to Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti (Bratislava 1999), no najmä Słowotwórstwo / Nominacja (Innsbruck – Opole 2003), ktorý vychádza ako 1. zväzok široko osnovaného medzinárodného projektu „Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich“ práve k zjazdu v Lubľane. (Kordinátor programu a hlavný redaktor edície S. Gajda, Uniwersytet Opolski.)*

<1> *Internationalizácia dnes je bezpochyby univerzálna tendencia, ovplyvňujúca vývin všetkých slovanských jazykov, a nielen ich. (Napríklad na Univerzite Innsbruck sa zrodila originálna myšlienka skúmať internacionalizáciu v germánskych a románskych jazykoch v porovnaní so slovanskými.) Viacerí bádatelia sa už zhodujú na tom, že internacionalizácia nie je „iba“ proces, ale výrazná tendencia, ktorá sa stále ďalej rozvíja a v rozličnej miere zasahuje všetky (kultúrne) jazyky a spoločnosti. No kým pri jej prvých vplyvoch a opisoch – počínajúc 60. rokmi – sa vlastne spájala predovšetkým s paralelnými procesmi terminologizácie, intelektualizácie, resp. aj demokratizácie, v súčasnosti – najmä od roku 1990 – je to predovšetkým globalizácia, ktorá ovplyvňuje slovanské jazyky mimoriadne masívne.*

<2> *Zhoda medzi bádatelmi je aj v tom, že pri internacionalizácii na prvom mieste nejde o jazykovú problematiku, ona je vlastne odrazom civilizačných a kultúrnych vplyvov (šport, motorimus, populárna hudba a pod.), ekonomického, politického a žurnalisticko-publicistického diskurzu (porov. tu v príspevku J. Kořenského na s. 7 – 11), no najmä technických procesov (počítače, internet, e-mail, počítačové hry, „esemeskovanie“ a pod.), s ktorými prichádza aj ich pôvodný jazyk a ten v širokom rámci zasahuje najmä mladšie generácie.*

<3> *Kým od 60. rokov sa hovorilo o prenikaní internacionálnych prvkov najmä prostredníctvom náučného a publicistického štýlu hlavne do lexiky, dnes je zrej-*

zrejme, že internacionalizácia zasahuje všetky jazykové roviny (podsystemy jazyka) vrátane grafiky a výslovnosti. Tu sa však jednotlivé slovanské jazyky správajú odlišne (máme na mysli prepis internacionalizmov do azbuky); v slovenčine sa napríklad v posledných kodifikačných príručkách uprednostňuje písanie podľa výslovnosti, anglická výslovnosť sa tiež nahrádza domácou; výrazné je to najmä pri skratkách (OECD sa nemá vyslovovať ako „oisídí“, ale iba ako „oécédé“; NBA nie ako „enbíej“, ale „enbéá“ a pod.).

<4> Pochopiteľne, že globalizácia vyvoláva ako protiakciu nacionalizáciu, resp. sa hovorí aj o autochtonizácii, v niektorých jazykoch aj o regionalizácii. Tieto tendencie by sa však nemali stavať iba na protiklade „domáce“ : „cudzie“, ale zároveň skúmať aj komunikačnú, štýlovú a pragmatickú funkciu nových jednotiek. Treba tiež hľadať relevantné kritériá na to, kedy ide o internacionalizmy a kedy o „čisté“ anglicizmy (fakticky amerikanizmy), lebo táto nejasná hranica často vyvoláva negatívne postoje autochtónnych používateľov jazyka.

<5> Obidve predchádzajúce tendencie sú častým predmetom diskusií v rámci jazykovej politiky a následne aj pri kodifikácii, resp. štandardizácii spisovných jazykov. Tu sa ukazuje (porov. napr. kolektívnu monografiu Český jazyk na přelomu tisíciletí, 1997), že pri analýze stále väčšieho počtu diferencovaných a pestrých komunikátov sa nevystačí s tradičnými štýlmi: z pôvodných troch sa dnes rozrástli už na niekoľko desiatok, a to by nebolo efektívne a racionálne výskumné inštrumentárium. Preto niektorí českí bádatelia navrhujú pracovať s pojmami jazyky (resp. podjazyky), napr. jazyk práva, jazyk počítačov, jazyk médií, jazyk reklamy a pod.

<6> Keďže sa život aj v slovanských krajinách čoraz viac diferencuje, budú jednotlivé skupiny používateľov potrebovať špecifické výrazové prostriedky. Už dnes má napríklad komunikácia vo firmách, v reklame, v bankách a pod. charakteristické prvky podľa toho, či sú ich vlastníčkmi Američania, Nemci a i. – možno medzi spomínané podjazyky pribudnú čoskoro aj firemné jazyky. To však pravdepodobne povedie k narastaniu významu subštandardných variet. Vari možno ešte aj dnes komunikáciu v počítačových firmách označovať za „pracovný slang“?

<7> Jedno je isté, že významnú úlohu pri budúcich lingvistických opisoch a úvahách zohrajú slovníky neologizmov, lenže tie asi ťažko udržia krok s internetom. Internacionalizácia jazykov rozhodne ovplyvní aj budúce uvažovanie o lingvistických teóriách. Možno sa to prejaví už na budúcom slovanskom kongrese o päť rokov...

Bibliografia

- DANEŠ, F. a kolektív: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha, Academia 1997.
Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti. Zborník referátov z medzinárodného vedeckého sympózia konaného v Bratislave 9. – 11. 10. 1997. Ed. J. Bosák. Bratislava, Veda 1999.

Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. Słowotwórstwo / Nominacja. Red. I. Ohnheiser. Opole, Universität Innsbruck – Institut für Slawistik, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 2003.

Vstreči etničeskich kul'tur v zerkale jazyka (v sopostavitel'nom lingvokul'turnom aspekte). Zod. red. G. P. Neščimenko. Moskva, Nauka 2002.

ПРОЦЕССЫ ЯЗЫКОВОЙ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ СЕГОДНЯ

В настоящее время интернационализация безусловно является универсальной тенденцией проявляющейся в развитии всех современных славянских литературных языков. Если в 60-ые годы интернационализация в период ее начального влияния и ее первых описаний была связана в основном с параллельными процессами терминологизации, интеллектуализации и демократизации, то в настоящее время – начиная с 90-ых годов – интернационализация носит глобальный характер и проявляется в славянских языках чрезвычайно активно и интенсивно, даже агрессивно.

Если 60-ые годы характеризуются постепенным проникновением интернациональных элементов посредством научного и публицистического стилей, то на современном этапе очевидно, что интернационализация распространена на все уровни языка (субсистемы языка) в таких масштабах, что нельзя говорить только о двух стилях, а практически о большинстве сфер коммуникации.

Противовесом глобализации служит национализация. Но ее нельзя сопоставлять лишь как оппозицию: национальное языковое средство – международное/иностранное языковое средство. Одновременно надо изучать коммуникативную, стилевую и прагматическую функции новых языковых единиц. Также необходимо исследовать существенные (релевантные) критерии, чтобы различить (дифференцировать) интернационализмы и англицизмы (в действительности американизмы), так как неопределенность этого разграничения нередко вызывает отрицательное отношение автохтонных носителей языка.

Príspevok bol vypracovaný v rámci vedeckého projektu *Inovačné procesy v slovnej zásobe súčasnej slovenčiny*, č. 2/1056/2, grantová agentúra Slovenskej akadémie vied a Ministerstva školstva Slovenskej republiky VEGA.

Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti. Zborník referátov z medzinárodného vedeckého sympózia konaného v Bratislave 9. – 11. 10. 1997. Ed. J. Bosák. Bratislava, Veda 1999. 166 s.

OBSAH

K. Gutschmidt: Tendencija internacionalizacii v sovremennykh slavianskikh literaturnykh jazykakh – otryženija poverchostnyje i glubinnyje. – *S. Gajda:* Internacionalizacija a słowiańska polityka językowa. – *A. Markowski:* Najnowsze zapożyczenia semantyczne w polszczyźnie. – *M. Krčmová:* Nejen lexikum. – *N. B. Mečkovskaja:* Etno-kulturnyje al'ternativy v slavianskikh terminologijach gumanitarnogo znanija. – *K. Vačkova:* Internacionalizacionni procesi v bǎlgarskija ezik od kraja na XX vek. – *M. Samardžija:* Dvojbe oko internacionalizacije leksika na primjeru hrvatskoga glazbenog i računalnog nazivlja. – *J. Dolník:* Preberanie výrazov a kultivovanie spisovného jazyka. – *J. Horecký:* Internacionalizácia a europeizácia slovenčiny. – *S. Ondrejovič:* O postojoch k internacionalizmu. – *J. Mlacek:* K internacionalizácii súčasnej slovenskej frazeológie. – *M. Nábělková:* Internacionálne v novej adjektívnej lexike v slovenčine. – *M. Šimková:* Pohyby v slovenskej lexike v 90. rokoch. – *O. Orgoňová:* O lexikálnych galicizmoch v súčasnej slovenčine. – *E. Tibenská:* Internacionalizácia a ideologizácia v jazyku. – *J. Wachtarczyková:* Internacionalizácia jazykového systému ako synergický jav. – *J. Bosák:* Domáce, cudzie, internacionálne v postojoch slovenských lingvistov.

JB

INTERNACIONALIZACE SOUČASNÝCH SLOVANSKÝCH JAZYKŮ – MOŽNOST NEBO NUTNOST?

JAN KOŘENSKÝ

KOŘENSKÝ, J.: Internationalization of the Contemporary Slavic Languages – Opportunity or Necessity? *Jazykovedný časopis*, 54, 2003, No. 1 – 2, pp. 7 – 11. (Bratislava)

Pojem internacionalizace nějakého přirozeného, etnického, národního jazyka je možné chápat dvojím způsobem:

(a) jazyk se stává internacionálním v tom smyslu, že slouží – zachováváje přitom více méně (viz dále) svoji identitu – mezietnické, mezinárodní komunikaci;

(b) jazyk se internacionalizuje v tom smyslu, že je ovlivňován jiným jazykem (jinými jazyky), mnohdy v souvislosti s tím, že je do nějaké míry tímto jiným jazykem omezován z hlediska svého funkčního spektra, tj. že v některých oblastech své funkční působnosti se přestává zčásti nebo úplně uplatňovat.

Je zřejmé, že slovanské jazyky byly, jsou a jistě i budou v jednotlivých případech internacionalizovány jak způsobem (a), tak i způsobem (b). Ve smyslu (a) se to vždy nějak týkalo především ruštiny, ale v různých obdobích i dalších slovanských jazyků. Ve smyslu (b) to bezpochyby v té nebo oné míře platí pro všechny slovanské jazyky. Nelze zároveň přehlédnout, že internacionalizace typu (a) v sobě zahrnuje rysy internacionalizace typu (b), neboť jazyk, který slouží v zvláště širokém smyslu mezinárodní komunikaci, do sebe absorbuje celou řadu rysů těch etnických, národních jazyků, jejichž jazykovým společenstvím slouží jako prostředek internacionální komunikace. Tyto jevy se pak zkoumají např. pod termínem regionálního koloritu mezinárodního jazyka. Jde o jev, který lze nejmarkantněji pozorovat na současné angličtině, příslušné fenomény bylo možné zaznamenat a byly zaznamenány také na ruštině. Národní jazyk v postavení jazyka mezinárodního styku je „vystaven“ procesům jakési denacionalizace v tom smyslu, že psychosociálně je do nějaké míry „vlastní“ nikoli jen původnímu etnickému nositeli. To lze dobře studovat nejen na diferenci mezi britskou a americkou angličtinou a angličtinou etnik původně náležejících k světové říši Jejich Veličenstev, postupně se to týká i tolerance k nejrůznějším koloritním regionalismům evropským, asijským i africkým. Lze soudit, že předpokladem pro internacionalizaci jazyka typu (a) je mimo jiné i vysoká tolerance společenství, které je původním nositelem jazyka projevující se omezením tendencí k regulativním, intervenčním zásahům do jazyka. Naopak, jestliže národní společenství jazyka mezinárodního sty-

ku (nebo jazyk s touto ctižádostí) ochraňuje jeho identitu intervenčními aktivitami zvláště vysoké právní síly, např. jazykovým zákonem, může tím své mezinárodní postavení, své mezinárodní perspektivy limitovat. Je třeba také připomenout, že internacionalizovaný jazyk ve smyslu (a) může být sám ovlivňován ve smyslu (b), což je problém vztahu mezi regionálními a celosvětovými mezinárodními jazyky.

Z toho, co bylo až dosud řečeno, lze učinit závěr, že nelze jednoduše a striktně rozlišovat internacionalizaci ve smyslu (a) a (b), přesněji řečeno, že lze při respektování existence výše uvedeného rozlišení vyjít z následující úvahy:

1. Budeme-li chápat internacionalizaci určitého etnického, národního jazyka jako součást procesů jeho ovlivnění jiným jazykem, popř. více než jedním jiným jazykem, pak je to jev, který je stejně starý jako historie.

2. Jde o interakci jazyka mezinárodního ekonomického, politického, kulturního styku s etnickým, národním jazykem bez tohoto postavení.

3. Jde zpravidla o interakci etnických, národních jazyků, jejímž rysem je výrazná asymetrie vzájemného působení, tj. jazyk toho společenství, které je ekonomicky, politicky, vojensky, civilizačně, popř. i kulturně silnější, ovlivňuje jazyk společenství po této stránce slabšího daleko výrazněji, než je tomu naopak. Relativita vzájemného působení je však velmi významným faktorem z výše uvedených důvodů. Asymetrie vzájemného působení je definičním rysem internacionalizačních procesů, zvláště procesů typu (b). Můžeme mluvit o jakýchsi procesech absorpčních – máme tu na mysli koloritotvorné procesy v jazycích mezinárodního styku a expanzivních – tedy vliv jazyka mezinárodního styku na jazyk bez tohoto postavení. – Příslušné vztahy mají nejen dimenzi aktuálně-synchronní, ale i velmi významnou dimenzi historicko-diachronní. Protože přirozený jazyk je jakýmsi sedimentem kulturně-historických procesů, které se projevují zanecháváním výrazových a obsahových stop dřívějšího vývoje a vlivů, je třeba v kontextu úvah o internacionalizaci (a internacionalizovanosti) etnických a národních jazyků pracovat též s vlivem světových kulturních jazyků (v našem kulturním kontextu jde především o latinu a řečtinu), které ovšem jsou etnickými, národními jazyky pouze z historického hlediska. Odlišování těchto různých časových vrstev internacionalizačních procesů je velmi důležitým předpokladem objektivitu studia příslušných jevů, významným předpokladem jejich interpretace.

4. V dané souvislosti máme na mysli vztahy mezi jazyky, které nejsou dány areálovými souvislostmi a dlouhodobým kulturně-historickým kontaktem, zpravidla spíše kontaktem „symetrickým“. Jinak řečeno vztahy ve smyslu 1. – 3. nejsou jediným zdrojem vzájemného ovlivňování etnických, národních jazyků.

5. Vliv dominujícího etnického, národního jazyka vyvolává po určité době emancipační tendence dominovaného jazyka. Jde o proces, v jehož rámci si nejprve nositelé „internationalizovaného“ jazyka uvědomují fakt internacionalizace, poté k němu zaujímají hodnotové a hodnotící postoje, k čemuž dochází pod rozhodujícím vlivem sociálních a politických postojů skupin a jednotlivců. Jestliže se jednotlivci a skupiny v zásadě ztotožňují s ekonomickými, sociálními, politickými příčinami a souvislostmi,

keré k ovlivnění vedou, přijímají jeho důsledky pozitivně i tehdy, jsou-li výrazné a jestliže z odborného lingvistického hlediska jsou v rozporu s typologickými a systémovými vlastnostmi jejich jazyka. V opačném případě jsou připraveni negativně reagovat i na rysy, které jsou méně výrazné a jsou v souladu s typologickou a systémovou charakteristikou jejich jazyka. V další fázi pak dochází zpravidla k určitým institucionálním reakcím, které jsou rozloženy na škále tvořené krajními body jazykově-kulturní doporučení – intervenční, regulativní zákroky mající charakter právních aktů, např. jazykového zákona. Je-li však tato „obranná“ reakce internacionalizovaného jazyka řízena široce pojatými funkčními zřeteli, vede zpravidla v dialektické jednotě internacionalizace a emancipace k velmi pozitivním výsledkům, které mají blahodárny vliv na rozvoj komunikačních vlastností internacionalizovaného jazyka.

6. Procesy internacionalizace se tradičně zkoumají zpravidla v „povrchové struktuře“ jazyka, tj. zjišťuje se především míra a charakter ovlivnění slovní zásoby, popř. i míra ovlivnění gramatické struktury jazyka. Tento krok je pochopitelně žádoucí a nezbytný, jde však především o zjištění charakteru a rozsahu ovlivnění. Sama o sobě tato zjištění nezakládají dostatečnou oporu pro hodnotící a hodnotové závěry. Při hodnocení vlivu na lexikální systém daného jazyka je třeba posoudit především to, zda jednotlivé exempláře „přicházejících“ lexikálních prostředků jsou po stránce formální akceptovatelné slovtvornými a tvaroslovnými principy příslušného jazyka. Jde tedy o to, zda jsou ze systémového hlediska v souladu s principy rozhojňování slovní zásoby daného slovanského jazyka, zda jsou v souladu s jeho slovtvornými principy, zda představují systémově vhodné východisko pro derivaci různých slovnědruhových forem nezbytných pro jejich spolehlivé fungování v „cílovém“ jazyce. Uvedme příklad: je-li do češtiny přijato slovo *chat*, pak je zřejmé, že jde o lexikální prostředek, jenž dovoluje slovnědruhovú transpozice jako *chatovat*, *chatování*, přičemž nevznikají problémy s tvaroslovným zapojením těchto forem do konjugační a deklinační soustavy češtiny. Stejně tak, jestliže lexikální přejímky směřují (nikoli v rozporu se systémovými vlastnostmi „cílového“ jazyka) k ekonomizačním procesům v oblasti pojmenování jevů – např. posílení jednoslovnosti pojmenování majících často terminologickou platnost na úkor komplikovaných víceslovných deskripcí – pak jde o proces s pozitivní tendencí. Stejně tak např. cestou internacionalizace zprostředkovaná jistá expanze rozhojňování slovní zásoby v češtině formou skládání, což je prostředek v tomto jazyce velmi starý a systémově zcela náležitý, není sama o sobě jevem, jenž identitu češtiny ohrožuje. Podobně posílení tendencí k analytickým konstrukcím, nominálnímu vyjadřování, popř. posílení některých tendencí v gramatickém systému češtiny pod vlivem internacionalizace je třeba vnímat, analyzovat a posuzovat realisticky. Internacionalizace se projevuje ovšem i „kalkováním“ celých syntaktických konstrukcí, přebíráním textových vzorců a typů apod.

7. Hodnotové posuzování a hodnocení internacionalizačních procesů však musí mít svůj základ v posouzení míry a charakteru internacionalizace obsahové, globálně sémantické stránky jazyka, v studiu příčin těchto procesů, ve zkoumání vztahů mezi

společensko-historicky podmíněnou nutností či nahodilostí těchto procesů. Po této stránce je internacionalizace zpravidla expanzí civilizačních fenoménů, projevem technického pokroku, kulturních vlivů atp. Spolu s technologiemi, kulturními tendencemi a trendy přichází i „jejich“ přirozený jazyk. Stejně tak vojensko-ekonomický vliv, vtažení společenství do nové sféry moci vede k internacionalizačním tendencím společným pro celou takto vymezenou geopolitickou oblast. Jestliže kulturně civilizační tendence působí zpravidla dlouhodoběji a mnohdy nerespektují v dané chvíli platné mocenské sféry, pak expanze internacionalismů v oblasti ekonomického, politického, žurnalisticko-publicistického diskurzu mnohdy mají „skokový“ charakter. – Pokud jde o češtinu ve 20. stol., ale jistě i o další slovanské jazyky, je příkladem kulturně-civilizačního působení vliv angličtiny v diskurzech týkajících se techniky, džezové, populární, později rokové hudby, relativně nejnověji počítačové techniky včetně s touto technologií spjatých komunikačních médií. Příkladem internacionalizace způsobené náhlou mocenskou změnou je situace v diskurzech ekonomických, finančních a vůbec podnikatelských. Platí to i pro diskurzy publicisticko-žurnalistické a politické, pokud reflektují diskurzy předcházející. Právě v těchto souvislostech je patrné výše konstatované pozitivní nebo negativní společenské (skupinově společenské) hodnocení těchto procesů. Jedinci a skupiny, které jsou profesně nebo zájmově spjaty s příslušnými vlivy, jsou obvykle zastánci odpovídajících internacionalizačních procesů, zatímco jedinci a skupiny mimo tyto interese zaujímají kritická a odmítavá stanoviska.

8. Z toho, co bylo až dosud řečeno, plyne, že k hodnocení procesů internacionalizace, zejména pokud jde o její aktuální projevy, je třeba přistupovat z hlediska funkčního, a to nikoli z pozice úzce imanentistického lingvistického funkcionalismu, ale v širokém, interdisciplinárním smyslu. Teprve komplexní posouzení historických, politických, ekonomických – mocenských souvislostí umožňuje zaujmout hodnotové a hodnotící postoje z hlediska lingvistického. Teprve v tomto komplexu kritérií je možné posuzovat a i prognózovat účelnost, nahodilost, nutnost a v této souvislosti i akceptabilitu a správnost takových procesů a jejich jednotlivých formálních, vyjadřovacích projevů.

Závěr:

Z výše uvedených důvodů je třeba chápat internacionalizaci (slovanských) jazyků následujícím způsobem.

Jde o vzájemné působení přirozených jazyků, jehož charakteristikou je výrazná asymetrie tohoto působení.

V jeho rámci je třeba chápat jak procesy „stávání se“ jazykem mezinárodního styku, tak i procesy oslabení identity určitého etnického nebo národního jazyka cestou jeho výrazného ovlivnění jazykem jiným. V druhém případě dochází dříve či později

k anti-internacionalizačním, emancipačním procesům, které v optimálním případě vedou k rozvoji pozitivních funkčních vlastností internacionalizovaného jazyka.

Příčiny těchto procesů nejsou imanentně jazykové, ale naopak vyplývají ze společensko-mocenských vztahů.

Vnější, povrchové, výrazové ovlivnění je úzce spjato s mezijazykovými interakcemi obsahově-sémantickými, internacionalizační procesy projevující se v lexikálním, tvaroslovném a syntaktickém plánu jazyka „pouze“ signalizují hlubší proměny diskurzů, v nichž zejména k těmto proměnám dochází. Teprve na základě tohoto hlubšího poznání je možná evaluace procesů internacionalizace. Totéž platí i pro návazné postoje a postupy v oblasti regulativních institucionalizovaných aktivit.

Internationalizační procesy jsou nutným jevem provázejícím vzájemné civilizační působení etnik.

L i t e r a t u r a

HAUGEN, E.: *Language Conflict and Language Planning*. Cambridge (Mass.) 1966.

JEDLIČKA, A.: *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha 1974.

KOŘENSKÝ, J.: *Teorie přirozeného jazyka (interdisciplinarita, aplikace, prognózy)*. Praha 1989, s. 62 – 71.

KOŘENSKÝ, J.: *Komunikace a čeština*. Jinočany 1992.

KOŘENSKÝ, J.: *Pojem gramatické změny a pojem synchronní dynamiky*. In: *Języki słowiańskie 1945 – 1995*. Opole 1995.

KOŘENSKÝ, J.: *Metodologické problémy zkoumání proměn současných slovanských jazyků*. *Jazykovedný časopis*, 49, 1998, s. 27 – 33.

NĚŠČIMENKO, G. P.: *Etničeskij jazyk*. München 1999.

RAY, P. S.: *Language Standardization*. The Hague 1963.

TAULI, V.: *Introduction to Theory of Language Planning*. Upsala 1968.

INTERNATIONALIZATION OF THE CONTEMPORARY SLAVIC LANGUAGES – OPPORTUNITY OR NECESSITY?

S u m m a r y

Internationalization of the Slavic languages is a process of interaction of natural languages, which is characterized by distinct asymmetry of this interaction. Within this scope, these are, on the one hand, processes of “becoming” the language of international connections and, on the other hand, processes of weakening of identity of certain national language through marked affection by another language. In the second case, sooner or later, there will gradually arise anti-internationalizational, emancipational processes which, in the better case, result in developing of positive functional attributes of internationalized language. The reasons of these processes are not immanently of language character, but, on the contrary, they follow from social and power policy relations – they are an inevitable phenomenon accompanying mutual civilizational interactions of individual ethnic.

Slovenčina ako cudzí jazyk. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie Bratislava 30. – 31. august 2000. Ed. J. Pekarovičová. Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2002. 348 s.

1. Lingvodidaktické aspekty opisu slovenčiny pre cudzincov

J. Pekarovičová: Lingvodidaktická koncepcia slovenčiny ako cudzieho jazyka. – J. Dolník: Rozvíjanie teórie spisovného jazyka. – J. Sabol: Fonologická typológia a zvuková sústava slovenčiny ako cudzieho jazyka. – E. Tibenská: Prepojenosť medzi lexikálnou, morfológickou a syntaktickou rovinou jazykového systému. – P. Baláž: K problematike menného rodu v slovenčine ako cudzom jazyku. – M. Sokolová: Morfematický pohľad na slovesný vid v slovenčine ako cudzom jazyku. – J. Glovňa: Pravidlo a výnimka vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka. – M. Darovec: Poznámky o spracovaní skladby v gramatike slovenčiny pre vyučovanie cudzincov. – J. Mlacek: Jazykovedné prednášky v programe intenzívneho jazykového seminára (typu SAS). – E. Žigová: Internacionalizácia a vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka. – M. Vajičková: Slovenčina pre začiatočníkov cez internet, možnosti a hranice nových médií pri vyučovaní cudzích jazykov. – E. Králiková: Hovorenie – cieľ i prostriedok výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka. – A. Mőži: Spoločné a odlišné aspekty hudobného a jazykového myslenia. – A. Lentvorská: Vplyv hudobnej výchovy na intenzitu osvojovania jazyka v slovenských školách v Maďarsku.

2. Interlingválna konfrontácia

J. Vaňko: Slovenčina z pohľadu slovinčiny. – J. Štefánik: Porovnanie fonologických systémov slovenčiny a korejčiny z hľadiska vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka. – Christa G. Lüdtke: K problémom slovesného rodu v slovenčine pre nemecky hovoriacich. – Mariola Szymczak: Rozdielne a totožné rekie v slovenčine a poľštine. – E. Melušová: Slovensko-chorvátske jazykové vzťahy.

3. Sociolingvistické a etnokultúrne aspekty prezentácie slovenčiny cudzincom

D. Kováčiková – E. Majerová: Výučba slovenčiny ako cudzieho jazyka v ÚJOP UK Bratislava. – M. Bilý: Literatúra a jej miesto vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka. – Anna Kyppö: Slovenčina vo Fínsku a nové formy štúdia. – M. Nábělková: Česká súčasnosť slovakistiky ako študijného odboru. – M. Žitný: Slovensko, Slováci a slovenčina nemeckými očami. – M. Bystrianska: Medzikultúrne aspekty pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka. – O. Orgoňová: Recepčia niektorých slovakistických učebných materiálov vo francúzskom kultúrnom prostredí. – A. Fanová: Využívanie tlače na hodinách slovenského jazyka. – A. Perďochová-Sklárová: Slovenčina na lektoráte v Poľsku z pohľadu glotodidaktiky. – E. Neoveská: K problematike výučby slovenského jazyka ako cudzieho v poľskom jazykovom prostredí. – Lucyna Spyřka: Slovakistika na Sliezskej univerzite v Katoviciach. – E. Mychalska: Zo skúseností z praktického využitia znalostí slovenčiny v poľskom prostredí. – M. Keruřová: K problému učebníc na lektoráte v Neapole. – J. Džoganik: Slovenský jazyk a literatúra ako študijný odbor na Užhorodskej štátnej univerzite. – D. Sokolovič: Slovakistika na Belehradskej univerzite. Genéza a perspektívy. – M. Žiláková: Výučba slovenčiny ako cudzieho jazyka v Maďarsku. – K. Šebová: Interkultúrne vzťahy v románe Pála Závadu Jadvigin vankúšik. – M. Záhradníková: Komunikačné bariéry v používaní slovenských slovies. – M. M. Gorjanová: Niekoľko myšlienok o príprave učiteliek pre národnostné materské školy v Sarvaši. – M. Vrábellová: Výučba slovenčiny na lektoráte v Pekingu.

JB

ЗАИМСТВОВАНИЯ И ИХ РОЛЬ В ЭТНИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ: ПРОБЛЕМЫ, СПОРЫ

ГАЛИНА П. НЕЩИМЕНКО (Москва)

NEŠČIMENKO, G. P.: Loans and their Role in Ethnic Communication: Problems and Disputes. *Jazykovedný časopis*, 54, 2003, No. 1 – 2, pp. 13 – 30. (Bratislava)

Проблема заимствований вызывает постоянные споры и дискуссии как среди специалистов, так и широкой общественности.¹ Это красноречиво отражает и название одной из наиболее удачных публикаций на эту тему – международного труда „Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti“ (см.: *Internacionalizácia* 1999),² в котором представлен не только ценный фактический материал, но и намечены новые, перспективные ракурсы последующей разработки проблемы.³

Несмотря на столь стойкое и столь обостренное внимание к данному вопросу – подтверждение этого мы находим не только в настоящем, но и в весьма отдаленном прошлом любого этноса – его решение, устраивающее все дискутирующие стороны, пока что все же не найдено.

Сложность данной проблемы, на наш взгляд, состоит в ее комплексности и многоаспектности, в необходимости учета целого ряда весьма важных, причем зачастую весьма деликатных факторов.

Ошибочно думать, что речь идет лишь о собственно лингвистическом феномене, что после соответствующей структурной адаптации заимствования любого генезиса безболезненно и органично войдут в систему воспринимающего языка, растворятся в нем⁴ и тем самым проблема снимется сама собой. Подобный подход был бы слишком упрощенным.

¹ В работе учитываются результаты исследований, проводившихся по грантам РФФИ № 01-06-80043 и РГНФ № 02-04-00274ф.

² Позволим себе в этой связи привести название нашего доклада „Přejatá slova: nevyhnutelné zlo vs. nevyhnutelné blaho?“, зачитанного на конференции „Setkání s češtinou“ в Праге в 2001 г. (Neščimenko 2002).

³ Подтверждением большого интереса к данной проблематике являются многочисленные публикации, неполный список которых приводится в конце статьи.

⁴ Уточним, что в работе мы используем термин «заимствование», а не «интернационализм», поскольку судить наверняка, приобретут ли интернациональный статус, т.е. войдут ли в между-

Помимо собственно лингвистической, в составе данной проблемы имеются и другие чрезвычайно значимые составляющие: социолингвистическая, психолингвистическая, коммуникативная, культурологическая и т. д. Кстати, именно учет коммуникативной составляющей заставляет задуматься над тем, как сказывается избыточный приток иноязычных включений на выполнении основной функции языка – обеспечение взаимопонимания в рамках этнической общности. Вряд ли нужно специально доказывать, что использование заимствований, облегчая доступ к современным достижениям в области науки, техники, культуры и пр., вместе с тем затрудняет общезнающую коммуникацию, создает коммуникативные барьеры, ведет к потере информации.

Наконец, нельзя сбрасывать со счетов и наличие политической составляющей, определяемой характером взаимоотношений с другими этносами, прагматической сменой – добровольной или же вынужденной – тех или иных политических предпочтений,⁵ опасениями культурно-языковой ассимиляции, этноязыковым антагонизмом и пр.⁶ Известно, что в различные периоды жизни чешского социума по внешним причинам «изгоями» становились то германизмы, то русизмы. «Опале» подвергаются бегемизмы или же псевдобегемизмы при кодификации словацкого литературного языка, сербизмы – хорватского, болгаризмы – македонского и пр. Аналогичную подоплеку имеет избавление от русизмов в целом ряде литературных языков постсоветского пространства. Список этот можно было бы продолжить.

Вытесненные из литературного узуса заимствования нередко оказываются весьма живучими, «оседая» в других идиомах этнического языка, чаще всего в разговорном узусе. Так, после 1989 г. значительный пласт русизмов из сферы экономической, общественно-политической и пр. терминологии по объективным причинам вышел из употребления (ср.: *rozpis plánu* – *разбивка плана*, *vstřícný plán* – *встречный план*, *převoditelný rubl* – *переводимый рубль*, *perestrojka* – *перестройка*, *glasnost* – *гласность* и т.д.), однако определенная их часть в силу своей структурной и фонетической близости влилась в состав собственночешских лексем; ср.: *pětiletka*, *bleskovka*, *nástěnka*, *obezlička*, *nedodělky*, *svodky*, *čistka*, *gramotnost* (*počítačová gramotnost*), *bezprizornost*, *běženci*,

народное употребление те или иные современные иноязычные включения, пока что затруднительно.

⁵ Как политический казус можно рассматривать замену обозначения «картофель фри» в англоязычном ресторанном меню на английский эквивалент в знак протеста против политики Франции по вопросу о войне в Ираке. Разумеется, это частный, анекдотический случай, однако он является дополнительным подтверждением того, что политики, впрочем, как и обыватели, как правило, не могут устоять перед соблазном, чтобы не затеять политические «игры» на языковом поле, что, по опыту прошлого и настоящего, чревато чрезвычайно опасными, во многом непредсказуемыми последствиями.

⁶ Несколько проще обстоит дело, когда речь идет о включениях из «мертвых» языков (например, латыни), т.е. при отсутствии аспекта конкретных межэтнических отношений.

dva dny nazad, činovník и пр. Нередко они до сих пор используются в языке СМИ, особенно устных, причем в речи как ведущих передач, так и их гостей любого возраста; ср.: *pokud sme byli tehdy nevýjezdnyými*. Радио 1997, ведущий; *celé ty roky se dělá obezlička*. TV 1997, ведущий; *máme možnost číst různé svodky*. Радио 1990, ведущий; *masívní čistka na základě dlouhodobých šetření*. TV 1997, ведущий.

Жизнестойкими оказались и германизмы, в изобилии представленные, например, в повседневной чешской речи; ср.: *fotr, flek, štamgast, šprechtit* (русский эквивалент *инпрехать*); во множестве они встречаются в профессиональной речи⁷ и т.д.

Определенный политический подтекст имеет и нынешняя мода на англицизмы, являющаяся порой своеобразным речевым «шиком».

Анализируя литературу, можно заметить, что чаще всего полемика развергивается по таким вопросам, как:

– допустимая степень открытости для заимствований внутриэтнического языкового пространства

– коммуникативная и лингвистическая мотивированность притока заимствований

– источник пополнения заимствований, т.е. конкретный язык-донор.

В настоящей работе, помимо названных, мы постараемся затронуть и другие аспекты, а именно:

– нужно ли регулировать приток заимствований и в какой степени?

– в каких сферах функционирования этнического языка подобное регулирование является возможным?

– влияет ли массированное проникновение заимствований, особенно из типологически отдаленных языков, на системные закономерности языка-реципиента, на выполнение им коммуникативной функции?

– как соотносится активное использование заимствований с языковой культурой этноса?

Разумеется, в рамках небольшой статьи невозможно исчерпывающе ответить на поставленные вопросы, однако уже сам факт их постановки представляется нам важным.

В зависимости от совокупности внутренних и внешних обстоятельств жизни социума проблема межъязыковых контактов и соответственно межъязыковой интерференции на разных исторических этапах получает различное наполнение, разворачивается разными гранями. Так, на ранних этапах существования этноса его члены, как правило, лишь осознают отличие своего языка и обычаев от языка и обычаев соседних этносов по принципу «свой – чужой»,

⁷ В этом отношении весьма красноречивой является глава „Kapitola o řemeslnické češtině“ в юмористической книге Ф. Непила „Jak se dělá chalupa“ (Praha, 1993).

«наш – не наш». Позднее особую значимость приобретает наличие единого для всей этнической общности языка как неперемного условия ее самосохранения, культурной и этнической самоидентификации, этнического самосознания.

По мере включения этноса в мировое цивилизационное пространство существенно расширяется спектр контактного и прежде всего дистантного этноязыкового взаимодействия, особую масштабность приобретают интеграционные процессы, которые, выйдя за региональные рамки, становятся все более глобальными.

Нельзя, однако, не видеть, что по мере ускорения процессов глобализации, образования интегрированных надгосударственных структур и т.п., вопреки всем благим намерениям, обещаниям и ожиданиям, этноязыковые и этнокультурные конфликты не ослабевают, а порой и усиливаются. Дело в том, что далеко не всякий этнос во имя идеи интеграции готов отказаться от своей собственной, исторически им занимаемой ниши в мировом культурном пространстве, т.е. от исконных культурных традиций, языкового своеобразия, этнического самосознания, т.е. всего того, что имеет для него непреходящее значение. Возрастает и напряженность во взаимоотношениях между развитыми этносами и этносами, не имеющими длительных традиций культурно-языкового развития, мощного социально-экономического потенциала и пр.

Форсированная этноязыковая интеграция, особенно если она сопровождается недооценкой специфики конкретных языковых ситуаций, их соотносительности друг с другом, игнорированием таких важных факторов как этноязыковой патриотизм, этноязыковое своеобразие и т.д., со временем может привести к серьезным осложнениям в межэтнических и межъязыковых отношениях, способствовать усилению пуристических тенденций. Тем самым внимание вновь обращается к проблеме заимствований, становящейся в очередной раз яблоком раздора.

Как показывает опыт, с течением времени продолжают сохранять актуальность две чрезвычайно важные антиномии:

– **интеграция – дифференциация** этнокультурного и этноязыкового пространства

– **унификация – сохранение** этнокультурного и этноязыкового своеобразия.

Значимость этих оппозиций особенно возрастает на переломных этапах, к числу которых, несомненно, относится период конца XX–начала XXI вв., характеризующийся кардинальными изменениями в жизни мирового сообщества. Не являются в этом отношении исключением и страны Восточной Европы, в которых важные социально-экономические и общественно-политические преобразования протекали особенно стремительно и болезненно, завершившись одномоментным сломом не только общественной формации, но и мировоззренческих ориентиров.

Стремительные, притом масштабные социально-политические и экономические изменения в бывших странах социалистического содружества повлекли за собой на рубеже 80-х и 90-х годов резкую смену не только экономической и социально-политической ориентации, но и терминологической номенклатуры. Так, если на этапе социалистического строительства приоритетную роль играли **русскоязычные** и преемственные к ним социально-политические и экономические терминосистемы, то в новейший период их сменила терминология **англоязычная**, связанная с капиталистическими взаимоотношениями.

Все это вместе взятое ставило языки в жесткие условия оперативной переработки и трансляции по каналам коммуникативной связи огромного, стремительно расширяющегося и изменяющегося информационного массива.

Потребность в новых номинациях, столь остро проявляющаяся на этом историческом рубеже, вполне естественно могла удовлетворяться за счет как **внутриязыковых**, так и **внеязыковых** ресурсов. В последнем случае мы имеем в виду интенсивный приток заимствований, прежде всего англицизмов. Заметим, что к этому времени английский язык уже имел устойчивую репутацию языка международного общения, располагающего обширными терминологическими системами в новых отраслях науки и культуры, политики, общественной жизни и т.д. Укреплению приоритетного положения английского языка, массивному притоку англоязычных заимствований, возрастанию их удельного веса в словарном составе языка, а также частотности употребления во многом способствовало и возникновение всемирной, преимущественно англоязычной, информационной сети.

Разумеется, абсурдно думать, что какая бы то ни было этническая общность может длительное время полноценно развиваться в условиях культурноязыковой изоляции и «стерильности». Стремление к абсолютной самодостаточности родного языка, к тому, чтобы все номинационные потребности полностью удовлетворялись за счет его внутренних ресурсов, лишено исторической перспективы. Нередко именно заимствования позволяют компенсировать отсутствие номинационных эквивалентов в родном языке,⁸ заполнять лакуны в деривационных цепочках языка-реципиента,⁹ удовлетворять потребность в стилистическом варьировании, в аутентичном обозначении ранее не известных реалий и пр. Нельзя не учитывать и того, что взаимодействие языков с разной степенью длительности культурной традиции, может стиму-

⁸ Ср. отсутствие отечественного аналога для понятия «хакер»: *Velké pokuty hrozí hackerům v Rusku... Ruská hackerská kultura patří k nejstarším*. Lidové noviny 2001; *Východoevropští počítačovní hackeri i crackeri patří mezi šikovnější na světě*. Там же.; „*Hackerství je dobrý džob*“. Там же. Ср. обозначение *haker* в русском языке.

⁹ Ср., например, невозможность развертывания деривационной цепочки от чешского *korapá* ‘футбол’ в отличие от заимствованного *foťbal – foťbalista, foťbalový*.

ликовать их функциональное выравнивание, ускоренное формирование «культурного» слоя.

И тем не менее наблюдаемое ныне «тотальное» распространение англицизов не может не вызывать полемику, развертывающуюся как в практической, так и в теоретической плоскости. В первом случае она касается конкретных иноязычных номинаций или же отдельных структурных элементов (например, основ, формантов и пр.); во втором – возможности проведения политики языкового «протекционизма» с целью защиты родного языка от иноязычного влияния, создания «статуса благоприятствования» для использования и активизации собственных внутриязыковых ресурсов.

Последний аспект заслуживает особого внимания.

Обычно политика по отношению к заимствованиям формируется в зависимости от уровня культивированности и степени полифункциональности собственного литературного идиома: чем прочнее позиции последнего, тем терпимее относится общество к заимствованиям и наоборот: чем в более угрожаемом состоянии находится литературный язык, тем более негативным становится отношение к заимствованиям, тем более прямолинейно осуществляется его защита от инвазии других языков.¹⁰

Опыт последних десятилетий XX в. корректирует эту закономерность, поскольку на исходе столетия в активную борьбу с наплывом англицизов включились именно государства, обладающие развитыми, функционально дифференцированными литературными языками, имеющими длительную культурную традицию, т.е. языками, казалось бы, не находящимися в угрожаемом положении. Мы имеем в виду прежде всего Францию, Германию, принявшие соответствующие языковые законы.¹¹ В начале 2003 г. ожесточенная дискуссия по поводу принятия закона о русском языке разразилась и в России. По замыслу этот закон должен был ограничивать употребление

¹⁰ Иллюстрацией последнего является языковая программа Й. Юнгмана (издание «Словесности» Й. Юнгмана 1845 г.), в которой в качестве источников обогащения словарного состава литературного чешского языка называются: 1. Памятники старой чешской литературы. 2. Народный язык, т.е. диалекты. 3. Сочинения современных писателей. 4. Родственные славянские языки. 5. Создание новых слов путем словосложения или же, что предпочтительнее, при помощи словообразования (суффиксов и префиксов). 6. Дословный перевод с древних языков, или калькирование, если это **не противоречит** духу чешского языка (выделено нами. – Г.Н.). Соответственно как чудовища им характеризуются конструкции типа *míti recht, jíti furt, býti auf, jíti aus* (воспроизводится по: Нешименко, Широкова 1981, сс. 181 и 190).

¹¹ Примечательно, что принятие в субъектах Российской Федерации постперестроечного периода языковых законов нередко обостряло межъязыковые и межэтнические взаимоотношения, особенно между титульными и остальными этносами, проживающими на данной территории. В создавшейся ситуации некоторые титульные этносы, даже если они и были представлены меньшинством населения, пытались узурпировать позиции в образовании, официальной коммуникации и пр.

англицизм, а также включений из сленга и просторечья – так во всяком случае о его сути скупой информировалась общественность. Впрочем, ко всеобщему ликованию охваченных паникой журналистов данный закон не был утвержден верхней палатой парламента.¹²

Принятие языковых законов, разумеется, не может служить панацеей в борьбе с инвазией англицизм,¹³ тем более, что в условиях наблюдаемого ныне ослабления авторитета кодификации литературного языка, общего снижения речевого стандарта публичной коммуникации, их предписания чаще всего не соблюдаются.

В настоящей работе мы предприняли попытку рассмотреть проблему заимствований через призму концепции бинарного членения этнического языка (Нещименко 1999; Нещименко 2003), используя при этом оппозицию **регулируемое – нерегулируемое** речевое поведение. Основной тезис, которым мы руководствовались, заключался в следующем: каково бы ни было конкретное решение по поводу того, нужно ли и можно ли регулировать приток заимствований, оно не может быть **равнообязательным** на всем коммуникативном пространстве, обслуживаемом данным этническим языком.

В подсистеме **нерегулируемого** речевого поведения (или же речевого поведения с ослабленной регулируемостью), т.е. языковое обеспечение непринужденного повседневного общения, обслуживаемого разговорным языком во всем богатстве и многообразии его проявлений, ставить задачу регулирования использования заимствований бессмысленно. Здесь речевое поведение является спонтанным и стихийным, какие-либо императивные предписания не соблюдаются, решающую роль играет комфортность общения, живое речевое взаимодействие. Так, например, в сленге широко представлены включения из немецкого языка, идиш и пр.; в молодежном, профессиональном сленге – из английского и т.д.¹⁴

¹² Комичной была моментальная реакция ведущих радиостанции «Эхо Москвы», оперативно заменивших заимствования на соответствующие русские эквиваленты; ср.: вместо *эсклюзивный показ фильма – исключительный*; вместо *виртуальный – воображаемый* и пр.

¹³ В этой связи не можем не отметить, что наплыв англицизм заметен и в современном чешском языке, всегда отличавшемся сильными пуристическими тенденциями. Тем не менее в исконно англоязычной компьютерной терминологии количество англицизм в чешском языке гораздо ниже, чем в русском. Приведем всего лишь несколько примеров: *компьютер – počítač*; *принтер – tiskárna*; *файл – soubor*; *дискета – deska / disketa*; *браузер – prohlížeč*; *контроллер – řadič* и пр.

¹⁴ Ср. словарь молодежного сленга (Magazin Dnes 34/2001): *joke* (cti: dzouk, angl.) *vtip*; *kalba* – *oslava*; *litr* – 1000 *korun*; *homeless* (cti: houmless, angl.) – *bezdomovec*; *skejťák* – *kdo jezdí na skateboardu*; *pankáč* – *hnutí punk*; *hooligans* (čti: huligens) *radikální fotbaloví fanoušci*; *DJ* (*dýdžej*) – *pouštěč desek*. Приведем также текстовый фрагмент из молодежного сленга, воспроизведенный в газете «Московский комсомолец» (1997, речь как героя интервью, так и журналиста): *Зато теперь все они в заднице, а вы, презираемые синтезаторщики, ох как на всех отыгрались.*

Иначе обстоит дело в подсистеме **регулируемого** речевого поведения (языковое обеспечение высших коммуникативных функций, характеризующееся предпочтительным использованием литературного идиома). Здесь необходимо регулировать приток заимствований, причем в роли регулирующих факторов выступают:

– **внешняя** цензура (языковой контроль, осуществляемый редакторами, стилистами, ведущими и т.п.)

– **автоцензура**, т.е. речевой самоконтроль индивидуума.

Однако даже в этом коммуникативном ареале речь идет не о повальном запрещении заимствований (чего, кстати, опасались журналисты, а также противники закона о русском языке), а о регулировании их использования в наиболее общественно значимой сфере коммуникации, каковой, несомненно, является коммуникация публичная как наиболее репрезентативный вид **общественного** общения.¹⁵

Решающим критерием в этом случае, на наш взгляд, должно было бы служить то, чтобы использование заимствований было актуализованным, функционально обусловленным, чтобы оно не только не препятствовало, но, напротив, способствовало выполнению коммуникативного намерения, заложенного в высказывании. Как в действительности обстоит дело, мы проиллюстрируем несколько ниже.

Говорить об исключительной значимости роли СМИ в информационно-коммуникативном и культурном пространстве этноса излишне. Транслируя по каналам коммуникативной связи огромные информационные массивы, они способствуют их социализации, т.е. освоению адресатом. В рассматриваемый период узус публичной коммуникации подвергся особенно значительным изменениям (см. подробнее: Нешименко 2001). И дело здесь не только в том, что на смену дикторам радио и телевидения, зачитывающим заранее написанный и отредактированный текст, пришли, как правило, их более молодые коллеги – ведущие, или же модераторы, привнесшие речевые навыки нового поколения.

Важнее другое: в системе современной публичной вербальной коммуникации доминирующее положение заняли аудиовизуальные каналы ком-

«Лунная соната» от «DM» выходит лишь на сингле; ты не один такой умный понял, что рейв, данс-культура может собрать суперглобальные деньги. Но ты первый, записывающий лейбл такой музыки. Ты – в рейверском пуховике ди-джея, который взял на себя роль такого гуру некоторых персоналий в ди-джейской тусовке... пишут миксы с пластинок... рейвовать надо дозированно, строго по рецепту.

¹⁵ Несколько иная ситуация – в профессиональном официальном общении, профессиональной литературе, где действуют сложившиеся в том или ином языке традиции употребления терминологических номенклатур (например, в чешской специальной литературе, как уже отмечалось, заимствования представлены в меньшей степени, чем в русской).

муникативной связи – радио и телевидение, существенно отличающиеся по своей специфике от письменных СМИ. Данное явление, определяемое нами рабочим термином «устнизация» публичной коммуникации, имеет огромное, не всегда адекватно оцениваемое значение.

Узус устных СМИ оказывает не только масштабное воздействие на языковое сознание социума, в нем наиболее заметны ущербность навыков публичного культурного «говорения», несоответствие образования, полученного индивидуумом, его реальному культурному уровню, а также уровню владения родным языком. Впрочем, активные участники публичной коммуникации далеко не всегда и не в полной мере осознают как лежащую на них ответственность перед аудиторией, так и функциональную специфику устных СМИ, заключающуюся, помимо прочего, в возможности установления **сиюминутного** коммуникативного контакта с **массовым** адресатом, который должен воспринять передаваемую информацию сразу, «с ходу», без нежелательных коммуникативных потерь и искажений.

Для достижения этой цели необходимо, чтобы передаваемая информация была **адресной** как по характеру сообщаемой информации, так и по ее вербальному воплощению, т.е. она должна соответствовать языковой компетенции потенциального массового, общенационального адресата – без этого коммуникативное и речевое взаимодействие адресанта и адресата не будет достигнуто. Как ни странно, но именно этой фазе коммуникативного акта обычно уделяется меньше всего внимания, порой даже создается впечатление, что для коммуникатора гораздо существеннее самовыражение, чем установление взаимопонимания с аудиторией.

Принципиальное значение имеет и то, что тексты **письменных** СМИ проходят или во всяком случае должны были бы проходить через **двойной** фильтр языковой коррекции: внешнее редактирование (внешняя языковая «цензура») и автоцензура, т.е. речевая саморегламентация. В **устных** СМИ практически **единственным** вербальным регламентатором является **автоцензура**, строгость которой в конечном итоге зависит от языковой компетенции говорящего, от степени его речевой ответственности перед аудиторией. Это означает, что с точки зрения соблюдения литературной нормы устный текст более уязвим, чем текст письменный. Мало того, встречающиеся в устных СМИ ошибки широко тиражируются, при этом они могут как шокировать общество, вызывая осуждение, так и служить дурным примером для подражания, ложным речевым эталоном.

Считаем важным подчеркнуть, что чрезмерное использование заимствований, особенно из языков иной типологической принадлежности, не может пройти без серьезных последствий для языка-реципиента. Это не только затрудняет коммуникацию, но и, как подтверждает языковой материал, может вести к нарушению внутренних закономерностей и естественных пропорций

воспринимающего языка. Сказанное в полной мере касается и англицизмов, поскольку различия между английским языком и большинством славянских языков прослеживаются на самых разных языковых уровнях: в словообразовании, словоизменении, в номинативных и синтаксических схемах, просодических особенностях, построении текста и пр.¹⁶ К примеру, Й. Краус (Kraus 1996) пишет о появлении в современном чешском языке непривычных произносительных норм и интонационных моделей, заимствованных из английского языка. Нечто подобное наблюдается и у ведущих ряда российских молодежных радио- и телестанций.

Остановимся ниже на некоторых проявлениях этого влияния (см. также: Нешименко 2002):

1. Стремительное возрастание удельного веса непроезводных слов, не имеющих в языке-реципиенте структурных и семантических мотивационных ассоциаций. Не случайно именно эта лексика чаще всего становится объектом «языковой игры».¹⁷ Для носителей языка-реципиента основная масса заимствований является словами непроезводными: *aids, džiu-džitsu, karate, kung-fu, show, girl, showgirl, lobby, barbie, hippies, skinheads, aikidó, airbridge, VIP, hi-fi; толлинг, гуру, прайм, сингл, ди-джей, джакузи* и огромное, все более разрастающееся множество им подобных слов. Нельзя, однако, не учитывать, что пропорциональная представленность производных и непроезводных лексем в составе производящих основ является важным показателем словообразовательной продуктивности формантов.¹⁸ Так, возрастание доли непроезводных слов и соответственно уменьшение доли слов производных – один из симптомов снижения деривационной активности форманта, его оттеснения на периферию словообразовательной системы. И, напротив, увеличение удельного веса производных основ говорит о возрастании деривационной активности за счет более или менее регулярного «рекрутирования» новых лексических пополнений.

2. Возрастание численности несклоняемых слов, особенно в литературном языке, что весьма существенно для чешского языка, где в отличие от русского заимствования чаще всего склоняются (ср. чешск.: *naučit džudu, aikidu*; ср.

¹⁶ Ср. случаи буквального копирования иноязычной конструкции: *Мать Бен Ладена получила недавно телефонный звонок*. Эхо Москвы, 2002, Новости.

¹⁷ Ср. шутивную интерпретацию семантики *имиджмейкер* в реплике ведущего «Эхо Москвы»: *имиджмейкер это мордодел*.

¹⁸ По данным, приводимым в монографии А. Загородниковой, в языке польской прессы начала 80-х годов на 2.500 новых слов приходится 72% словообразовательных дериватов и около 15% немотивированных слов, т.е. в пять раз меньше (Zagrodnikowa 1982: 243). Думается, что сейчас это соотношение существенно изменилось в результате притока заимствованных лексем, большую часть которых составляют непроезводные лексемы с не прозрачным для носителей языка-реципиента внутренним строением.

русск. *научить дзюдо* и пр.). Это не может не служить источником дискомфорта, особенно в отношении часто употребляемых слов. Так, например, на чешском ТВ (клуб «Netopýg», 1999 г.) возникла спонтанная дискуссия по поводу того, можно ли склонять *NATO* (*vstup do NATO // vstup do NATa*). Единого мнения высказано не было, хотя большинством участников дискуссии как более правильный воспринимался несклоняемый вариант *členství v NATO* (допустимо, впрочем, и *jednání s NATem*). У ряда заимствований трудно определить их родовую принадлежность, что также может препятствовать их адаптации в языке-реципиенте.¹⁹

3. Увеличение численности слов с не типичной для славянских языков комбинаторикой исхода основы (использование вставных гласных, не всегда представляется возможным); ср.: русск. *пabлик-рилейшнз, НТВ-интернейшнл, экишн, промоушн*. Примечательно, что различные языки по-разному справляются с возникающим в финали слова артикуляционным напряжением. Так, например, судя по имеющемуся в нашем распоряжении материалу (возможно, он нуждается в дополнительной проверке) в чешском языке отдается предпочтение цитатному воспроизведению заимствования; ср.: (словарь «Nová slova v češtině». Praha 1998): *promotion [promoušn]: sehnat peníze na masivní promotion; promotion probíhala v závěru roku; Řekové nedokázali udělat šampionátu dostatečné promotion* (несклоняемое; женского и среднего рода); *public relations [pablik rilejšns] moderní metody politického public relations; odborník na public relations; co jsou public relations; vedoucí public relations automobilky* (м.р. мн.ч.).

Несколько иначе эта же проблема решается в русском языке. Здесь встречается либо буквальное цитатное воспроизведение по типу «*промоушн*», т.е. без вставного гласного (*больше внимания уделяя рекламе, «промоушну»*. Новая газета 2002; *промоушн патриотизма*. Эхо Москвы 2002), либо артикуляционное напряжение снимается путем использования вставного гласного (*по промоушену фильмов*. Эхо Москвы 1999) или усечения финали (*коллектив одной супервлятельнойшей российской промокомпании*. Мир новостей 2002).

Весьма пестрая картина наблюдается в русском языке у высоко частотного англицизма *пabлик рилейшнз* (в русском языке имеется лишь эквивалентная описательная номинация «специалист по связям с общественностью»). Так, на ранних этапах появления этой лексемы в русских текстах ему сопутствовала расшифровка: *Современные законы рекламных компаний и «пиара» (PR – пabлик рилейшнз) диктуют музыкантам особые правила игры*. Аргументы и факты 1999. В имеющемся у нас материале данный англи-

¹⁹ Так, в передаче о культуре речи на «Эхо Москвы» (1999 г.) ведущие не могли с уверенностью ответить на вопрос, к какому роду можно отнести *джакузи*. Впрочем, разговорная речь, особенно сленг, довольно вольно обращается с заимствованиями; ср. *какая гирля!*

цизм может воспроизводиться в виде неадаптированной и адаптированной аббревиатуры, которая функционирует по-разному: а) в качестве самостоятельного слова (*Я считаю, что это великолепный PR для звезд.* Новая газета 2002; *как надо делать PR.* Там же 1999; *рынок компромата и пиара.* Там же 2002); б) в качестве комбинированного обозначения с включением начальной аббревиатуры по типу *ВИЧ-инфекция; VIP-персона; VIP-орган; VIP-список; VIP-гость;* чешск. *Hi-fi studio; hi-fi technika; hi-fi souprava; LP desky; NC středisko; RH paprsky.* Ср.: *PR-директор студии.* Новая газета 2002; *PR-энергия.* Там же 2001; *pr-ход, pr-акция.* Там же 2000; в) в составе сложного слова с препозиционным компонентом в виде адаптированной аббревиатуры (*Несмотря на все пиар-старания.* Новая газета 2002; *объектом пиар-атаки.* Там же 2002; *подготовка пиара ...Началась ранняя пиар-подготовка.* Там же 2003); г) в комбинации с суффиксоидом или суффиксом (знатные *PR-мены* общались. Аргументы и факты 1999); (в тексте рекламы: *Купим опытного PR-щика.* Новая газета 2001; *пиарщики дружат между собой.* Там же 2002). Ср. также производные: *пиарить; впиаривать; перепиарить; по пиарным надобностям* и пр.

Проблемным, на наш взгляд, может оказаться алломорф род.п. мн.ч. от *euro* (*Propustit na kauci ve výši šest miliónů eur.* Lidové noviny 2001).

4. Под влиянием английского языка в славянских языках **форсированно** насаждаются агглютинативные структуры с препозиционной постановкой несогласованного определения типа *бизнес-сообщество, бизнес-виза, бизнес-тур, бизнес-отношения, бизнес-элита, бизнес-опека.* (ср. в контексте: *Это бизнес-отношения и я ни разу не видел, чтоб кто-нибудь из звезд сорвал контракт.* Новая газета 1999); *секс-торговля; плей-лист; шорт-лист; Интернет-адрес; Интернет-вещание; Интернет-стилистика; Интернет-диверсия; Интернет-провокация; интернет-провокация; гей-браки; лид-вокалист; шоу-дива; шоу-бизнес; панк-резервации; допинг-проба;* чешск. *byznyscentrum; live-nahrávky; disco zařízení „disco“ kecky.* Список можно продолжать до бесконечности.

5. Появление не привычных для славянских языков деривационных цепочек типа: *все наши имиджмейкеры, клипмейкеры, ньюсмейкеры, депутато- и президентомейкеры.* Новая газета 1999; ср. также: *Нетрудно будет понять лишившихся работы риэлтеров, дилеров и маркетологов.* Там же 1999. Лексемы типа *manager, dealer, imagemaker* и под. встречаются и в других славянских языках.

6. Активизация некоторых, ранее уже использовавшихся префиксов типа *супер-, гипер-.* Ср.: *суперрейтинговый; суперсумасшедший; супертрадиционный; супердешевый; супердорогой; супермонополист; супергостиница; супер-*

спорт,²⁰ суперспортсмен; суперпокупка; суперзвезда; суперсиловик; супер-китч; суперблеф (ср.: все супер: актеры, камера, диалоги. сценарий. Новая газета 2002; Сон крутой и свободной России о суперкрутой и суперсвободной Америке. Там же 2002); гиперкультовый (фильм); гипермаркет и пр. (см. в контексте: «Звезда» обязана иметь супервнешность. Комсомольская правда 1989; с гиперизлишком шуб, что делать. Новая газета 1997; Гиперкультовый фильм. Эхо Москвы 2001; внешность приобретает гипердовлеющее значение. Мир за неделю 1999 и пр.).

В отличие от префиксов заимствованные суффиксы (за исключением тех, которые прочно «прижились» в языке типа *-ист* и пр.) обычно используются с устойчивым набором: *прозаикесса, критикесса, клоунесса* (*клоунесса, эпатирующая публику*. Новая газета 1999); *редактриса, инспектриса* (ср. также чешск. *Vdova-piratessa vedla mužův „podnik“ dokonce lépe než původní majitel*. Haló Sobota 1969). Ср. ироническое использование заимствования: *Бизнес-вумен лишилась «БМВ» прямо в своем гараже*. Московский комсомолец 2001. В этом же ряду можно привести и производные с *-гейт* типа *Чичиковгейт, Чеченгейт* (с открытым рядом основ).

Чрезмерное употребление заимствований (невзирая на наличие вполне правомерных эквивалентных обозначений в родном языке) может вести к возникновению коммуникативного дискомфорта. Сказанное особенно касается вербального узуса устных СМИ, поскольку разъяснительные комментарии, допустимые в СМИ письменных, здесь слишком бы утяжеляли текст, делали его менее емким по содержанию (напомним, что стоимость «эфирного» времени весьма высока), замедляли скорость распространения информации.²¹ Вместе с тем повторное востребование слушателем устного

²⁰ Из электронных писем чешского молодого человека (тексты писем нам были любезно предоставлены К. Марковой): *no, bylo to super* (2000 г.); *Jinak ta práce je dost super* (2001 г.). Окказионально адаптированное *super-* используется как прилагательное: *superovní* (ср. также *extrovní od extra*). Небезынтересны и факты автономного использования формантов, т.е. их превращения в самостоятельные (или же полусамостоятельные) слова; ср.: *Интересная съемка, ироничный текст – вся аппаратная вслух комментирует: хорошо, супер! Хвалить коллег – это здорово, это супер*. Новая газета 2001. Примечательно подражание, на наш взгляд, не очень уместное, стилистике молодежной речи (*супер, о'кэй*) в интервью, предоставленному радиостанции «Эхо Москвы» двумя весьма немолодыми интеллигентными женщинами (феномен «вторичной публичности», т.е. публичного воспроизведения частной беседы): *Мирон Семенович был супер!* (2003 г., рассказ ассистентки профессора М.С. Вовси, арестованного в пятидесятые годы по так называемому делу врачей); *М. Бабанова! все в ней было о'кэй* (2002 г., рассказ театрального критика о знаменитой актрисе М. Бабановой).

²¹ Ср. пространные комментарии в письменном тексте: Правящие круги США начнут планомерное свертывание своего присутствия в различных частях планеты. В Вашингтоне это называется disengagement. Новая газета 2001; на кухню рекламы, где рождается креатив (на обычном человеческом языке – светлые идеи), допустили непрофессионалов. Там же 2001; педикюлез (вшивость то-есть) в два раза выросла за год. Там же 2000; Будешь делать Facepainting.

текста для того, чтобы вникнуть в смысл сказанного, обратиться, наконец, к словарям, справочникам и пр. также нереально – за исключением тех случаев, когда один и тот же текст по каким-то причинам повторяется или же воспроизводится в записи. Не случайно опытные ведущие радио- и телепередач стараются «урезонить» своих собеседников; ср. диалог между ведущей передачи на «Эхо Москвы» (14.10.2001) и молодым театральным режиссером (речь идет о его впечатлениях об итальянском театре): Он: (глубокомысленно) *Может быть, я из всего этого извлекаю слишком сакральные парадигмы*. Она: *Нельзя ли как-то попроще для наших слушателей?* Он (после некоторого замешательства): *Ну, может быть, я не все понимаю в этом*. Характерно, что красноречие говорящего моментально иссякает.²²

Злоупотребление заимствованиями, в том числе и профессионализмами, в устных СМИ может способствовать тому, что от информационного потока практически будут отрезаны большие пласты населения, не обладающие соответствующей языковой, а также культурной компетенцией.²³ Впрочем, иногда передаваемая информация ими попросту воспринимается искаженно.²⁴

Мгновенное восприятие информации, передаваемой через устные СМИ, может быть затруднено и в том случае, когда заимствование воспроизводится в не свойственной русскому языку огласовке (например, со скоплением согласных в исходе слова): *на фестивале не было никакого эксина*. Эхо Москвы 2000, кинорецензия (кстати говоря, в чешском языке в этом случае используется более адаптированное *akční film*). Ср. в письменных текстах: *Нужен был*

Ну, морды им разрисовывать. Там же 2001. Иногда автор, наряду с заимствованием, предлагает русский эквивалент (порой „доморощенный“): наиболее отвечает российскому умострою (или, как модно говорить, менталитету). Там же 2000; сочли сей факт нонсенсом, либо недоразумением. Местная газета «Сокольники. Восточный округ» 1999.

²² Ср. по этому поводу: «ведущие политических и особенно экономических программ, увлекаясь супертерминами и упиваясь собственной осведомленностью, напрочь забывают о тех, ради кого, собственно, снимаются передачи. То есть – о зрителях. ... А ведь молодой российской журналистике ныне свойственно напускать туманных терминов, хвастаться всякими непонятными выражениями, запутывая и запугивая своих зрителей и читателей.». Новая газета 2000.

²³ Ср.: *блокбастер* (англ. *block-buster* ‘дорогостоящий кинофильм, отличающийся пышностью постановки’), *кастинг* и пр..

²⁴ В статье, опубликованной в «Новой газете» (2002 г.), сообщается о казусе, приключившемся с журналистом Д. Дибровым: после объявления им в прямом эфире ТВ адреса передачи в интернете: «три дабелью», т.е. www. В ответ на это он получил письмо из Новгородской области, на конверте которого было написано: «Останкино, ОРТ, три забулды (т.е. вместо «три дабелью». – Г.Н.) Диброву», т.е. слушатель не смог расшифровать устную информацию. Весьма красноречив в этом отношении и следующий пример, наглядно иллюстрирующий смысловую неясность высказывания (письменный текст): *Название помещения – арт-клуб «Hi, наша Украина». (Что значит «Hi», не знает никто. Кто-то переводит с английского: «здравствуй», кто-то с украинского: «нет». Кому как нравится. Вроде как фишка)*. Новая газета 2002.

«экин». Андрей Кивинов как-то спросил: *Экин – это когда стреляют?* Новая газета 2000, рецензия.; *Фильм в стиле «экин»*. Эхо Москвы 2001, кинорецензия.

Следует подчеркнуть, что очень часто увлечение англицизмами и вообще заимствованиями находится в разительном контрасте с общим уровнем языковой культуры индивидуума. Так, весьма удручающее впечатление производят ошибки в их воспроизведении и употреблении. Ср.: *дело в менталитете сознания*. Эхо Москвы 1999; *драться на эспандерах* (вм. эскадронах. – Г.Н.). Новая газета 1999; *высоких гостей возили на терминальные источники*. (вм. термальный. – Г.Н.). Там же 1999 и мн.др.,²⁵ *ретророманские языки* (вм. ретороманский) и пр.

Преимущественно «слуховое» восприятие текста (через устные СМИ) влечет за собой появление и типично «слуховых» ошибок типа *дивиденты* (вм. дивиденды); *презумность невиновности* (вм. презумпция); *постановление дезавулирует* (вм. дезавуирует); *тет на тет* (вм. тет а тет); *константировать* (вм. констатировать); ср. также смешение лексем *иммигрант* и *эмигрант*; *парламентер* и *парламентарий* или же *гранты* и *гранды* (учителям вручали *гранды*). Эхо Москвы 2002, интервью с автором школьного учебника) и др. Очевидно, сюда же могут быть отнесены и такие ошибки как: *обстрагироваться*; *стрептиз*; *кокоин*; *ортодаксально-патриотический* и пр.

Еще больше удручает то, что заимствования очень часто соседствуют в тексте с ошибками в родном языке, с элементарной речевой неряшливостью (ср.: *достоец*; *завалиющийся домик*; *бывшей главе российского государства Ельцину*; *адрес, накаляканный на стене*; смешение *подвижник* и *сподвижник* и пр.), с некорректным использованием его средств; ср., например, рассказ редактора о своем журнале «Дорогие игрушки» в развлекательной передаче радиостанции «Эхо Москвы» (2003 г.): *желание читателя играть с игрушками*. *А наш журнал – это Дискавери о вещах*, где просторечное *играться* соседствует с заимствованием.

Нередко русские слова служат лишь одиночными вкраплениями в текст, языковая идентификация которого, образно говоря, затруднительна; ср.: *говоря пиар-языком, какой у тебя «месседж» к публике?* Новая газета 2002; *Каас выпустила саундтрек с кавер-версиями произведений Эдит Пиаф*. Там же 2002; *Сприн-*

²⁵ Заслуживает внимания «Легкий словарь трудных слов» А. Марковского (Andrzej Markowski. Łatwy słownik trudnych słow. Warszawa 2000), содержащий рекомендации по употреблению заимствований – так, в нем не разрешается оценочная градация прилагательного *optimalny*; ср. крайне распространенную в русском языке ошибку: *правила, как наиболее оптимально управлять государством*. Новая газета 2002; *И самый оптимальный вариант – всех политиков и чиновников приговорить к условным срокам наказания*. Там же 2002.

теры начали кататься на клабах (слэп-скейтах). Там же 1997; мега рекорд лейблы работают с уже кем-то сделанными артистами. Там же 1997 и пр.²⁶

Инвазия англицизмов в узусе современной публицистики очень часто является данью моде, желанием продемонстрировать свою приобщенность к англоязычной культуре.²⁷ Ср.: Видеоряд решили снабдить аудиорядом (или, по-модному, саундтреком). Новая газета 2002. Причем очень часто к ним уже имеются либо вполне приемлемые эквиваленты в родном языке, либо ставшие уже традиционными заимствования из других языков, т.е. речь идет об обычном переименовании, перекодировании, целесообразность которого весьма сомнительна. Так, очевидным модным поветрием является повальное использование англицизма бренд, употребляемого как в прямом, так и переносном значении (причем нередко расширительно): Выявить десятка два брендов и креативных дизайнеров. Эхо Москвы 2003, реклама; команда футболистов сменила свой бренд на «Торпедо-металлург». Там же, спорт; Единственный раскрученный бренд наших политиков – чеченская кампания. Новая газета 2002, политический очерк; чем стала «Чайка» для основной сцены. – а именно собственным брендом. Там же, рецензия на спектакль; Земфира повзрослела. На пластинке все большие размышления и блюзовая грусть. Качественно. Фирмово. Но очень хочется спать. Новую Земфиру не нужно долго расшифровывать – она выражается проще. Она – давно уже бренд. Там же, рецензия; Тайванчик нужен американцам как криминальный бренд. Как бренд его и будут судить. Там же 2003, политическая статья; Каждый раз нужны новые люди или, скорее новые бренды и свежая дебютная идея. Один раз это может быть «предотвращение коммунистического режима», другой – «защита от террористов». Партия «Единства» второй раз выходит на старт практически с тем же брендом. Там же 2003, политическая статья (есть элемент иронии). Встречаются и производные брендменеджер, брендировать, брендбвый (профессионализм). Заметим, что использование данного англицизма пересекается с давно употребляемым в русском языке обозначением торговая (производственная) марка, знак, название – все это создает ненужный, ничем не мотивированный параллелизм, что, впрочем, наглядно подтверждает и письмо читателя (по поводу Жи-

²⁶ Ср.: «Мы – носители русского языка – бережно его храним. Чтоб ни одно иностранное слово не внедрилось. Не дай Бог! Только понятие о «русском и могучем» у нас довольно расплывчатое. «Киллер» и «дилер», «брокер» и «диггер», «лейбл», «шоп», «паблик рилейшнз», «сэконд-хэнд», «уик-энд»... «герлы» и «бои», «леди» и «джентельмены»! Это наш язык. Мы так общаемся. Вряд ли через сто лет кто-то вспомнит, что слова эти иностранного происхождения. Лингвисты спорят о степени засорения национального языка, но, кажется, надо вести дебаты о засорении национального сознания». Новая газета 1998.

²⁷ Ср.: Случай пощеголять новомодными словечками типа «толлинг» и «диверсификация» представился. Новая газета 2001.

гулевского пива): *Я тоскую по нашему родному доброму «Жигулевскому». Где оно? Выходит, в небывалом для нас пивном потоке утонул едва ли не самый знаменитый пищевой российский бренд. Обидно! Неужели никто из отечественных олигархов не захотел поднять упавшую марку.* Новая газета 2003.

Практически в том же самом значении используется и другой англицизм лейбл; ср.: *А вы под собственным лейблом «Вымпел» не пытались проникнуть на западные рынки?* Новая газета 2003 (ср. подзаголовок статьи: *Знаменитая советская фабрика шила для лучших домов моды. Но решила продвигать собственную торговую марку*). Сомнительное переименование отмечено и в следующем случае: *Мне долго описывали место, куда я должна была прибыть на пресловутый кастинг, или, по-русски, телепробу.* Новая газета 2003 и пр. Высокой частотностью отличается употребление англоязычного клише фишка. Так, в тексте небольшого интервью по поводу музыкального воспитания детей (Новая газета 2003) оно встречается – к месту и не к месту – 4 раза (3 – в речи интервьюируемого и 1 – в речи журналистки); ср.: *у них «фишка» на крике, надрыве.* (о музыкальном ансамбле «Тату»); *к сожалению, еще не найдена та «фишка», с которой можно было бы нашим российским певцам завоевать мир* и пр. Примечательно, что в рекламе метро даже дается пояснение: *fish – ‘рыба по-английски’; фишка – рус. разговорное ‘изюминка’.* Кстати, в диалоге между ведущим и спортивным комментатором («Эхо Москвы» 2002) первый использует англицизм фишка, в то время как его собеседник упорно употребляет русский аналог изюминка (ср.: *Изюминкой фильма является...*).

Не справляясь с массивированным притоком заимствований, язык-реципиент зачастую вынужден прибегать к их «цитатному» воспроизведению, без соответствующей адаптации; ср.: *Tři účastníci nakonec informace redakce potvrdili, i když tzv. off record.* Týden 2001, комментарий редакции; *přesto mi vadí kaňka na image časopisu.* Там же, письмо читателя; *po shlédnutí talk show Občan Kraus OK.* Там же, письмо читателя; *odpůrce politiky appeasementu.* Tvorba 1988; *Stanul před soudem za on-line krádež.* Lidové noviny 2001 (о хакерах); ср. русск.: *для поп-музыки больше характерно состояние feel good – ощущение, что все клево.* Новая газета 2001; *это классный кинематограф. В смысле «shoot».* Там же 2002; *никто не извинился за устроенную в центре столицы practical joke.* Более того, они, видимо, вошли во вкус. Там же 2001 (ирония) и т.п.

В заключение мы хотели бы сказать, что решение проблемы избыточного употребления заимствований, на наш взгляд, следует искать не столько в запретительных мерах, сколько в целенаправленном языковом воспитании общества, повышении уровня языковой компетенции всех участников публичной коммуникации, т.е. как адресата, так и адресанта. Для этого, разумеется, необходима долговременная стратегия языкового воспитания, в том числе и восстановление необдуманно разрушенного аппарата языковых

редакторов, улучшение качества преподавания родного языка в школах, вузах и пр.

В необходимости повышения уровня языковой культуры убеждает огромное количество ошибок, допускаемых как в отношении заимствований, так и, что особенно прискорбно, родного языка. Аутентичное воспроизведение речи участников коммуникативного акта во время прямого эфира, бесед по телефону и пр. – лишь дополнительное тому подтверждение. Без преувеличения можно сказать, что язык публичной коммуникации является в своем роде «лакмусовой бумажкой», сигнализирующей несовершенство навыков публичного речевого поведения, сниженную языковую компетенцию, напряженные места в развитии языковой ситуации.

Л и т е р а т у р а

- BOZDĚCHOVÁ, I.: Vliv angličtiny na češtinu. In: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Ed. F. Daneš. Praha 1997.
- Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti. Ed. J. Bosák. Bratislava 1999.
- JIRÁČEK, J.: Интернациональные суффиксы существительных в современном русском языке. Брно 1971.
- JIRÁČEK, J.: Adjektiva s internacionálnymi sufixálnymi morfy v súčasnej ruštině v porovnaní s češtinou. Brno 1984.
- KRAUS, J.: Několik poznámek k pocitu jazykového ohrožení. In: Naše řeč, 1996, seš. 1.
- КРЫСИН, Л. П.: Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни. In: Русский язык конца XX столетия (1985 – 1995). Москва 2000.
- MARKOWSKI, A.: Łatwy słownik trudnych słów. Warszawa 2000.
- Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Ed. S. Gajda. Opole 1997 – 1998.
- НЕЦЦИМЕНКО, Г. П. – ШИРОКОВА, А. Г.: Особенности формирования литературного языка чешской нации в эпоху национального возрождения. In: Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе. Москва 1981.
- НЕЦЦИМЕНКО, Г. П.: Этнический язык. Опыт функциональной дифференциации (на материале сопоставительного изучения славянских языков. Specimina Philologiae Slavicae. Band 121. Verlag Otto Sagner. München 1999.
- НЕЦЦИМЕНКО, Г. П.: Динамика речевого стандарта современной публичной вербальной коммуникации: проблемы, тенденции развития. In: Вопросы языкознания, № 1. 2001.
- NĚŠČIMENKO, G.: Přejatá slova: nevyhnutelné zlo vs. nevyhnutelné blaho? In: Setkání s češtinou. Ed. A. Krausová – M. Slezáková – Z. Svobodová. Praha 2002.
- НЕЦЦИМЕНКО, Г. П.: Заимствования как проявление культурно-языковых контактов и их функционирование в языке-реципиенте // Встречи этнических культур в зеркале языка. Москва 2002.
- НЕЦЦИМЕНКО, Г. П.: Языковая ситуация в славянских странах: Опыт описания. Анализ концепций. Москва 2003.
- Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava 1997.
- Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava 1999 .
- Тенденция интернационализации в современных славянских литературных языках. Отв. ред. Л. Н. Смирнов. Москва 1997.

WASZAKOWA, K.: Słotwórstwo współczesnego języka polskiego: Rzeczowniki sufiksálne obce. Warszawa 1974.
ZAGRODNIKOWA, A.: Nowe wyrazy i wyrażenia w prasie. Kraków 1982.

ZLOŽENÉ SLOVÁ Z HĽADISKA INTERNACIONALIZÁCIE A INOVÁCIÍ

KLÁRA BUZÁSSYOVÁ

BUZÁSSYOVÁ, K.: Compounds from the Viewpoint of Internationalization and Innovations. Jazykovedný časopis, 54, 2003, No. 1 – 2, pp. 31 – 50. (Bratislava)

1. Opisy tvorenia slov zamerané na synchronnú dynamiku aj na opis vývinových tendencií v slovanských jazykoch v posledných desaťročiach ukazujú, že aj v tých jazykoch, kde vo všeobecnosti výrazne prevláda či prevládalo tvorenie slov odvodením, deriváciou, v najnovšom období existencie týchto jazykov derivácii silnejšie ako v predošlých vývinových obdobiach konkuruje tvorenie slov skladaním. Poľská bádatelka H. J a d a c k a (2001, s. 140) v monografii *Slowotworny system polszczyzny (1945 – 2000)* hovorí o expanzii formácií motivovaných dvoma základmi: príčiny „ústupu popularnosti sufixácie“ a narastania bezsufixálneho tvorenia a zložených slov vidí v uľahčení takýchto slovotvorných techník tým, že pri nich nedochádza k morfonologickým (alternatívnym) zmenám, čo je vítanou vlastnosťou najmä pri tvorení termínov vo vede a technike, ktoré dnes výrazne ovplyvňuje komunikáciu. Mnohí bádatelia hovoria o tendencii k narastaniu aglutinačnosti aj analytickosti v slovotvorbe slovanských jazykov. V nedávno vydanéj kolektívnej monografii porovnávajúcej slovotvorné systémy slovanských jazykov *Slowotwórstwo/Nominacja* (2003, najmä s. 38 – 39) podľa autorky kapitoly *Neologizmy a leksykografia* O. M a r t i n c o v e j medzi najcharakteristickejšie tendencie, ktoré zaznamenávajú najnovšie slovníky neologizmov v češtine, poľštine, bulharčine, patrí a) preberanie z angličtiny, b) nárast nových alebo väčšie využitie doterajších radixoidných, prefixoidných a sufixoidných komponentov *eko-*, *euro-*, *tele-*, *mega-*..., c) meniaci sa pomer vo využití slovotvorných spôsobov (postupov) v prospech prefixácie a kompozície. Prefixácia sa z tradičnej domény (tvorenie slovies) rozšírila aj pri tvorení substantív a adjektív. Charakteristickým javom poľštiny spätým s cudzími formantmi je, že sa pri derivačnom akte pomocou nich „prekonávajú bariéry“ slovných druhov, tie isté formanty slúžia na tvorenie pomenovaní rôznych slovných druhov, najmä substantív a adjektív, napr. *post-*, *super-*, *anti-* a ďalšie (Kleszczowa, 2000, s. 206). Týka sa to aj iných jazykov, vrátane slovenčiny.

1.2. Naša štúdia je zameraná na identifikovanie hlavných tendencií, ktoré charakterizujú tvorenie zložených slov v súčasnej slovenčine, a to v nadväznosti na obraz, ktorý je podaný o tvorení slov skladaním v kolektívnej monografii *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol. 1989;

autorom kapitoly *Skladanie slov* je J. Bosák, s. 229 – 241; ďalej používame aj skrátený názov *Dynamika*, 1989). Toto dielo zachytáva stav v slovenčine najmä podľa materiálu zo 70. rokov a 80. rokov do r. 1985, ale už neraz sa ukázalo, že viaceré tendencie, či v synchrónnej dynamike pomenovaní podľa jednotlivých slovných druhov, alebo tendencie ovplyvňujúce sémantické a štylistické procesy opísané v tomto diele, trvajú aj počas 90. rokov predchádzajúceho storočia a až do súčasných dní. V našom príspevku kladieme dôraz na zistenie toho, ako sa do tvorenia zložených slov v slovenčine posledných desaťročí premieta tendencia k internacionalizácii. Budeme si všímať však aj iné javy, ktoré sa javia ako istá inovácia. Naša štúdia sa opiera o nasledujúce teoretické východiská: Uznáva sa významná úloha, akú zohráva v tvorení slov skladaním (rovnako ako v oblasti tvorenia slov ako celku) proces internacionalizácie slovnej zásoby súčasného slovenského jazyka zasahujúci aj iné súčasné slovanské jazyky (a nielen tieto jazyky).

Prijíma sa názor E. Coseria (1970; 1974) a zdôraznený po ňom O. Martincovou (1994, s. 25), že neologizmy nevznikajú iba ako nová kombinácia starých štruktúrnych elementov. Neologické procesy v jazyku v nominačnom pláne zahŕňajú: 1) tvorenie podľa produktívnych typov; 2) tvorenie, ktoré sa z hľadiska pravidelnosti medzi významom a formou zdá byť anomálnym; 3) procesy (ktoré sú výsledkom predchádzajúceho typu tvorenia) vedúce k formovaniu nových pomenovacích (nominačných) štruktúr a typov. Takýmto novým typom je v slovanských jazykoch napr. rozvoj afixoidného tzv. hybridného tvorenia slov (typu *autoškola*, *bioplýn*).

Vychádza sa aj z toho, že formálne ten istý prvok môže mať v skúmaných pomenovacích jednotkách rozdielny status (Horecký, 1981; Martincová – Savický, 1987; Martincová, 1994; porov. nižšie): môže to byť morféma, napríklad „klasická“ predpona, môže to byť prefixoid; môže to byť samostatná morféma, samostatne stojace slovo, alebo je to zložka (základová) – prvá či druhá časť zloženého slova (napr. *gama*, *dia*, *etno*). To znamená, že rozdielne písanie takýchto prvkov v rozličných pomenovaniach, t. j. so spojovníkom alebo bez neho, spolu s ďalšou časťou slova, ako je to pri predponách, alebo písanie istých slov osobitne (ako dvoch samostatných slov), je v istých prípadoch odôvodnené, je adekvátne statusu daného prvku a významu, ktorý hovoriaci vyjadruje.

Kým zložené slová sa v *Dynamike* (1989, s. 230), analyzujú z hľadiska morfe-
matickej a slovotvornej štruktúry a pri opise významu sa využívajú slovotvorné para-
frázy, v tomto príspevku budeme zložené slová posudzovať aj ako súčasť pomenova-
nia, nominácie, teda podľa onomaziologickej štruktúry. Rozlišujeme nielen onomazio-
logickú bázu a onomaziologický príznak, ale uznávame, že v onomaziologickom spoji
sa môžu kondenzovať formálne nevyjadrené sémy slovotvorného významu, resp. tie
významové prvky, ktoré má lexikálny význam navyše oproti slovotvornému významu
(Furdík, 2002; Buzássyová, 2002).

Berieme do úvahy diferenciaciu úrovne jazykového systému (s jeho podsysté-
mami) a úrovne rečovej (parolovej, textovej) realizácie slovotvorného systému. Aj
keď je tvorenie slov skladaním v súčasnej slovenčine vo všeobecnosti produktívny

spôsob tvorenia a zložené slová sú často veľkými počtami výskytov zastúpené aj v korpusoch textov či na internete, proti predchádzajúcim obdobiam vývinu slovenčiny sa vyznačujú vyššou funkčnou zaťaženosťou, viaceré konkrétne kompozitá utvárané v publicistických a odborných (najmä popularizačne a esejisticky ladených) textoch patria medzi lexikálne jednotky s relatívne nízkou frekvenciou. Často nie sú uzuálne, boli utvorené v priebehu tvorenia textu z individuálnej komunikačnej potreby autora. V štúdií (Buzássyová, 2000) hovoríme v tejto súvislosti o protiklade textových a lexikónových jednotiek nominácie. Poľská bádatel'ka T. S m o ł k o w a (2001, s. 67) tento rozdiel vyjadruje tak, že od jazykových, systémových neologizmov odlišuje textové inovácie, ktoré nemusia dosiahnuť status lexém; majú nízku frekvenciu, ostávajú na úrovni textu. Pripomeňme, že slovenský anglista P. Š t e k a u e r (2000) predpokladá, že výstupom onomaziologických pravidiel je vždy reálne slovo (nie okazionalizmus), bez ohľadu na to, či uspokojilo komunikačnú potrebu jedného člena jazykového spoločenstva, alebo jeho používanie je rozložené na celé jazykové spoločenstvo, pretože všeobecná zaužívanosť a vžitosť sú vágne pojmy. Dôležitý nie je počet výskytov, ale či slovo bolo utvorené regulárne, podľa pravidiel.

Analyzujeme predovšetkým slovenský materiál, všímame si (nie systematicky) aj obdobne tvorené zložené slová v poľštine, niekedy aj v češtine.

* * *

2.1. Pri tvorení slov deriváciou sa už dávnejšie poukazovalo na to, že cudzie (a medzi nimi internacionálne) afixy tvoria relatívne autonómny podsystem, osobitný system základov a formantov a pravidiel ich kombinovania, ktorý má určité vzťahy k domácemu slovtvornému systemu, ale preda len je voči nemu do značnej miery autonómny (Mathesius, 1947, s. 105; Tvorenie slov v češtine 2, 1967, s. 96). Ak sa pripojí internacionálny sufix k českému (či k slovenskému) domácejmu základu, vzniká okrem celkom vžitých slov groteskný útvar, ktorého zvláštna výrazová platnosť je niekedy veľmi zrejmá, napr. *synátor*, *vplyvológia*. Najnovšie napr. K. W a s z a k o w a (v tlači) v príspevku o termíne hybrid zdôrazňuje, že štruktúrne vymedzenie derivátov s cudzími sufixmi je vzhľadom na domáce deriváty v poľštine natoľko vyhranené, že možno o ňom hovoriť ako o osobitnom slovtvornom podsysteme, v ktorom panujú svojské pravidlá týkajúce sa spájania cudzích formantov s domácimi základmi. Práve pre značný vzrast možností cudzích (internacionálnych) sufixov spájať sa aj s domácimi základmi termín hybrid sa stal podľa K. Waszakowej vágnym z hľadiska vymedziteľnosti rozsahu, na ktoré jednotky ho možno uplatniť. Preto užitočnosť termínu hybrid v poľskej lingvistike autorka odmieta.

Autonómnosť podsystemu internacionálnych afixov môžeme predpokladať aj pre slovenčinu. Tento predpoklad sa však dopĺňa (a sčasti relativizuje) hlbším poznaním, resp. poznávaním koexistencie konkurenčných vzťahov, vzťahov synonymie a variantnosti medzi izolexémickými (rovnakokoreňovými) a heterolexémickými (rôznokoreňovými) derivátmi s domácimi a internacionálnymi formantmi, najmä

v priebehu 80. rokov minulého storočia; (porov. v monografii *Dynamika*, 1989, najmä kapitolu *Dynamické tendencie v abstraktnej lexike*, s. 100; s. 98 – 102; 276 – 287; o konkurencii adjektív s internacionálnymi a domácimi formantmi píše M. Nábělková, s. 287 – 293). Synonymii a antonymii slovotvorných neologizmov typu *protimonopolní – antimonopolní*, *sebeparodie – autoparodie* venovala pozornosť O. Martinová (2000). O značne voľnej kombinovateľnosti internacionálnych komponentov slov s domácimi komponentmi sa hovorí v *Dynamike* (1989) aj v kapitolách venovaných skladaniu slov.

2.2. O rozdielnom statuse morfém v niektorých typoch pomenovaní písal v súvisi s predponou *gama-* J. Horecký (1981, s. 97 – 99). Prvky *alfa*, *beta*, *gama* majú v podobe písmen gréckej abecedy α -žiarenie, β -žiarenie a γ -žiarenie, keď sa pripájajú k určovanému výrazu so spojovníkom, obdobnú funkciu ako iné znaky v odborných matematických výrazoch (*k-násobok*, *n-sten*), teda klasifikačnú a zároveň diferenciačnú funkciu. Vo výrazoch, ktoré už nemajú úzko odbornú platnosť, ale stali sa výrazmi každodenného života, ako napr. *gamaglobulín*, má prvok *gama* charakter a status predpony (porov. aj odborné termíny *gamaskopia*, *endoskopia*). Môžeme povedať, že všetky tieto termíny majú svoju odbornú definíciu, ktorej niektoré prvky slovotvorná štruktúra naznačuje, ale nepostihuje. Sem môžeme priradiť aj termín *gamagrafia*. V pripravovanom *Slovníku súčasného slovenského jazyka* má tento termín výklad: 1. tech. skúšanie kovov žiarením gama bez porušenia materiálu; 2. lek. vyšetrovacia metóda nukleárnej medicíny zobrazujúca orgány alebo systémy v ľudskom organizme pomocou rádioizotopov zavedených do tela, napr. *plúcna gamagrafia*, *gamagrafia kostí* (druhý termín sme nedávno zachytili z televízneho vysielania). Existujú však aj pomenovania, kde *gama* má status samostatnej morfémy, ktorá stojí pred určovaným menom a vytvára s ním osobitný typ atributívnych slov, ktoré by sa podľa J. Horeckého (1981) dali prirovnáť k nesklonnému adjektívu ako *kaki*, *príma*. Tak je to v názve *gama astronómia* – oblasť astronómie, ktorá sa skúma žiarenie vo vesmíre. O. Martinová (1994) sa zaoberala pomenovaním *gama žiarič* a nielen ním v širšom aspekte analýzy typov pomenovaní, pri ktorých môže dochádzať k uvažovaniu o tom, či ide o jednoslovné alebo viacslovné pomenovania. Autorku osobitne zaujímali formácie typu *chemik analytik*, *pojem-termín*, *gama žiarič*, *RC modelár*, *dia prodejna* (so zároveň existujúcim pomenovaním *prodejna dia*). O. Martinová ukázala, že uvedené prípady pomenovaní patria v širšom porovnávacom slovanskom a typologickom aspekte k nominačným štruktúram, ktoré sú v jednotlivých slovanských jazykoch nerovnako funkčne zaťažené (známa je výrazná zaťaženosť typov *ekonom-statistik*, *dom-muzej* v ruštine). Spomenuté pomenovania sa odlišujú v slovanských jazykoch aj rozdielnou mierou explicitnosti vyjadrenia významu: čes. *L-článek*; ruš. *L-obraznyj četyriochpolusnik*; čes. *U-trubice :: trubice tvaru U*; poľ. *wydłużka U-kszaltowa*. Typ *chemik analytik* sa opisuje ako nový slovotvorný typ aj v *Dynamike* (1989, s. 233, 355; porov. *lesník mechanizátor*, *zámočník plechár*). Pre našu ďalšiu analýzu pokladáme za potrebné uviesť z autorkinej analýzy aj to, že pri kvázi-slovách typu *gama žiarič* dochádza niekedy

k sémantickej zmene v tom zmysle, že sa začínajú „oslobodzovať“ od závislosti konkrétneho pomenovania a opakujú sa v nových nominačných formáciách v novom funkčno-sémantickom význame, napr. čes. *alfa částice* (= jadro izotopu hélia), *alfa metoda*. V názvoch typu *potraviny dia*, *dia potraviny*, *dia tvarohový koláč* nemožno morfému *dia* pokladať za adjektívnu, lebo v prvku *dia* sa kondenzuje význam slov *diabetes*, *diabetik*, *diabetický*, *diéta*, *diétny*. Podľa O. Martinovej (a súhlasne s F. Danešom, 1985) ani prvé komponenty v nominačných formáciách *C-vitámín*, *U-trubice*, *alfa záření*, *rtg snímek*, nemožno usúvzťažňovať s nejakým slovným druhom. Tieto prvky nemajú stabilné miesto – vyskytujú sa v prepozícii aj v postpozícii. Podľa slovenského materiálu sa prvok *dia* prehodnocuje na prefixoid, porov. *diačokoláda*, *diapotraviny* (existuje aj pisanie osve: *dia šampanské*, *dia pivo*).

2.3. Obraz o zložených slovách v slovenčine, ktorý je podaný v diele *Dynamika* (1989; porov. kapitoly *Skladanie slov. Produktívne typy zložených substantív. Produktívne typy zložených adjektív*, s. 229 – 241) ukazuje značný dosah procesu internacionalizácie na túto zložku slovnej zásoby slovenčiny. Autor týchto kapitol J. Bosák konštatuje, že zložené slová predstavujú v súčasnej slovenčine výrazný dynamický jav: narastá ich frekvencia, zvyšuje sa produktivita existujúcich slovotvorných modelov, preberajú sa slovotvorné modely ako prostriedok internacionalizácie výrazových prostriedkov, najmä v odbornej terminológii. Zložené slová sú hojne zastúpené v náučných, populárno-náučných aj v publicistických textoch. Rovnako ako v ostatných slovanských jazykoch aj v slovenčine je veľmi produktívne a frekventované tvorenie tzv. hybridných kompozít (cudzí základ sa v upravenej podobe pripája k domácejmu slovu, častejšie v pozícii pred koreňovou morfému). Pred vágnym a nie celkom neutrálnym termínom „hybrid, hybridný“ J. Bosák uprednostňuje pre formácie typu *elektrospotrebič*, *fotočlánok*, *autodoprava*, *ekofilm* atď. termín kvázikompozitá (termín kvázizloženiny uplatňujú autori slovotvornej časti poľskej akademickej gramatiky, 1984). V súčasnom období totiž nie je pre ich charakteristiku dôležité, či sa internacionálny prvok spája s domácim prvkom, alebo sú obidve zložky cudzie, resp. prevzaté slová, výrazne pôsobí to, že ide o internacionálny model tvorenia (porov. *Dynamika*, 1989, s. 231 n). Tu sa uvádzajú príklady, ktoré spájanie s obidvoma typmi základov potvrdzujú (*makrobiotika*, *makroprístup*, *bioenergetika*, *biopole*, *retoromán*, *retrohra* a mnoho iných). Monografia sa vyrovnáva aj s hodnotením hybridných kompozít slovenskou jazykovedou z normatívneho hľadiska: kým staršia jazykoveda takto tvorené slová jednoznačne odmietala (prehľad názorov podáva L. Dvonč, 1964), v súčasnej lexikografickej praxi sa tieto slová hodnotia buď ako neutrálné (napr. zloženiny s *auto-*), buď ako hovorové (napr. *elektrospotrebič*; neutrálné *elektrický spotrebič*), alebo ako technický slang (napr. *elektrovodič*) (porov. *Krátky slovník slovenského jazyka*. 1. vyd. 1987; v 3. vydaní KSSJ, 1997 má slovo *elektrovodič* už len kvalifikátor tech. a „slovotvorný“ výklad elektrický vodič; presnejšie ide o súhrnný názov pre vodiče elektriny na diaľku). Ako neutrálné alebo ako odborné termíny sa napríklad hodnotia aj novšie zloženiny s prvou časťou *multi-* (*multivitámín*, *multiprocessor*).

Podrobnej analýze, a to z genetického hľadiska, aj z hľadiska synchronnej jazykovedy, podrobili hybridné slová autori O. Martincová a N. Savický (1987, s. 124 – 139). Českí bádatelia v celej šírke ukázali nejednotný prístup k formáciám, ktorých prvými časťami sú prvky *anti-*, *auto-*, *mega-*, *mini-*, *mono-*, *infra-*, *kontra-*, *meta-*, *super-*, *pseudo-* v českej aj v ruskej derivatológii a jazykovede vôbec. Napr. prvky *anti-*, *infra-*, *inter-*, *kontra-*, *kvazi-*, *meta-*, *pseudo-*, *super-* sa zaraďujú v Tvoření slov v češtině. 2. (1967) a u V. Šmilauera (1971) medzi prefixy, v slovníkoch SSSČ a SSČ sa radia k „prvým častiam zložených slov“. Autori poukázali aj na to, že až v posledných rokoch sa v národných lingvistikách dospieva k jednotnejšiemu pohľadu a k vhodnejším prístupom. Prvé časti hybridných zloženín postupne nadobudli v skúmaných jazykoch podľa prevládajúcej jazykovednej mienky charakter afixoidov (neznamená to však, že jednotliví autori sa presne zhodujú v repertoári afixoidov – K. B.). O. Martincová a N. Savický konštatujú, že práve afixoidný (prefixoidný, sufixoidný) typ hybridných útvarov je príkladom ďalekosiahlej inovácie, ktorá prebieha „takmer pred našimi očami“. Tento typ ukazuje v značne nápadnej podobe prelínanie tendencií analogických aj anomalistických. Vďaka hybridom sa afixoidy postupne konštituuju ako samostatný vyhranený vnútorne diferencovaný typ morfému popri koreňoch, afixoch a flektívnych morfédoch. Je to trieda morfému vo vývoji, ktorá sa postupne dopĺňa o ďalšie prvky.

2.4. V Dynamike (1989) sa uvádzajú nezávisle od seba viaceré zistenia zhodné so zisteniami v citovanej analytickej štúdií (Martincová – Savický, 1987). Platnosť týchto zistení potvrdzujú aj tendencie v tvorení hybridných útvarov a v zložených slovách iných typov v posledných desiatich-pätnástich rokoch. Napríklad nie vždy sa dá štruktúra zloženého slova vykladať pomocou jednoduchej adjektívno-substantívnej syntagmy, napr. *autoškola* = škola na výcvik vodičov, nie automobilová škola. Podľa českých bádateľov možno vznik pomenovania *autoškola* oprieť alebo o cudzojazyčný vzor *autotaxi*, alebo možno vyčleniť samostatný slovný základ *auto-* a štruktúru S + S; vysvetľovanie pomocou spojení ako „automobilová škola“ neboli presvedčivé.

Vnútornú diferenciáciu prefixoidov *foto-*, *elektro-*, ale aj novších pomenovaní s prvkami, ako sú *euro-*, *bio-* a i., potvrdzuje aj spracovanie slov s týmito prvkami v pripravovanom novom výkladovom slovníku súčasnej slovenčiny: *euro-* (*eur-*, *europo-*) označuje 1. európsky, týkajúci sa Európy: *euoregión*, *europocentrický* 2. týkajúci sa Európskej únie: *euroadministratíva*, *europoslancec* 3. eurový, týkajúci sa eura, spoločnej meny Európskej únie: *euroúčet*, *eurozóna* (porov. ukážku z pripravovaného slovníka v časopise Kultúra slova, 2003, s. 46 – 58, autorka L. Balážová). Rešpektuje sa tu fakt, že komponent *euro* má v rozličných formáciách rozdielny morfémový status: v zloženom slove *euro-africký* = týkajúci sa Európy, Európskej únie a Afriky, napr. *euro-africký samit*, je prvá zložka koreňovou morfédom, jednou zo základov zloženého slova (priradovacieho, koordinatívneho typu); v pomenovaní *euroamerický* = súvisiaci so (západnou) Európou a severnou Amerikou súčasne (najmä civilizačne), napr. *euroamerický divák*, je *euro* prefixoidom.

V grafike zloženého adjektíva *euro-americký*, v spojeniach ako napr. *euro-americký kongres*, sa odráža taký istý koordinatívny vzťah medzi komponentmi *európsky* a *americký*, aký je v kompozite *euro-africký*. Existencia synonymných variantných podôb *euro-americký*, *európsko-americký* (*európsko-americká solidarita* Národná obroda 2001) dokazuje, že vývin ku konštituovaniu prefixoidu *euro* v slovenčine ešte stále prebieha, nie je ukončený, resp. že slovotvorné varianty sa udržujú v jazykoch dlho.

2.5. Istú obdobu rozdielneho morfémoveho statusu, o akom písal J. H o r e c - k ý (1981) v súvisi s predponou *gama-*, ale aj obdobu vnútornej funkčno-významovej diferenciácie, o ktorej hovorili pri prefixoidoch *elektro-* O. Martincová – N. Savický (1987), nachádzame dnes pri výraze *etno*. Je osamostatnenou morfévou, resp. samostatným slovom, ako je to napr. v kontextových spojeniach zo slovenských internetových stránok: *Etno Festival '02* (titulok), *Nultý ročník festivalu etnickej a folkovej hudby sa uskutoční 17. 8. 2002 na amfiteátri v Pezinku. – Poliaci hrajú pomalé etno*. Prvok *etno-* je morfévou prechodného prefixoidného (radixoidného?) typu, ktorá sa vyčleňuje v dôsledku vzniku skupiny analogických pomenovaní – *etnografia*, *etnomuzikológia*, *etnosignifikatívny*, a v slovenskom prostredí novších názvov *etnológia*, *etnolingvistika*, *etnokultúrny*, *etnohudba*. Etnická hudba aj móda s etnickými prvkami predstavujú dnes veľmi populárne skutočnosti, o ktorých sa aj veľa hovorí. S prvkom *etno-* sa tvorí veľa nových slov v publicistických textoch, v bežnom hovorenom jazyku, teda mimo odbornej komunikačnej sféry, ktoré sú z hľadiska funkcie v komunikácii odlišné od spomenutých terminologických názvov. Tieto neologizmy sa nepriradujú k dávnejšie utvoreným terminologickým pomenovaniám. Vznikli neskoršie a aj z hľadiska lexikálnej sémantiky sa sčasti odlišujú. V ich písaní existuje značné kolísanie a nemajú ani pevnú pozíciu v minimálnych kontextoch. Analogicky, ako to bolo svojho času s výrazom *disko* a s jeho pozičnými obmenami, vyskytuje sa kolísanie *etno čajovňa* i *etno-čajovňa* (písané so spojovníkom), *etno prvky* aj *etno-štyl*, ale aj *hudba etno*, *koncerty etno*, *etno svetre z ovčej vlny*. V posledných uvedených príkladoch prvok *etno* funguje ako nesklonné samostatné slovo. Lexikálny význam celku spoluurčuje kontext. *Hudba etno* = etnická hudba, hudba s etnickými, národnými prvkami; *etno sveter* = pletený výrobok s (ozdobnými) prvkami inšpirovanými národným umením danej krajiny. Onomaziologicky môžeme kompozitum *etnohudba* interpretovať podľa onomaziologickej štruktúry, akú J. F u r d í k (2002) navrhuje kompozitám *tele(vízna)technika*, *disko(tékový) klub* – t. j. do onomaziologického spoja zahrnúť „useknuté“ časti prvého člena pôvodne dvojslovného motivanta: *disko* (OP) *tékový* (OS) *klub* (OB); *etnohudba* – *etn* (OP) *ická* (OS) *hudba* (OB) (OB = onomaziologická báza, OP = onomaziologický príznak, OS = onomaziologický spoj). Onomaziologická štruktúra má opačné poradie ako slovotvorná, zvyčajne je v nej na prvom mieste príznak, potom báza. Onomaziologický spoj je zvyčajne medzi nimi dvoma.

V citovanej štúdii J. Furdík navrhol a predstavil svoju onomaziologickú teóriu, v ktorej spojil dokulilovskú teóriu so semiologickým princípom začiatku, stredu a konca od autora E. Nováka. J. Furdík pripisuje významnú úlohu stredovému členu,

onomaziologickému spoju, v ktorom sa môžu kondenzovať formálne nevyjadrené prvky (sémy) slovotvorného významu a zároveň uchycovať, zhromažďovať vznikajúce a pribúdajúce sémy lexikálneho významu.

V kapitole Dynamiky (1989, s. 229 – 241) o skladaní slov sa názorne dokumentuje produktivnosť typov zložených substantív (resp. kvázi-kompozít) s prvou internacionálnou zložkou a s druhou takisto internacionálnou alebo domácou zložkou v odbornej komunikačnej sfére, hlavne z prírodných, exaktných vied, z poľnohospodárskych vied, ako aj výrazov rozšírených za hranice úzko odbornej komunikačnej sféry (*agrochemikália, agrokomples, bioenergetika, biofaktor, energoblok, fytomasa*). Oveľa menej sú zastúpené výrazy z vied o spoločnosti. Pestrý materiál je aj z publicistických textov, najmä z kultúrnej publicistiky (*ekofilm, hifiklub, scifiklub, retropríbeh, telemost*). V opise slovotvorného systému slovenčiny v kolektívnej monografii *Slovenský jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich* (1998) autor kapitoly o slovotvornom systéme J. Furdík konštatuje pohyb od základov zložených slov k prefixoidom *agro-, bio-, tele-, makro-, maxi-, mini-, stereo-*, aj suffixoidom *-mer* (*výškomer, obrátkomer*), *-tvorný* (*krvotvorný, cenotvorný*), *-fil, -man* (*superman, gólman*). Z prevzatých prostriedkov sa príslušné časti menia na formanty častejšie. Prefixoidov domáceho pôvodu je menej, tendenciu prehodnocovať sa na ne možno pozorovať pri adjektívnych a príslovkových komponentoch, napr. *malo-* (*malovýroba, malotraktor*), *rýchlo-* (*rýchlodráha, rýchloservis*). Možno však pozorovať aj zastarávanie prefixoidov a suffixoidov. Prestal sa takto využívať prefixoid *vel-* (*velhad*) a suffixoid *-slovie* (*tvaroslovie, bohoslovie*).

2.6. Spoločenská a politická zmena po novembri 1989, ktorá priniesla zmeny do všetkých oblastí života slovenskej spoločnosti, sa výrazne premietla aj do lexiky. Pribudli výrazy napr. s prvou časťou *tele-, mega-, info-* (skrátaná podoba za informačný, informácie): *telekomunikačné systémy, internetové teletechnológie; megahviezda, megakonzert; infovek, infonaut*; zvýšila sa frekvencia už jestvujúcich a v Dynamike (1989) zachytených slov (*telemost*). Pomocou zložky *mega-* sú utvorené kvázikompozitá aj ako produkty individuálneho autora; autor nimi dosahuje v publicistickom texte ozvlášťujúci účinok, napr. *...listy posielajte v megamnožstvách* (M. Bančej, Dotyky, č. 6/1 1993). Internacionálnym slovotvorným typom (kalkom) je typ pomenovaní so suffixoidom *-tvorný*, pri ktorom sa už v Dynamike (1989) uvádza dnes frekventované adjektívum *mestotvorný* (*charakter*) a poukazuje sa aj na ozvlášťujúci ráz niektorých pomenovaní tohto typu v publicistických textoch (*atmosférotvorná postavička*). V súčasnosti sa tvoria pomenovania podľa tohto typu hlavne v textoch odbornej a publicistickej komunikačnej sféry. Z odborných textov porov. pomenovania *obsahotvorný faktor, ontotvorná sila literatúry, dejinotvorný proces, národotvorný proces, vidotvorná transflexia*. Z publicistických textov spomeňme i frekventované viacslonné (združené) pomenovanie (*slovenská kapitálotvorná vrstva*). V Dynamike (1989) sa už uvádza aj adjektívum *mienkotvorný* (pravda, v spojení *mienkotvorné buržoázne noviny* čiže ako pomenovanie nedomácej realie); toto adjektívum sa v slovenčine plne lexikalizovalo v priebehu 90. rokov: *mienkotvorné noviny (médiá,*

tláč). Analogicky sú tvorené v poľštine pomenovania zastúpené aj v starších formáciách (*krwiotwórczy*) aj v novších názvoch (*opiniotwórczy, karierotwórczy*; Jadacka, 2001, s. 105).

2.7. Ilustračný materiál z oblasti prefixoidného tvorenia obmedzíme len na slová, niekoľko pomenovaní s prvou časťou (prefixoidom) *pseudo-* a s domácimi prefixoidmi *samo-* a *seba-*. Komunikačná potreba používať jestvujúce a tvoriť ďalšie pomenovania týchto typov jasne súvisí so spoločenskými a politickými zmenami po novembri 1989. V čase výrazných zmien v živote spoločnosti menia sa aj hodnotové orientácie používateľov jazyka. Stúpa komunikačná potreba hodnotiacich, postojových výrazov. Nepokladáme teda za náhodné, že pomocou prefixoidu *pseudo-* sa tvoria substantíva a adjektíva označujúce názvami substancí (osôb aj abstraktných mien), vlastností, činností, nositeľov niektorých profesií skutočnosti ako nepravé, iba predstierané. Zároveň sa týmito pomenovaniami vyjadruje negatívny hodnotiaci postoj hovoriaceho k označeným javom. Pomenovania s prvou časťou *pseudo-* sú najmä z okruhu myslenia, poznávania, vedomia, duševných aktivít človeka v oblasti vedy, kultúry, umenia, ale aj politiky, ktorá je stále v popredí pozornosti. Z 244 výskytov zo Slovenského národného korpusu vyberáme na ilustráciu: *pseudoteória, pseudovedomie, pseudoobsah, pseudohodnoty, pseudotradície, pseudosloboda, pseudodemokrat, pseudoelita, pseudohrdosť, pseudotolerancia, pseudoneutralita; pseudoarchitekti, pseudohistorici, pseudoodborníci*; adjektíva: *pseudokultúrne povedomie, pseudoúspešní režiséri, pseudomysliteľské prvky, pseudopoetický text*. (Porov. ukážky dokladov aj v trochu širšom kontexte: *Uspokojovanie pseudopotrieb plodí biedu a biedu; ...aby aj zahraniční pozorovatelia, aj tí pseudo-domáci pozorovatelia vyhlásili, že všetko je neregulárne.*) Stručné jednozväzkové výkladové slovníky iných slovanských jazykov vrátane slovenčiny (KSSJ) zachytávajú rozličné typy a podtypy zložených slov iba vo veľmi obmedzenej miere. Slovník českých neologizmov (NSČ, 1998) zachytáva s prefixoidom (resp. s predponou) *pseudo-* slová z obdobných tematických okruhov, ako sú uvedené slovenské pomenovania, napr. *pseudodefinice, pseudointelektualizmus, expr. pseudopolitik*; porov. i poľ. *pseudoawangardowy, pseudointegracyjny, pseudoseksuolog* (Smólkowa, 2001).

Útvary s prvou časťou *samo-* reprezentujú v Dynamike (1989) pomenovania *samofinancovanie, samokontrola, samozásobiteľnosť*; z novších výrazov napr. *samonakladač, samovyšetrenie, samozabezpečenie*; v kontexte *Vzrastá poznanie o potrebe samozabezpečenia a dôvera voči širšej rodine* (Radičová, 2001, sociologický text). V publicistických textoch môžu vznikáť (v spätosti s konkrétnym kontextom) aj štylisticky neneutralné, o konotačné príznaky obohatené formácie tohto typu, napr. *Neoblomní prezidentskí samokandidáti*. Je to titulok noticky, ktorá pokračuje textom: *Alexander Járay (1943) je vytrvalým neoblomným samozvaným kandidátom na funkciu prezidenta* (Pc 1998); onomaziologická štruktúra: sam-o-kandidát – kandidát (OB), ktorý navrhuje seba, (OS) sám (OP). Slová s prvou časťou *samo-* sú v istej korelácii s pomenovaniami s internacionálnym prvkom *auto-*, napr. *autosugescia; usporiadať prežitú autodokumentárne* (SP č. 6/2003); poľ. *autodegradacja*,

autoprezentácia, autodestruktyvny (v poľštine majú bohatšie zastúpenie ako v slovenčine) a s pomenovaniami s prvou časťou (resp. s prefixoidom) *seba*, ktorý je v poslednom desaťročí v slovenčine produktívnym prostriedkom na tvorenie pomenovaní najmä v publicistických a náučných textoch: *sebareprezentácia, sebaidentifikácia, sebaaprečovanie* (= reprezentácia samého seba; vyjadrená je onomaziologická báza a onomaziologický príznak). Porov. *Keď hľadáme na sebareprezentáciu umelcov, musíme si položiť otázku...* (J. Bakoš, 1999); *Cez rituály môžeme sledovať sebaidentifikovanie skupiny* (G. Kiliánová, 1999, etnologický text); *... pokúša sa byť plne autonómny práve voľbou a odvahou sebaspytovania, sebaavyzliekania, autentizmu* (V. Šabík, SP, č. 6/2003). Porov. v češtine neologizmy so *sebe-* spájajúce sa takisto s domácimi aj prevzatými slovami: *sebevzhľadivý, sebedestrukce, seberespekt* (NSČ, 1998).

3. Zložené adjektíva. Z bohatej problematiky tvorenia zložených adjektív sa sústredíme na niekoľko základných charakteristík, ktoré sa ukázali ako významné z hľadiska pokračujúcich vývinových tendencií v tejto oblasti tvorenia slov (prehľad produktívnych typov zložených adjektív aj s poukázaním na problémové, anomálne spôsoby tvorenia porov. Dynamika, 1989, s. 234 – 241). Vo všeobecnosti možno konštatovať, že v interpretácii tvorenia zložených adjektív v slovenčine, a to v teoretickej rovine (pri explanácii), aj v hodnotení typov zložených adjektív podľa toho, či zodpovedajú/nezodpovedajú norme slovenského jazyka, existujú v slovenskej jazykovede isté problémové miesta, ktoré si vyžadujú ďalší výskum.

3.1.1. O riešenie problematiky zložených adjektív sa pokúsil v 70. rokoch J. Horecký (1977). Zdôraznil potrebu pristupovať k zloženým adjektívam takisto ako k terminologickej lexike (viackrát použitým) kombinovaným aparátom, z pohľadu štyroch rovín – logickej roviny (logické spektrum pojmu, závažné najmä pri interpretácii terminologickej lexiky), sémantickej roviny, onomaziologickej (premietnutie sémantických príznakov do onomaziologickej bázy a do onomaziologického príznaku) a onomatologickej roviny (konkrétna realizácia pomenovania, forma vo vlastnom zmysle). Za závažný moment pri rozhodovaní o sémantickej povahe zložených adjektív J. Horecký pokladá brať za východisko skúmania tieto adjektíva spolu s určovaným substantívom (tieto substantíva tvoria podľa autora onomaziologickú bázu). V adjektíve sú vyjadrené onomaziologické príznaky. Pripomeňme, že viacerí bádatelia analyzujú vzťahové adjektíva s určovaným substantívom (v slovenčine Nábělková, 1993). J. Horeckému išlo hlavne o objasnenie kolísania zložených adjektív typu *vedeckotechnický, vedecko-technický (rozvoj)* a o objasnenie vtedy nových adjektív, ako sú *politicko-organizačné (zabezpečenie), morálno-politický, technicko-hospodárske normy* a pod. V Pravidlách slovenského pravopisu (1971) sa totiž interpunkčný (a zároveň významový) problém riešil tak, že sa tu odôvodnilo i písanie spojovníka v zloženinách: „keď sú časti zloženiny rovnorodé a významovo samostatné“ (*zeleno-žltý*), resp. sa naznačuje obapolná vzájomnosť (*slovensko-ruský slovník*); uvádza sa v nich aj písanie bez spojovníka, a to pri adjektívach odvodených od združených pomenovaní (*banskobystrický*). PSP však bez odôvodnenia kodifikovali typ

technicko-hospodárske normy, pričom uviedli aj upozorňujúcu poznámku, že „niektoré nové zložené prídavné mená nezodpovedajú slovenskému tvoreniu slov“, napr. *strojno-traktorová stanica, morálnopolitická jednota ľudu*. Ako lepšie vyjadrenie PSP (1971) odporúčajú *strojová a traktorová stanica, morálna a politická jednota ľudu*. J. Horecký vidí riešenie v postulovaní nového typu zložených adjektív. Ich členy sú spojené spojovníkom vyjadrujúcim vzťah, ktorý autor predbežne navrhol označiť ako zreteľový. O zreteľový vzťah ide napríklad v zložených adjektívach ako *politicko-organizačné zabezpečenie, politicko-výchovný cieľ, vedecko-fantastický román, výrobnohospodárska jednotka, hospodársko-technické úpravy pôdy*. J. Horecký kritizuje aj lexikografické výklady v Slovníku slovenského jazyka (1959 – 1968), kde sa zložené adjektíva (keďže ide takmer vždy o vzťahové adjektíva) vykladajú niekedy dosť nepresne „týkajúci sa toho a toho“. Napríklad adjektívum *ideovo-výchovný* – týkajúci sa ideovej výchovy, hoci ide o výchovu z ideového, resp. ideologického hľadiska. Na rozšírenie zreteľového typu, ktorý sa veľmi často vyskytuje vo vedeckej a politickej literatúre, vplývala ruština, čo autor videl (zhode s inými slovenskými bádatel'ami) aj v pomenovaní *strojno-traktorová stanica* (rus. *mašinnotraktornaja stancija*).

3.1.2. Poľská lingvistka H. J a d a c k a (2001, s. 66), ktorá skúmala slovtvorný systém poľštiny v rozpätí rokov 1945 – 2000, pričom v každom období analyzuje odvodené aj zložené slová, poukázala na to, že zložené adjektíva so spojovníkom sa využívali v poľštine v povojnovom období a potom aj neskôr ako nástroj politickej vojny (a slovnej agresie) v propagandistických textoch. Ako príklady uvádza poľské spojenia: *ustrój monarcho-faszystowski, odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne, jednoc moralno-polityczna narodu, praca masowo-polityczna, polityczno-wychowawcza*, ako aj adjektívno-adjektívnu štruktúru *polityczno-ideologiczny*. Autorka pripomenula, že slovníky poľského jazyka vo všeobecnosti takéto spojenia neregistrujú, pravdepodobne pre ich relatívne dočasný charakter. A. Stich (1995) v inej súvislosti (pri zamyslení sa nad otázkou, či u Čechov existuje pocit ohrozenia jazyka) poukázal na „priamo epidemické zvyšovanie frekvencie“ zložených adjektív v češtine v časoch čl. normalizácie pod vplyvom ruštiny. Pritom celkovo retrospektívny pohľad na češtinu nezistil nejaký výraznejší vplyv ruštiny na tento jazyk (Český jazyk, 1998).

3.1.3. Náš sondážny pohľad na slovenský materiál z posledného desaťročia v porovnaní s predchádzajúcim obdobím ukázal, že časť „podvojných“ zložených adjektív, ktorá patrila aj v slovenčine k propagandistickému výrazivu, po novembri 1989 stratila aktuálnosť. Ak vo Veľkom slovensko-ruskom slovníku (III. zv. P-Q, 1986) sú dosť reprezentatívne zastúpené zložené adjektíva s prvou časťou *politicko-*: *politicko-administratívny, politickoagitačný, politickoorganizačný, politickoprávny*, ktorých pravopis zväčša nie je v ruských ekvivalentoch paralelný (rus. *politiko-administrativnyj* ...), v korpuse textov slovenského jazyka, ktorý sa začal budovať asi v polovici 90. rokov (minulého storočia), nenachádzame tieto adjektíva. Nájdeme tu iné kompozitné adjektíva (s prvou časťou *politicko-*; *o* je spojovacia morféma),

ako napr.: *politicko-bezpečnostný*, *politicko-ekonomický*, *politicko-spoločenský* (*život*), *politicko-vojenské* (*aspekty bezpečnosti*). Čiastočne sa teda mení lexikálne obsadenie zložiek zložených adjektív, typ či podtyp ako forma však nezaniká. Dnes na slovenských internetových stránkach sa adjektívum *politicko-výchovný* vyskytuje raz; adjektívum *politicko-organizačný* ani raz. Nenájdeme tu ani evidentne dobové adjektívum *agitačno-propagačný* (porov. poľ. paralelu *agitacyjno-propagandowy*, ktorú zachytáva slovník neologizmov T. Smólkowej obsahujúci aj materiál z poľskej tlače za roky 1985 – 1992). Zato je bohato zastúpená spájateľnosť samotných adjektív *propagačný*, *propagandistický*. Poľským zloženým adjektívam *administracyjno-nakazowy*, *administracyjno-prawny* sú v slovenčine paralelné adjektíva *administratívno-direktívny* (*system hospodárenia*), *administratívno-právny* (*problém*, *úkon*, *inštitút*), *administratívno-právny postih*. Písanie bez spojovníka reprezentuje v naposledy uvedenom adjektíve ododenie od združeného pomenovania (pripomeňme však, že spojenie *administratívne právo* nie je lexikalizované či terminologizované v takej miere ako napríklad *občianske právo*). Lexikálny význam zloženého adjektíva v spojení *administratívno-právny postih* (píše sa aj *administratívno-právny*) vystihuje výklad „administratívny postih podložený právnymi predpismi“.

3.2. Venujme teraz pozornosť typom zložených adjektív určeným v Dynamike (1989) ako produktívne a sledujme, ako sa zistené tendencie prejavujú v nasledujúcom desaťročí.

3.2.1. Ak sa v Dynamike konštatuje, že vzniká veľký počet zložených adjektív od tých zložených substantív, ktoré majú v prvej zložke spravidla už skrátenú podobu adjektíva cudzieho pôvodu, napr. *agroekologické podmienky*, *biotechnologický výrobok*, *geotermálne vrty*, pričom za produktívnejšie sa pokladá tvorenie zložených adjektív, v ktorých sú obidve zložky v priradovacom vzťahu, možno povedať, že dotváranie zložených adjektív s prvou časťou, ktorá nadobudla až charakter prefixoidu, vzrástlo v hodnotenom období natoľko, že sa produktívnosťou vyrovná ďalším typom kompozít. Niekedy iba vzrástla frekvencia a rozšírila sa spájateľnosť už jestvujúcich zložených adjektív. Aj v publicistických a vedecko-popularizačných textoch je zreteľné rozšírenie, resp. silnejšie zastúpenie termínov a iných pomenovaní používaných napríklad v sociológii (ale aj v iných spoločenských vedách a za ich hranicami). Dosvedčuje to aj séria spojení s prefixoidom *socio-*, napr. *sociokultúrny* (*priestor*, *prostredie*, *modernizácia*, *podmienenosť*, *fenomény*), *socio-ekonomické prostredie*, *socioekonomické skupiny*, *sociodemografická štruktúra obyvateľstva*, *sociometrická metóda*, *sociopsychologické zážitky autora*. (Porov. i poľ. *socjokulturowy*, *socjohistoryczny*, *socjopsychologiczny*, *socjologiczno-psychologiczny* [Smólkowa, 2001]).

3.2.2. Podľa typu zložených adjektív, v ktorých sú obidve zložky v priradovacom vzťahu, rovnocenne sa vzťahujú na určované substantívum, pribudli v ekonomickej, politickej oblasti pomenovania ako *sociálno-trhové hospodárstvo* – hospodárstvo, ktoré je sociálne aj trhové, porov. i *sociálny štát inštitucionálno-redistributívneho typu* (Radičová). Koordinatívnym vzťahom sú často späté zložky

zložených adjektív, viažuce sa z denotatívneho hľadiska na rozličné stránky života spoločnosti, napr. *kultúrno-politický*, *kultúrno-spoločenský*. Porov. kontext: *Kultúrno-politický či kultúrno-spoločenský časopis, akým je Dilema, čeli rovnakému problému...* (Dilema, č. 5/2002, s. 77). O tom, že zložky chápe expedient textu ako rovnocenné, svedčí aj obrátiteľnosť vzťahu zložiek. V podtitule spomenutého časopisu má zložené adjektívum uvedené svoje zložky v obrátenom poradí: *Dilema. Spoločensko-kultúrny časopis*. Adjektívum *kultúrno-spoločenský* je doložené na internete najčastejšie v spojeniach so substantívami *časopis*, *magazín*, *program*, *potenciál*.

Z tematickej oblasti umenia (výtvarné umenie, literatúra a pod.) porov. zložené adjektíva, ktorých zložky sú utvorené z vlastných mien: *mudrochovsko-majerníkovská (generácia)*, *hložníkovsko-gudernovská (vlna)* (J. Bakoš); *prírodno-duchovný (svet)*; *publicisticko-rétorické prostriedky*; *scénicko-operatívne poznámky*, *ironicko-persiflážne slovné hry* (V. Barborík). Porov. i *Štylizácia jazyka ako neupraveného, autentického záznamu ... má svojho spoluhráča v textovo-grafickom rámcovaní poviedok* (= v textovom a grafickom rámcovaní).

Keď sú adjektíva utvorené zo slovies, aj ich význam možno najprirodzenejšie parafrázovať nie adjektívami, ale verbálnymi substantívami. Porov. v texte M. Nábeľkovej (1999): *Kým pri adjektívnych dvojiciach... možno hovoriť o preberaco-adaptačnom procese* (= o procese preberania a adaptácie). Pri príprave nového výkladového Slovníka súčasného slovenského jazyka sa ukázalo, že zložené adjektívum *čierno-biely* získalo v súčasnosti popri svojom pôvodnom význame „majúci čiernu a bielu farbu“: *čierno-biela klaviatúra* aj ďalší, a to frazeologizovaný, lexikograficky dosiaľ nezachytený význam: „zjednodušujúci, schematický“: *čierno-biele (videnie, nazeranie na svet, myslenie)*.

3.2.3. Za najproduktívnejší spôsob tvorenia v oblasti skladania slov sa v Dynamike (1989) pokladá kompozično-derivačný (sufixálny) spôsob tvorenia vzťahových zložených adjektív z dvojslovných v prevažnej miere združených pomenovaní so štruktúrou (zhodné adjektívum + substantívum, napr. *krátkometrážna tvorba*, *kyslomliečny nápoj*; zo spoločenskovednej oblasti: *kultúrnohistorický výskum* (kultúrna história), *sociálnopedagogický výskum* (sociálna pedagogika), *štátnopaternalistické očakávania* (štátny paternalizmus), *spätnoväzbové mechanizmy* (spätná väzba); porov. i *verejnoprávna STV*, *verejnoprospešná činnosť*. Takýto typ zložených adjektív vzniká aj vtedy, keď ide o adjektíva utvorené od adjektívno-substantívnych spojení, ktoré sa iba ustávajú, alebo sa revitalizujú (viaceré výrazy súvisiace s reformou štátnej správy a samosprávy), napr. *územnosprávne členenie štátu* (územná správa; aj analógia k *samosprávny*). Niekedy ide o takýto typ tvorenia aj od typických, ale v podstate voľných spojení: *iný jazyk – inojazyčný text* analogicky podľa *cudzí jazyk – cudzojazyčný*. Pri porovnaní napr. s poľskými pomenovaniami môžeme zistiť rozličné nominačné asymetrie; v slovenčine nefunguje adjektívum *slovenskojazyčný*, ktoré by bolo analogické poľskému *polskojęzyczny*. V slovenčine sme sa stretli s príslovkou *ruskojazyčne hovoriaci člen podsvetia* (STV).

K tvoreniu adjektív k združeným pomenovaniám, ktoré sa pokladajú za bezproblémové, lebo ich písanie dovedna je nesporné (Horecký, 1977), pokladáme za potrebné uviesť tieto poznámky:

1. Opätovne treba zdôrazniť, že prípony vzťahových adjektív nepridávajú adjektívu ako motivujúcemu slovu nijaký osobitný význam, význam „prenechávajú“ substantívu, ktoré je ich základovým slovom. V Dynamike (1989, s. 236) sa poukazuje na to, že ak vypadávanie morfémy vzťahového adjektíva v prvej zložke zloženého adjektíva označil M. Dokulil za anomáliu formálnej stránky tvorenia niektorých zložených adjektív: *štát-n-e práv-o – štát-o-práv-ny*, táto „anomália“ sa v súčasnosti stáva výraznou tendenciou: *lesohospodárska funkcia, vodohospodárska stavba*. Aj keď nemôžeme potvrdiť, že by táto tendencia bola dnes výraznou tendenciou, v každom prípade takéto tvorenie zložených adjektív (bez formantu vzťahového adjektíva v prvej zložke kompozita) pretrváva a existuje v slovenčine práve preto, že nespôsobuje nijakú sémantickú ujmu na porozumení príslušného zloženého adjektíva. A tak máme združené pomenovanie *vodné hospodárstvo* (porov. starší názov *Ministerstvo lesného a vodného hospodárstva*), ale zložené adjektívum *vodohospodársky* (porov. *Vodohospodárska výstavba, š.p.*; *vodohospodárska sekcia*). K združenému pomenovaniu *štátna správa* sa dotvorilo adjektívum *štát-o-správny (štátosprávne kraje)*; pôsobí tu isto aj analógia s adjektívom *štátoprávny*. V Dynamike (1989) sa upozorňuje na výskyt štruktúr s prvým členom substantívnym v odbornej sfére aj bez spájacej morfémy, napr. *hadrón-hadrónová zrážka, eletrón-pozitrónový urýchl'ovač*.

Na margo pripomínáme, že zo substantív majú štruktúru S + spojovacia morféma -o- + S napr. substantíva označujúce špeciálne merné jednotky: *človek-o-hodina, vlak-o-kilometer: zmluva so štátom určuje rozsah osobnej dopravy 31, 1 milióna vlakovkilometrov* (Pd 2003). V publicistickej sfére vzniklo pravdepodobne substantívum *štát-o-strana* a rozšírilo sa aj za hranice tejto sféry. Porov. kontext: *Popri súkromných a verejných priestoroch vzniká niečo ako „štátne priestory“, na ktorých aktivity organizuje a povoľuje iba vládnucu štátostrana*. (E. Lipták). Lexikálny význam tohto slova obsahuje oproti slovotvorne vyjadrenému významu implicitné sémy, ktoré možno pripísať onomaziologickému spoju: *štátostrana = strana (OB) (ktorá sa stotožňuje) (OS) so štátom (OP)*; hodnotí sa to negatívne.

2. Druhá poznámka. Keď berieme do úvahy novšie poznatky spresňujúce obsah a rozsah termínov reprezentujúcich združené pomenovanie, lexikalizované spojenie, viacslovný termín, teda jednotlivé podkategórie ustálených slovných spojení a paralelne používaného termínu združené pomenovanie, ukazuje sa nám, že od charakteristických skupín lexikalizovaných spojení, ktorých špecifiku vymedzila A. J a r o š o v á (2000) pomocou súboru definičných príznakov (mennosť, terminologickosť, sémantická transpozícia, expresívnosť) oproti viacslovným termínom, sa zložené adjektíva väčšinou netvoria. Zložené adjektíva sa netvoria od lexikalizovaných spojení ako menných spojení so spresňujúcim prívlastkom, napr. *čajové pečivo, transfúzna stanica, biela technika*. Adjektíva sa odvodzujú od známych prípadov lexikalizovaných spojení *vysoká škola, stredná škola – vysokoškolský, stredoškolský*. Zložené adjektíva

va sa netvorí ani od skupiny menných spojení s kategoriálnym slovom typu *vodné dielo, diplomatické kruhy*. Samotnú autorku nezaujímal náš uhol pohľadu, sama však poukázala na to, že v jej prvom type lexikalizovaných spojení – t. j. v menných spojeniach so spresňujúcimi prívlastkami – sa zložené adjektíva prakticky nevyskytujú. Hoci sa svojím onomaziologickým a onomatologickým stvárnením podobajú na základný štruktúrny typ viacсловných termínov, touto svojou vlastnosťou sa od termínov odlišujú. Aj nami analyzovaný novší materiál potvrdzuje, že medzi termínmi tvoria zložené adjektíva silnú termínogénnu vrstvu. Porov. napr. z novej publikácie anatomických názvov, konkrétne z názvov srdcovocievnej sústavy termíny: *tepničkovozilková spojka, ľavá predsieňovokomorová chlopňa* (Holomáňová – Brucknerová). Ako sme zistili, zložené adjektíva sa väčšinou netvorí ani od skupiny lexikalizovaných spojení, stojacej blízko k frazeologickým jednotkám. Ide o lexikalizované spojenia s adjektívom, ktorého sémantická transpozícia je založená na určitých symbolických hodnotách farieb a kovov (*čierna kronika, čierny trh, sivá ekonomika, biely týždeň, strieborná/zlatá svadba* a i.). Je to pochopiteľné. Zdá sa, že práve v nedotváraní adjektíva sa prejavuje sila lexikalizovanosti týchto pomenovaní ako adjektívno-menných nominačných prostriedkov. Pokiaľ sa predsa len stretne so vzťahovým adjektívom utvoreným k lexikalizovanému spojeniu zo skupiny lexikalizovaných spojení blízkej frazeologickým jednotkám, napr. *čiernohumorná sila* – sila čierneho humoru, má takéto pomenovanie ozvlášťujúci účinok, je mierne príznakovým prostriedkom publicistického textu alebo esejisticky ladeného odborného textu. Porov. kontext: *Morbídnosť nie nepodobná surrealistickému kríženiu erotiky a smrti získa onedlho u Repku na čiernohumornej sile* (M. Kasarda). Tým sa takéto kompozíčno-derivačné adjektívne útvary približujú odvodeným slovám motivovaným frazeologickými jednotkami, napr. *mastnohrnčiarstvo* – od dostať sa k masnému hrncu (má význam synonymný s „chamtivosť“). Humorný nádych v substantíve odvodenom od spojenia voľný trh – *voľnothovec* (v minifejtóne M. Hrica, Pd 2001): *Treba súhlasiť s voľnothovcami, že je nelogické, aby plynári predávali plyn lacnejšie, ako ho nakupujú*, sa dosahuje vďaka asociácii so slovom *thovec*, a teda vďaka jazykovej hre s fiktívnymi slovotvornými zložkami (voľn-o-trhovec; reálne: voľn-o-trh-ovec). Podľa H. J a d a c k e j (2001, s. 98) dôvodom expanzivnosti kompozície ako derivačnej techniky je aj spontánny nárast expresívnych zložených neologizmov. Porov. v jej interpretácii interfixálno-sufixálne formácie poľ. *voln-o-rynk-owiec, lew-o-serdc-owiec* (= ten, koho zvolili za ľavicu; slovo utvorené podľa plagátového sloganu: Serce masz po lewej stronie).

3.3.1. Fakticky ničím neobmedzená je produktivnosť tvorenia zložených slov, ktorých prvými časťami sú číselné, resp. číslovkové výrazy (určité aj neurčité). Týka sa to tak kombinovateľnosti zložiek zloženého adjektíva navzájom, ako aj spájateľnosti takýchto zložených adjektív ako prívlastkov s určenými substantívami. Niektoré takéto spojenia sa uzualizujú a vytvárajú dvojslovné pomenovania, ktoré sa približujú združeným pomenovaniam (resp. lexikalizovaným alebo terminologizovaným spojeniam): *štvorhviezdičkový hotel, štvorrozmerný priestor, viaczdvojové fi-*

nancovanie, iné sú voľnými, viac alebo menej typickými spojeniami: *štvrtfinálový (debakel)*, *šestýždňová (reprezentačná príprava)*, *trojmesačná výpovedná lehota*, *dvojmesačný plat*. Lexikálny význam niektorých adjektívno-substantívnych spojení obsahuje aj informáciu, ktorá je vzhľadom na slovotvorný význam a onomaziologickú štruktúru pomenovania implicitná. V pomenovaní *prvovojnový* je to prvok svetový: prv-o-vojn-ový – taký, ktorý sa týka vojny (OB) (svetovej) (OS) prvej (OP); podobne prvorepublikový – týkajúci sa prvej (Československej) republiky.

3.3.2. Typ zložených adjektív, ktorý J. Horecký (1977) vyčlenil ako osobitný typ a charakterizoval ho tak, že spojovníkom sa v ňom naznačuje vzťah, ktorý autor nazval „predbežne zreteľový“, sa v súčasnej kodifikácii v Pravidlách slovenského pravopisu (2000) nevyskytuje v kapitole venovanej spojovníku. Ponecháva sa preň „istý priestor“ tým, že v slovníkovej časti Pravidiel sú zachytené aj zložené adjektíva *kultúrno-výchovný*, *kultúrno-vzdelávací*. Odpoveď na to, ako výrazne sa uplatňuje v hodnotenom desaťročí tvorenie a používanie zložených adjektív tohto typu v súčasnej komunikácii, si vyžaduje vzhľadom na relatívne voľnú spájateľnosť komponentov zložených adjektív osobitný výskum. Význam zreteľa možno pripisovať niektorým zloženým adjektívam ako podtyp podrad'ovacieho vzťahu. Okrem spomínaných prípadov *kultúrno-vzdelávacie aktivity* = vzdelávacie aktivity so zreteľom na kultúru, uplatnenie tohto typu vidíme v zložených adjektívach, v ktorých substantívum je bližšie určené členitejšími nezhodnými prívlastkami. Napr. *komunikačno-centrálne spájacie prostriedky* = centrálne prostriedky z hľadiska spájania v komunikácii; *podľa pesimisticko-realistického scenára* = podľa realistického scenára so zreteľom na pesimistickú optiku. Spojovník tu spĺňa funkciu výraznejšie odčleniť prvú zložku zloženého adjektíva od druhého komponentu, ktorý vytvára s určeným substantívom tesnejší pomenovací vzťah. Porov. aj titul knižky V. Blanára *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia* (1984), ako aj toto adjektívum v spojeniach *lexikálno-sémantická analýza*. Autor sa rozhodol pre písanie, ktoré umožňuje dve interpretácie: 1. štruktúra s prosto priraďovacím vzťahom: lexikálna a sémantická rekonštrukcia; 2. názov monografie možno interpretovať „zreteľovo“: v názve sa kondenzovane vyjadruje význam: „sémantická rekonštrukcia so zreteľom na lexikálnu sémantiku“.

3.3.3. V uplynulom desaťročí vzniklo alebo nadobudlo zvýšenú frekventovanosť viacero zložených adjektív, v ktorých sa potenciálne dvojznačná spájateľnosť komponentov kompozita odstraňuje rozdielnym spôsobom písania: *národnoštátny záujem* (= záujem týkajúci sa národného štátu); *národno-štátny záujem* (= národný a štátny záujem). *Kresťanskodemokratické hnutie* (ku kresťanskí demokrati, kresťanská demokracia), *kresťansko-národný program* (kresťanský a národný).

3.4. Internacionalizačná tendencia vyvoláva ako reakciu protichodnú tendenciu (protichodné tendencie) autochtonizačnú a nacionalizačnú. V Dynamike (1989) sa v tejto súvislosti hovorí o tvorení z domácich zdrojov. V kolektívnej monografii *Słowotwórstwo/Nominacja* (2003) sa hovorí o manifestácii špecifických čít národných jazykov v podmienkach tesného jazykového kontaktu. Treba povedať, že systematickejšie skúmanie tejto druhej tendencie, vyvažujúcej pôsobenie procesu internacionali-

zácie (a v jeho rámci preberania z angličtiny), je ešte len v začiatkoch. Na konferencii *Internacionalizmy v novej slovnej zásobe* (Praha 16. – 18. 6. 2003) O. Martinová poukázala na dotváranie domácich náprotivkov k novým prevzatiám či v podobe lexikálnych variantov alebo výslovnostných variantov. Charakterizovala viaceré javy, ktoré navrhla chápať a hodnotiť (vo vzťahu k internacionalizácii a s ňou spätým procesom) ako vyrovnávajúce tendencie.

V súvisi so skúmaním zložených slov možno poukázať na zvýšenú produktivnosť viacerých slovotvorných typov s prvými zložkami domáceho pôvodu, ktoré možno v slovotvornom systéme slovenčiny chápať ako vyvažovanie internacionálnych modelov tvorenia. Obmedzíme sa len na jeden príklad. V istom zmysle vyvažujúcimi prostriedkami lexikálnych jednotiek s internacionálnou predponou *re-*: *rekvalifikovať*, *redefinovať*, *redistribúovať* (*rekvalifikácia*, *redefinovanie*, *redistribúcia*) sú nielen novšie synonymá s (domácou) adverbiálnou časťou *znovu-*: *znovudefinovanie* (*vzťahov*), *znovunadobudnutie majetku* (*reštitúcia*), *znovunastaviť počítač* (*resetovať*), ale aj celá séria nových slov utvorených pomocou časti *znovu-* nezávisle od možných internacionálnych synonym: *znovuvedenie/znovuvedenie si*, *znovuobjavenie* (*svojej identity*), *vrátiť zákon na znovuprerokovanie do parlamentu*, *naše znovuzачlenenie* (*do západoeurópskej sféry*), *znovunadviazanie dialógu*, *znovuspojzdnenie lesnej železnice*. Porov. v odbornej komunikácii *re-burial* (= slávnostné znovupochovávanie národných hrdinov) (Kiliánová, 1999, etnologický text). Porov. aj pomenovania *znovuzvolený* (*predseda*, *primátor*, *prezident*). Neologizmy tohto typu dokladá aj slovník neologizmov češtiny (NSČ, 1998). V Mluvnici češtiny (1986, s. 470) sa juxtapozície adverbiálneho typu „znovuotvření“) ešte pokladajú za málo frekventované.

Záver:

1. Pohľad na zložené slová z hľadiska internacionalizácie (motivovanej časti slovnej zásoby) ukazuje, že internacionálne modely tvorenia, na ktoré poukázali autori *Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (1989), sa uplatňujú aj naďalej a tvorenie podľa nich sa ešte zintenzívnilo (modely tvorenia s prvými časťami sa prehodnocujú na prefixoidy).

2. Bohatší jazykový materiál, aký poskytuje internet a korpusy textov národného jazyka (slovenčiny), ukazuje, že aj keď morfémy domáceho pôvodu majú tendenciu meniť sa na prefixoidy či predpony v miere o niečo menšej ako internacionálne morfémy, aj medzi prvkami domáceho pôvodu sa táto tendencia výrazne zvýšila. Nielenže pribudlo častí hodnotiteľných ako prefixoidy, ale zvýšila sa početnosť sérií pomenovaní utvorených pomocou prvých častí *novo-*, *mnoho-*, *znovu-*.

3. Okrem zloženín prefixoidného typu ako prechodného typu medzi odvodzovaním a skladaním, sa v iných typoch zložených slov (substantív a adjektív), ktorým sme venovali pozornosť, o hybridnosti pravidla nehovorí, hoci sa tu veľmi často vyskytuje kombinovanie domácich a prevzatých (internacionálnych) základov. Je to značne rozsiahla oblasť kombinovania domácich prvkov s pôvodne nedomácimi prv-

kami, ktoré sa zrejme zo synchronného hľadiska už nepocitujú ako cudzie. Stoja teda mimo rozsahu pojmu hybrid.

4. Značné kolísanie, existujúce v slovenských textoch v písaní zložených slov, najmä zložených adjektív (ktorému sme tu nemohli venovať osobitnú pozornosť) ukazuje, že vysvetľovanie tohto javu iba a hlavne „fascináciou pravopisom cudzích jazykov, najmä angličtiny a nemčiny“, neznalosťou pravopisu príslušnej časti používateľov jazyka, je asi zjednodušujúcim „riešením“ problému. Zdá sa aj používanie (a písanie) zložených slov, najmä adjektív je oblasťou, ktorá si vyžaduje hlbšie poznávať, v akých mentálnych podmienkach rečovej produkcie (povedané s J. Dolníkom, 2002) sa systém základných významovo-formálnych typov kompozít, vyabstrahovaných našou jazykovedou, u používateľov slovenčiny realizuje. A aké prípadné modifikácie si vyžaduje.

Bibliografia

- BALÁŽOVÁ, L.: Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (13). *Kultúra slova*, 37, 2003, č. 1, s. 46 – 58.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Syntagmatická a paradigmatická dimenzia jednotiek nominácie. K problému textových a lexikónových jednotiek nominácie. In: *Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji*. Red. K. Kleszczowa – L. Selimski. Katowice, Wyd. Gnome 2000, s. 17 – 23.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Kombinatorika významových konštituentov v kompozitách. In: *Slavische Wortbildung: Semantik und Kombinatorik*. Red. S. Mengel. (Slavica Varia Halensia; 7). Münster, LIT Verlag Münster – Hamburg – London 2002, s. 181 – 193.
- COSERIU, E.: Semantik, innere Sprachform und Tiefenstruktur. *Folia Linguistica*, 4, 1970. Čes. preklad // *Principy strukturní syntaxe*. I. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1974, s. 31 – 38.
- Český jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Red. J. Kořenský. Opole, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998.
- DANEŠ, F.: Faktor Rh/Rh-faktor. *Naše řeč*, 68, 1985, s. 176 – 182.
- DOLNÍK, J.: K teoreticko-metodologickej diskusii o spisovnom jazyku. *Slovenská reč*, 67, 2002, s. 30 – 35.
- DVONČ, L.: K hybridným slovám v spisovnej slovenčine. *Československý terminologický časopis*, 3, 1964, s. 159 – 170.
- FURDÍK, J.: K onomaziologickej štruktúre slovotvorne motivovaného slova. In: *Slavische Wortbildung: Semantik und Kombinatorik*. Red. S. Mengel. (Slavica Varia Halensia; 7). Münster, LIT Verlag Münster – Hamburg – London 2002, s. 113 – 123.
- Gramatyka wspolczesnego języka polskiego. Morfologia. Red. S. Urbańczyk. Warszawa, PWN 1984.
- HORECKÝ, J.: Zložené prídavné mená v slovenčine. In: *Jazykovedné štúdie*. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977, s. 131 – 137.
- HORECKÝ, J.: O slovách s predponou gama-. *Kultúra slova*, 15, 1981, č. 4, s. 97 – 99.
- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava, Veda 1989. 436 s.
- JADACKA, H.: *System słowotwórczy polszczyzny (1945 – 2000)*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 2001. 202 s.
- JAROŠOVÁ, A.: Viacslovný termín a lexikalizované spojenie. In: *Človek a jeho jazyk*. I. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 2000, s. 481 – 493.

- KLESZCZOWA, K.: Rola pozyczek w przekształceniu polskiego systemu słowotwórczego. In: Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji. Red. K. Kleszczowa – L. Selimski. Katowice, Wyd. Gnome 2000, s. 202 – 207.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava Veda 1987; 3. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava, Veda 1997. (KSSJ)
- MARTINCOVÁ, O. – SAVICKÝ, N.: Hybridní slova a některé otázky neologie. Slovo a slovesnost, 48, 1987, s. 124 – 139.
- MARTINCOVÁ, O.: Neologičeskije processy v aspekte onomasiologičeskoj teorii. In: Teoretičeskije i metodologičeskije aspekty sopostavitel'nogo izučeniya slavjanskich jazykov. Red. G. P. Neščimenko. Moskva, Nauka 1994, s. 25 – 33.
- MARTINCOVÁ, O. a kol.: Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. Praha, Academia 1998. (NSČ)
- MARTINCOVÁ, O.: Synonymie a antonymie u slovotvorných neologizmů. In: Słowotwórstwo a inne sposoby nominacji. Red. K. Kleszczowa – L. Selimski. Katowice, Wyd. Gnome 2000, s. 153 – 157.
- MATHESIUS, V.: Cizí slova ze stanoviska synchronického. In: Čeština a obecný jazykozpyt. Praha, Melantrich 1947, s. 96 – 109.
- Mluvnice češtiny. 2. Tvarosloví. Praha, Academia 1986.
- NÁBĚLKOVÁ, M.: Vztahové adjektiva v slovenčine. (Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov). Bratislava, Veda 1993. 204 s.
- NÁBĚLKOVÁ, N.: Internacionálne v novej adjektívnej lexike v slovenčine. In: Internacionalizácia: za a proti. Ed. J. Bosák. Bratislava, Veda 1999, s. 100 – 115.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. (PSP)
- Pravidlá slovenského pravopisu. 3. vyd. Red. M. Považaj. Bratislava, Veda 2000. s. 111 – 114.
- Slovník spisovného jazyka českého. Praha, Academia 1960 – 1971; 2. vyd. 1989. (SSJČ)
- Słowotwórstwo/Nominacja. Komparacja współczesnych języków słowiańskich. Red. I. Ohnheiser. Opole, Universität Innsbruck – Institut für Slawistik, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 2003. 542 s.
- SMÓLKOWA, T.: Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej. Kraków, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN 2001. 194 s.
- STICH, A.: Existuje u nás pocit ohrožení? Naše řeč, 78, 1995, č. 2, s. 61 – 73.
- ŠMILAUER, V.: Novočeské tvoření slov. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1971.
- ŠTEAKAUER, P.: English Word Formation. A History of Research (1960 – 1995). Tübingen, Günther Narr Verlag 2000.
- Tvoření slov v češtině. 2. Odvozování podstatných jmen. Red. F. Daneš – M. Dokulil – J. Kuchař. Praha, Academia 1967. 780 s.
- WASZAKOWA, K.: Czy w słowotworstwie pojęcie hybryda jest przydatne? Poradnik Językowy (v tlači).

P r a m e n e

- Bakoš, J.: Umelec v kľietke. Bratislava, Sorosovo centrum súčasného umenia Slovensko 1999.
- Bakošová, Z.: Sociálnopedagogický výskum v rodine. In: Studia Academica Slovaca. 30. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 2001, s. 34 – 49.
- Barborík, V.: Pavel Hruš. Bratislava, Kalligram 2000.
- Diskurz. Itelektuáli. Sociálna komunikácia. Discours. Intellectuals. Social Communication. Ed. E. Višňovský – G. Bianchi. Bratislava, Veda 1997.
- Dotyky č. 6/1993.

- Kolomáňová, A. – Brucknerová, I.: Srdcovievna sústava. Anatomické názvy. Latinsko-anglicko-slovenský slovník. Bratislava, Elán 2000.
- Kasadra, M.: Osamelí bežci. Levice, Bagala – L. C. A. 1996.
- Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny. Bratislava, Academic Electronic Press 1999 (štúdie Kiliánová, G.: Kolektívna pamäť a konštrukcia identity, s. 61 – 82; Lipták, L.: Kolektívne identity a verejné priestory, s. 117 – 132.)
- Patráš, V.: Svetlá a tieň kontaktovej komunikácie v elektronických verziách slovenských periodík. In: Studia Academica Slovaca. 30. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 2001, s. 186 – 210.
- Slovensko a Európa. Bratislava, Vyd. Konrad-Adenauer-Stiftung a Centrum pre strednú Európu. 2002 (štúdia Radičová, I.: Slovensko v priestore európskych hodnôt, s. 15 – 29.)
- Šabík, V.: Kto je subjekt autobiografie. Slovenské pohľady, č. 5, 2003, s. 50 – 66. (SP)
- Výrost, J. – Zefová, Z. – Lovaš, L.: Vybrané kapitoly zo sociálnej psychológie. Bratislava, Veda 1996.
- Internet, Národný korpus slovenského jazyka.
- Skratky novín: Pd – Pravda, NO – Národná obroda.

Štúdiá vznikla s podporou grantov Slovník súčasného slovenského jazyka č. 2/1057/22 a grantu Inovačné procesy v slovnej zásobe súčasnej slovenčiny č. 2/1056/21 čiastočne financovaných Grantovou agentúrou Ministerstva školstva Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied VEGA.

COMPOUNDS FROM THE VIEWPOINT OF INTERNATIONALIZATION AND INNOVATIONS

S u m m a r y

Synchronic descriptions of word formation are in agreement with the facts, that also in those Slavonic languages which, until recently, predominantly formed the words by derivation (affixation), there exists, during last twenty-thirty years, increased tendency to form new names by composition. Similar situation is in Polish and Czech as well. This tendency in Slovak was underlined by authors of synthetic monograph *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (Horecký, J. – Buzássyová, K. – Bosák, J. et al.: Lexis Dynamics of Contemporary Slovak, 1989).

The study focuses on the fact, how this tendency manifested itself during following ten years. Formation of words in which first parts of compound words are evaluated as prefix morphemes, are more intensified. It reveals that affix morphemic (prefix, suffix) type of so-called hybrid compounds, which was in Slavonic languages evaluated as being innovation, continues to be of productive character. Also morphemes which are of the Slovak origin, such as *mnoho-*, *novo-*, *znovu-* etc. incline to change themselves into formants, prefix morphemes in many cases. There is greater amount of the words, which are formed this way. It is a tendency which compensates the internationalization. Characteristic features of the Slovak language (as it is usual in others West-Slavonic languages) are the cases existing in borderline – the area of derivation and composition – structures created by compositional-derivational processes. In the Slovak language there is almost not limited formation of compound adjectives from two-word complex naming units.

TEXTOTVORNÉ POTENCIE FRAZEOLOGICKÝCH
INTERNACIONALIZMOV

JANA SKLADANÁ

SKLADANÁ, J.: Text-creating Potencies of Phraseological Internationalisms. Jazykovedný časopis, 54, 2003, No. 1 – 2, pp. 51 – 56. (Bratislava)

The paper focuses on theoretical bases of real identity of phraseme and its position in the context. These problems are directly connected with actualisation of phrasemes which were analysed in detail by Jozef Mlacek in his last monograph. The author resumes Mlacek's thorough analysis and adds to it the results acquired from her's own research of phraseological internationalisms (biblicisms) within the scope of newspapers and journals.

Otázka skúmania vzťahu frazémy ku kontextu nie je vo frazeológii nová. Podrobný a dôkladný prehľad tejto problematiky urobil J. M l a c e k (2002). Jeho stručná analýza príslušnej literatúry je v podstate vyčerpávajúca. Okrem zahraničných autorov vychádza z prác viacerých slovenských jazykovedcov – M. Ivanovej-Šalingovej (1964), P. Ďurča (1989), F. Mika (1989), J. Dolníka (1997), M. Dudka (1998), A. Jarošovej (2000), J. Glovňu (2002), J. Kačalu (2002) a ďalších. Termín textotvorné potencie frazeológie zaviedla do frazeológie ruská jazykovedkyňa I. I. Černyševová. Upozornil na to P. Ďurčo (1989), ktorý v rámci textotvorných potencií uvádza tri typy zmien frazém v textoch, a to modifikačné, kombinačné a transformačné. Pri modifikačných ide o vnútorné prestavby komponentového zloženia alebo o použitie v netypickom okolí, pri kombinačných dochádza ku kríženiu jazykových jednotiek na syntagmatickej osi a pri transformačných ide o prestavby a rozbíjanie frazeologického modelu v texte. Od textotvorných potencií treba odlišiť tzv. derivačné potencie frazeologických jednotiek, ktorých realizácia nie je viazaná na kontext. Ide o tzv. vnútorné derivačné potencie v rámci frazeológie pri prestavbe spojenia, napr. *lož má krátke nohy* na *krátkonohá lož* a tzv. vonkajšie derivačné potencie, ktoré sa realizujú vo frazeológii vo vzťahu k lexike, napr. *biely ako sneh* na *snehobiely* (Ďurčo, op. cit., s. 102).

Slovná zásoba z hľadiska celku predstavuje heterogénny útvar, pričom však slovná zásoba sama obsahuje homogénne, dokonca uzavreté skupiny, triedy a vrstvy (Blanár, 1991, s. 19). Frazémy ako súčasť slovnej zásoby sú navonok síce istými svojimi vlastnosťami homogénne, avšak v rámci ich vnútorného členenia ide o jednu z najheterogénnejších oblastí. Medzi princípy, ktoré určujú štruktúru celej slovnej

zásoby, patrí asymetria medzi obsahom a formou (ibid., s. 20). Zvláštnosť frazém je v tom, že na rozdiel od jedného typu asymetrie vo forme a obsahu pri lexémach sa prejavujú vo dvoch typoch asymetrie. Jednak ide o ich viackomponentovú štruktúru (frazémy pozostávajú vždy z dvoch alebo viacerých komponentov) – na tejto rovine sa realizuje syntagmatická asymetria; jednak ide o idiomatickosť, t. j. prenesenie významov jednotlivých komponentov – tu ide o realizáciu paradigmatickej asymetrie (Gak, 1975, s. 9). Stotožňujeme sa s chápaním syntagmatickej asymetrie (jestvujú aj názory a teórie pripúšťajúce aj jednoslovnú frazému). Trochu problematickejšia je otázka paradigmatickej asymetrie, pri ktorej sa vytvárajú asociatívne vzťahy medzi názvom daného objektu a druhým objektom a dochádza k preneseniu významov, sémantickej transpozícii (ibid.).

Teoretické výklady o dvojnásobnej asymetrii frazeologických príznakov teda berú za základ viackomponentovú štruktúru a idiomatickosť (prenesenosť významu), pričom význam pojmu idiomatickosť má aj iné dimenzie. Základnými vlastnosťami frazém sú však ustálenosť a expresívnosť. Sémantická transformácia je síce výrazná vlastnosť frazém, charakteristická pre väčšinu z nich, ale nie je relevantná. Klasickým príkladom sú mnohé príslovia a porekadlá (ale nielen ony), pretože pri nich nejde o prenesenie významov jednotlivých komponentov, ale o isté zovšeobecnenie pôvodne konkrétnej výpovede. Stotožňujeme sa s názorom V. G. G a k a (op. cit., s. 11), podľa ktorého „príslovie utvorené vo výpovedi, ktoré sa nevzťahuje na konkrétnu udalosť a odzrkadľuje sa vo svojich priamych významoch komponentov, vzťahuje sa na istý typ situácie“. R. E c k e r t (1990, s. 490) potvrdzuje, že veľká časť príslovia má okrem priameho významu ešte jeden širší, zovšeobecňujúci zmysel. Podľa nášho názoru tento útvar má predovšetkým zovšeobecňujúci význam, už keď sa stáva príslovím či porekadlom, a pôvodný význam predstavuje akúsi jeho vnútornú formu, aj keď v inom chápaní. V zásade však vychádza jednoznačný záver, že frazémy majú vždy istú dvojplánovosť sémantiky. Toto odlišuje frazémy od všetkých významových (významotvorných) jednotiek. Z toho vyplývajú bezprostredné dôsledky nielen na výskum frazém v rozličných jazykoch vzhľadom na ich podobnosť, resp. rozdielnosť, ale aj na ich fungovanie v rámci príslušného jazyka a ich začlenenia do kontextu, pretože frazémy sú vo väčšine prípadov súčasťou kontextu, teda hovoríme o ich intertextovosti.

Táto problematika bezprostredne súvisí so základnou otázkou, čo chápeme pod frazeológiou, teda pod jej základnými jednotkami, frazémami. Či ju chápeme širšie, teda za kritérium pri určení frazémy pokladáme v zásade jej dve hlavné vlastnosti: ustálenosť a expresívnosť, alebo ju chápeme užšie, teda k týmto dvom základným vlastnostiam ešte priberáme fenomén obraznosti, prenesenosti. Problematika frazeológie je taká, ako si ju sami vymedzíme. Zásadný názor na teoretické otázky hodnotenia vyslovil V. M. M o k i j e n k o (1980) stanovením piatich základných protirečení (antinómií) vo frazeológii: ustálenosť – neustálenosť; modelovosť – nemodelovosť; implicitnosť – explicitnosť; obraznosť – neobraznosť; synchronia –

diachronia, pričom posledné protirečenie predstavuje základný rámec pre všetky ostatné antinómie. V. M. Mokijenko pokladá tieto vlastnosti za relatívne, to značí, že bezvýhradne neplatí ani jedna z nich. Tento prístup má veľký význam predovšetkým v diachrónej frazeológii. Podľa V. M. Mokijenka je úlohou historickej analýzy frazeológie (ako protikladu k jej synchronnému skúmaniu) vyčleniť premenlivý, chronologicky nanajvýš pohyblivý kontext a z tohto hľadiska je diachrónna frazeológia skúmaním jednotiek neustáleného kontextu. K tomuto veľmi dôležitému konštatovaniu V. M. Mokijenka dodávame, že aj z tohto neustáleného kontextu možno vyčleniť frazémy, i keď ich hranice sú pohyblivejšie ako v súčasnosti.

V ďalšej časti príspevku sa sústredíme na výskyt frazeologických internacionalizmov v rámci kontextu. Pod frazeologickými internacionalizmami chápeme tie frazémy, ktoré sa vyskytujú vo viacerých svetových i nesvetových jazykoch, príbuzných i nepríbuzných a ich prameňmi sú kresťanské dejiny (predovšetkým Biblia), staroveké grécke a rímske dejiny a literatúra, grécka a rímska mytológia (antika), celosvetové (staršie i novšie) dejiny spoločnosti a svetová literatúra. Predmetom nášho výskumu budú frazeologické internacionalizmy, ktorých prameňom je Biblia. Tieto frazémy možno rozdeliť na dve hlavné skupiny, a to citátové, ktoré sú prevzaté z Biblie viac-menej v nezmenenej podobe (*križová cesta; Oko za oko, zub za zub; Nezostane tu kameň na kameni; Akou mierou meriate, takou vám bude namerané*), a aktualizované, ktoré sú už pretvorené a preštylizované formálne aj sémanticky. Tu ide veľmi často napr. o využitie mien jednotlivých biblických postáv vo frazémach so zreteľom na ich fyzické a duševné vlastnosti, na ich konanie v rozličných situáciách a pod. (*začať od Adama; byť starý ako Matuzalem; tváriť sa ako Mária Magdaléna; byť nevinný ako anjel*).

J. Mlavec (2002, s. 152) upozorňuje na opozíciu V. M. Mokijenka explicitnosť – implicitnosť. Podľa V. M. Mokijenka (op. cit., s. 79) predstavuje implicitnosť jeden z javov princípu jazykovej ekonómie, ktorý je vlastný všetkým jazykovým rovinám. Zmysel tohto princípu je v snahe podržať v rovnováhe jednotu formy – jednotu významu. Tento proces má diachróne nasmerovanie. V. M. Mokijenko uvádza príklady tvorenia nových frazém napr. z Krylovových bajok. K tomuto môžeme dodať vznik nových frazém na základe biblických podobenstiev, ktoré predstavujú osobitný typ biblických prirovnaní (nazývajú sa aj paraboly, podľa gréckeho slova *parabolé* – prirovnanie). Podobenstvo je prirovnanie rozvinuté do príbehu, ktorý sa blíži k alegórii a ktorý máva didaktizujúcu, mravoučnú pointu. Z príbehu vyplýva určitá všeobecne platná myšlienka či pravda. Podobenstvo prirovnáva dve skutočnosti alebo udalosti z rozličných oblastí, aby vysvetlilo skutočnosť neznámu pomocou skutočnosti známej. Podobenstvá sa hodnotia ako vymyslené, možné alebo skutočné príklady čerpané z prírody alebo z ľudského života. Ide o širšie obrazné rozpravy. Tento spôsob vyjadrovania je typický pre východnú, orientálnu mentalitu. Obyčajne sa poučenie z podobenstva týka jedného bodu, najčastejšie hodnoty Božieho kráľovstva. Podobenstvá majú literárnu hodnotu,

predstavujú štylistický útvar, osobitný žáner, typický pre Nový zákon, aj keď sa s ním môžeme stretnúť aj v Starom zákone. Podobenstvá v Biblii nemožno vymedziť tak presne ako prirovnania v štylistike alebo vo frazeológii.

Z biblických podobenstiev sa do európskych jazykov, teda aj do slovenčiny dostali viaceré frazémy, ktoré boli utvorené na základe niektorých podobenstiev. Najznámejšie frazémy sú napr. *kúkol' medzi pšenicom* (zlý človek alebo zlí ľudia medzi väčšinou dobrých – v určitom prostredí alebo v spoločnosti vôbec); *stratená/zblúdila ovca/ovečka* (človek, ktorý sa z hľadiska spoločenských noriem a konvencií odchyľuje od správneho spôsobu života alebo od nejakého hnutia, učenia a pod.); *úplný lazár* (chorý, zubožený, zmrzačený, bezvládný človek); *milosrdný samarítan* (kto ochotne a obetavo poskytuje pomoc v chorobe, v bezmocnosti aj cudziemu človeku, dokonca aj nepriateľovi). Podobenstvo o márnokratnom synovi sa takisto používa v našom jazyku frekventovane. Jednak ide o spojenie *márnokratný syn* s významom ‚mladý človek nerozvážne utrácajúci peniaze alebo iné hodnoty‘, jednak o spojenie *návrat márnokratného/strateného syna*, ktoré vyjadruje synovu ľútosť nad predchádzajúcim životným omylom a obrátenie sa na dobrú cestu. Pôvod tohto podobenstva je založený na pokání a odpúšťaní. Z celého podobenstva ako celku vychádza jeden zovšeobecnený obraz, ktorý charakterizuje celú rozpravu, celý príbeh príslušného podobenstva.

Sledovali sme frazeologické internacionalizmy kresťanského pôvodu v dennej tlači.* V porovnaní so situáciou pred r. 1989 možno povedať, že od začiatku 90. rokov je výskyt frazém tohto typu mimoriadne frekventovaný. Ak sa predtým vyskytovali popri citátových (doslovných) frazémach zväčša biblického pôvodu ich aktualizácie, v súčasnom období možno konštatovať, že aktualizácií pribúda, pričom, samozrejme, zostávajú aj klasické frazémy, prípadne ich rozličné variantné podoby.

Z klasických frazém možno uviesť príklady: *Začína sa súboj Dávida s Goliášom* (Sme, 2001) – basketbalový zápas dvoch nerovných družstiev; *Vešci a mágovia sľubujú nástup agresivity, zla a zločinu, Sodomu – Gomoru* (Národná obroda – ďalej NO, 1994); *Prezidentova zásada: Oko za oko, zub za zub* (Sme, 2001); *Do zaslúbenej krajiny* (Práca, 2001); *To je už koniec sveta* (NO, 1994); *Odradili ma aj problémy mojich známych, ktorí sa dali na trnistú cestu* (Sme, 1994); *pracovné knižky oddelia plevy od zrna* (Sme, 1994); *Tu je kameň úrazu* (Sme, 1994); *Kalich horkosti* (Sme, 1994); *Rola obetného baránka* (Sme, 1994); *Vlk v barančom rúchu* (Práca, 2001); *Anjel strážny je pri mne* (Pravda, 2001).

Aktualizáciu frazém podrobil dôkladnej a precíznej analýze vo svojej poslednej monografii J. Mlacek (2001, s. 135 n.). Konštatuje, že popri celkom zmeravených podobách frazém a variantných podobách sa frazeológia uplatňuje vo forme tzv. aktualizácie frazém. V tejto realizačnej podobe sa aktuálne, subjektívne, autorsky

* Okrem vlastného vyexcerpovaného materiálu sme využili aj materiál Alexandry Hříbkovej. Za poskytnutie tohto materiálu jej srdečne ďakujeme.

zasahuje do zloženia frazémy, a to tak, že sa príslušným zásahom mení, modifikuje alebo špecifikuje význam frazémy alebo aspoň ustálené spôsoby jej stvárnenia, že sa narúša identita príslušnej frazémy. Aktualizácie frazém člení na tri skupiny: 1. Vlastné aktualizácie, v ktorých sa aktuálne mení nejaká zložka výstavby samej frazémy. 2. Nastáva skríženie či prepojenie dvoch alebo viacerých jednotiek; je to skupina akýchkoľvek nadstavbových aktualizáčnych zásahov. 3. Prebieha úplná deštrukcia východiskovej frazémy.

Niektoré typy aktualizácií sú doložené aj v našom materiáli. Pri prvej skupine možno pokladať za základné druhy lexikálne aktualizácie (J. Mlacek vyčleňuje ešte morfológické a syntaktické), ktoré korešpondujú s typmi variantu frazémy. V niektorých prípadoch sú doložené aj klasické frazémy. Napr. *Riasa naša každodenná* (Život, 1994) – *Chlieb náš každodenný*; *Neberte NÁS do úst nadarmo* (NO, 1994) – o politickej strane – *Neberte meno Božie nadarmo*; *Človek mieni, mexický šéf mení* (NO, 1994) – *Človek mieni, Pán Boh mení* (NO, 1994); *Návrat nestrateného syna* (Sme, 1994) – *Návrat strateného syna* (Sme, 1995); *šalamúnske uznesenie neuždraví nikoho* (NO, 1995) – *šalamúnske rozhodnutie*. Patria sem aj aktualizácie, ktoré nekorešpondujú s typmi frazémy. Pre túto skupinu je príznačné, že sa do ustáleného zloženia frazémy vložia nejaké slová z kontextu, alebo že sa toto ustálené spojenie rozšíri o nejaké slová z kontextu tak, ako sa rozvíjajú bežné vetné či syntagmatické spojenia. Napr. *Zahraničný figový list domácu nahotu nezakryje* (Nový deň, 2001); *Rockoví Kain a Ábel* (Čas, 2001); *Nemecký Goliáš proti Dávidovi* (Sme, 1994); *Srandičky, srandičky alebo lámanie chleba o kauze záväzok poslancov* (NO, 1995); *Kde sa teda lámal chlieb?* (Sme, 1994) – *prišlo na lámanie chleba*; *Bude sa báť podať prst, aby sme nevzali celú ruku* (Život, 1994) – *Podaj čertu prst, vezme ti celú ruku*; *Prečo sú diskusie okolo Tichého potoka trňom v oku?* (NO, 1995); *Nechceme hádzať kameňom* (NO, 1994); *Tanec okolo zlatého teľaťa* (NO, 1994); *Kristove roky Incheby* (Nový deň, 2001); *Vznik názorovej platformy, ktorá nebude súhlasiť s predajom pôvodných ideálov za misu šošovice* (Čas, 1994); *Moderná Noemova archa pláva v tekutom dusíku* (Sme, 2001).

Ako frazeologickú kontamináciu možno uviesť napr. vetu *Falošnú babylonskú vežu stavali na piesku* (Sme, 1994) – *babylonská veža + stavať dom na piesku*, resp. *stavať vzdušné zámky*.

Stretávame sa aj s ironizujúcim charakterom frazémy. Napr. spojenie *Milujte sa a množte sa* (Čas, 2001) je ironický názov článku o mužovi z amerického štátu Utah, ktorý založil rodinu na základe svojho náboženského (sektárskeho) presvedčenia – 5 manželiek, 29 detí a 3 na ceste. Svoje deti neživí, rodina žije zo sociálnych dávok. Muža súdia za trestný čin.

Záver. Väčšina frazém kresťanského pôvodu pretrváva do súčasnosti. Z väčšej časti ide o starú, resp. staronovú frazeológiu. Za nové v nej možno pokladať iné formálne i sémantické stvárnenie jednotlivých starších frazém, ktoré prešli dlhým historickým vývinom od pôvodne voľných spojení cez postupne prebiehajúci proces

ustalovania až po pevne ustálené frazémy. Spomínané formálne i sémantické zmeny predstavujú prirodzený proces zovšeobecňovania, sekularizácie frazém kresťanského pôvodu, ktorý prebieha vo všetkých jazykoch. Ako sa nám ukázalo, novým stvárnením starších frazém je najčastejšie aktualizácia frazémy, ktorá otvára novú cestu v modernej frazeológii, aj keď, samozrejme, aktualizácie nie sú vo frazeológii ničím novým. Skúmaný materiál potvrdzuje, že ich frekvencia rastie.

Bibliografia

- BLANÁR, V.: Zum Vergleich der Lexik in den slavischen Sprachen unter diachronischen Aspekt. In Wiener Slavistisches Jahrbuch. Band 37. Wien 1991, s. 19 – 26.
- ČERMÁK, F.: Povaha univerzálného ve frazeologii a idiomatice. In: Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Red. E. Krošláková. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1993, s. 45 – 52.
- DOLNÍK, J.: Jazykové princípy vo výstavbe frazém. In: Frazeologické štúdie. II. Ed. P. Ďurčo. Bratislava, Esprima 1997, s. 36 – 44.
- DUDOK, M.: Úvod do textiky. Báčsky Petrovec, Kultúra 1998. 150 s.
- ĎURČO, P.: Textotvorné využitie frazeologických jednotiek. In: Textika a štylistika. Bratislava, Univerzita Komenského 1989, s. 101 – 104.
- ECKERT, R.: Spezifisches bei der konfrontativen Untersuchung der Phraseologie zweier oder mehrerer Sprachen. Zeitschrift für Slavistik, 35, 1990, s. 488 – 492.
- GAK, V. G.: Frazeologičeskije jedinicy v svete asimmetrii jazykovogo znaka. In: Voprosy frazeologii VII (Trudy Samarkandskogo gosudarstvennogo universiteta im. Ališera Navoi, vyp. No 277). Samarkand 1975, s. 5 – 13 (cit. podľa R. Eckerta).
- GLOVNÁ, J.: Dynamika kódu a reči. Lingvistické štúdie. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 2002. 150 s.
- JAROŠOVÁ, A.: Spracovanie ustálených spojení vo výkladovom slovníku. Návrh. In: Nová slovní zásoba ve výkladových slovníkách. Red. O. Martincová – J. Světlá. Praha, Ústav pro jazyk český. Akademie věd České republiky 2000, s. 43 – 54.
- KAČALA, J.: Syntax lexikalizovaných spojení. In: Studia Academica Slovaca. 31. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 2002, s. 100 – 110.
- MIKO, F.: Povaha frazeologie a jej miesto v systéme jazyka. In: Miko, F. a kol.: Frazeológia v škole. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 14 – 44.
- MLACEK, J.: Tvary a tváre frazém v slovenčine. Bratislava, Stimul 2001. 170 s.
- MLACEK, J.: Frazeológia a jej intertextové súvislosti. In: Studia Academica Slovaca. 31. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 2002, s. 148 – 160.
- MOKIJENKO, V. M.: Slavianskaja frazeologija. Moskva, Vysšaja škola 1980. 208 s.
- SKLADANÁ, J.: Frazeologické internacionalizmy. In: Studia Academica Slovaca. 31. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 2002, s. 220 – 228.
- SKLADANÁ, J.: Internationalismen in der Phraseologie. In: Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Red. E. Krošláková. Nitra, Vysoká škola pedagogická 1993, s. 345 – 353.

IMPULZY KORPUSOVEJ LINGVISTIKY
PRE DVOJJAZYČNÚ LEXIKOGRAFIU:
MEDZI TEXTOVOU A SLOVNÍKOVOU EKVIVALENCIOU

ALEXANDRA JAROŠOVÁ

JAROŠOVÁ, A.: Bilingual Lexicography Inspired by Corpus Linguistics: Between the Text Equivalence and the Dictionary One. *Jazykovedný časopis* 54, 2003. No. 1 – 2, pp. 57 – 66. (Bratislava)

Corpus linguists try to reconsider the conventional concept of word meaning because the model constructed of clear-cut senses with necessary and sufficient conditions/components does not work in an empirical lexical analysis based on corpus evidence. Current monolingual dictionaries adopting the conventional model of meaning can hardly be a basis for establishing interlingual equivalence. If equivalence is a matter of levels higher than a word, how then should the source unit of meaning be determined and how should the bilingual entry based on this assumption be designed? The aim of this article is to look for ways of projecting the corpus-derived model of meaning (i.e. a phrase with a certain word as a core) onto the model of interlingual equivalence (i.e. parallel lexicosyntactic patterns) as a basis for a new bilingual entry layout.

Miesto, kde prekladateľ odborného textu môže nájsť informáciu o ekvivalente, ak nerátame introspekciu, je **slovník** (dvojjazyčný prípadne jednojazyčný v cieľovom jazyku) alebo **súbor textov** v cieľovom jazyku analogických a porovnateľných (v zmysle žánru a odboru) s textom originálu (napr. text zákonov z oblasti sociálnej ochrany). Obidva zdroje môžu byť tak v papierovej ako aj v elektronickej podobe, pričom pojem „súbor textov“ zahŕňa aj výsledky vyhľadávania kľúčových slov na internete.

Pretože kvalita prekladu závisí aj od kvality použitých zdrojov, pozrieme sa krátko na proces hľadania ekvivalentu pri koncipovaní dvojjazyčného slovníka. Prvý spôsob tvorby dvojjazyčného slovníka nazveme kompilačným a schematicky (podľa prevažujúceho zdroja informácie) ho zobrazíme ako **slovník** → **slovník**. Ide v podstate o preklad jednojazyčného slovníka, často s istými doplneniami z vlastnej kartotéky autora. Hľadajú sa slová cieľového jazyka, ktoré nejakým spôsobom pokrývajú sémantický priestor heslového slova (lemy) alebo jeho časť a sú podľa možnosti aj štruktúrne analogické, pretože fascinácia formou východiskovej jednotky je pri tomto hľadaní veľmi silná. Takýto ekvivalent má status systémového, základného, prototypického. Podľa L. Z g u s t u (1987, s. 32) by mal mať vysvetľovaciu silu (explanatory power). Preklad východiskovej jednotky pomocou iného ekvivalentu sa pripúšťa

pre špecifické kontexty. Tento „menej systémový“ ekvivalent sa nazýva prekladovým, kontextuálnym alebo uzuálnym (Barnet, 1983; Zgusta, 1987; Vlachov, 1988). „Špecifický kontext“ môže tvoriť konkrétna lexikálna jednotka (porov. slov. *pekné dieťa* – rus. *krasivyy rebionok*, slov. *pekné mesto* – rus. *krasivyy gorod*, slov. *pekný hlas* – rus. *krasivyy golos*, ale slov. *pekné počasie* – rus. *čudesnaja/prekrasnaja pogoda*, slov. *pekný deň* – rus. *pogožij deň*). Ak je „špecifický kontext“ zovšeobecniteľný a opísateľný ako sémantická trieda, potom niektoré koncepcie uvádzajú kontextuálny ekvivalent za základným ekvivalentom, od ktorého je spravidla oddelený bodkočiarkou a má pri sebe vysvetľujúcu poznámku: slov. *umyt' sa* – rus. *pomyt'sia*, (len tvár a ruky) *umyt'sia*. Koncepcie vychádzajúce z L. V. Ščerbu (1940) umožňujú celý ekvivalentový oddiel hesla poňať ako sériu prekladových, t. j. de facto kontextuálnych ekvivalentov a štruktúru hesla predstaviť ako súbor prekladových významov (číslované pododdiely hesla s vysvetľujúcimi poznámkami – sémantizáciou). Slovníky, ktoré majú urobenú podrobnú štruktúru prekladových významov, spravidla vychádzali nielen zo sekundárnych zdrojov (slovníkov), ale používali aj väčšie kartotéky vytvorené excerpciou originálnych textov a ich prekladov (napr. Veľký slovensko-ruský slovník [1979 – 1995] pracoval s kartotékou obsahujúcou vyše 850 000 excerptov). Takýto postup hľadania ekvivalentu pre slovník by sme schematicky mohli naznačiť ako **text/kartotéka** → **slovník**. Dobrý prekladový slovník je postavený na práci s primárnymi aj sekundárnymi zdrojmi.

V novšom období sa popri vyselektovanom texte v podobe tradičných kartoték používajú čoraz viac korpusy, veľké textové databázy (na elektronických nosičoch) slúžiace lexikografom ako virtuálne kartotéky. Korpusy sa stávajú hlavným zdrojom empirického materiálu a kartotéky doplnkovým. Doklady o fungovaní slova v konkrétnych textoch, ktoré korpus poskytuje v doteraz nevidanej kvantite, menia aj náš pohľad na podstatu významu slova a vyžadujú si prehodnotenie jestvujúceho modelu významu (Sinclair, 1997). Výstupy z korpusu v podobe konkordancií typu QUICK (Key Word in Context) môžu byť usporiadané podľa ľavého alebo pravého kontextu a vtedy máme možnosť vidieť kumulatívny efekt opakovaných výskytov hľadaného (heslového) slova v rovnakom slovnom okolí. Vidíme desiatky stereotypných použití tvoriacich so svojimi lexikálnymi partnermi často sa opakujúce zhluky slov, ustálené spojenia, ktoré môžu, ale nemusia mať len frazeologickú povahu (v zmysle idiomatičnosti, emocionálno-hodnotiacej funkcie a prípadne obraznosti, napr. *ísť na city*, *mať dlhé vedenie*, *obdarený od Pána Boha*, *cesty osudu*, *nie každý deň je nedeľa*, *byť na ľahu*, *otázka na telo*, *patová situácia*, *vytrčať z radu*, *ukázať svaly*, *spoločensky unavený*, *natrčať ruku*, *slovník 4. cenovej skupiny*, *pohľad pre bohov*, *povedať niekomu pár teplých slov*, *ľudové ceny*), ale sú to aj stereotypné frázy (často prevzaté), komunikačné kliše s nevýrazným hodnotiacim momentom (*byť v pohode*, *byť v obraze*, *vyjsť z cviku*, *život je zmena*, *od Tatier k Dunaju*, *riešiť niečo za pochodu*, *choroba si nevyberá*, *v jednoduchosti je krása*, *fifty fifty*, *nikdy nehovor nikdy*, *všetko je inak*, *na koniec to najlepšie*, *snaha sa cení*, *byť na dennom poriadku*, *faktická po-*

známka, je to o ničom), viacslovné označenia reálií a inštitúcií, ktoré sú predmetom spoločenského diskurzu (*mestská vila, azylový dom, chránená dielňa, duchovné cvičenia, bloková pokuta, kontaktná osoba, kríza stredného veku, bankový sektor, prístupový proces, negociačný proces, európske projekty, kandidátske krajiny*).

Pohľad na opakujúce sa zhluky slov a ich analýza nás núti zamyslieť sa nad tým, kedy ide o frekventované voľné spojenia a kedy o lexikalizované viacslovné pomenovanie, z ktorého jeden komponent už má v danom spojení špecifický význam, odlišný od bežného, „slovníkového“ významu. Inými slovami, kedy ide o jednotku z roviny langue a kedy o rečový fenomén. Analýza ukazuje (Hanks, 1996), že 80 % použitia slova je konvenčných, opakujúcich sa, stereotypných. Dajú sa zovšeobecniť a lexikograficky spracovať. Asi 20 % použitia slova je svojských, posúva významový potenciál slova za konvenčné hranice, rozširuje tento potenciál a ukazuje vývojové možnosti významu. Tieto kreatívne použitia môžu mať okazionalny charakter a nestanú sa súčasťou všeobecne alebo skupinovo známej lexikálnej zásoby. Avšak časť medializovaných kreatívnych použití (resp. slovných spojení s určitým slovom) vojde do povedomia komunity a začína sa lexikalizovať. Do slovníka sa nemôžu dostať všetky použitia spracúvaného heslového slova, ale vzhľadom na to, že 80 % použitia je zovšeobecniteľných a spracovateľných systematickým spôsobom, trpia dvojjazyčné slovníky (najmä aktívneho typu) na informačnú podvýživu. Týka sa to aj odborných slovníkov. Odstránenie tohto nedostatku si vyžaduje opierať sa pri spracovaní dvojjazyčného slovníka o **paralelné korpusy** (súbory originálnych textov a ich prekladov), prípadne **korpusy porovnateľné** (súbory textov, každý z iného jazyka, ale analogických v zmysle žánru a témy) a napokon jednojazyčné korpusy daných jazykov. Analýza dvojjazyčných slovníkov a paralelných korpusov ukázala, že množstvo ekvivalentov uvádzaných v dvojjazyčných slovníkoch ako prototypických sa v reálnych preložených textoch ani nepoužíva (Hartmann, 1994; Dickens – Salkie, 1996). Prekladateľ odborného textu, ktorý používa nástroje typu CAT (Computer Assisted Translation), si vlastne vytvára paralelné korpusy sám. Vo svojom prekladovom systéme zhromažďuje súbory originálnych aj preložených textov v elektronickej podobe a môže preto konzistentne používať všetky terminologické ekvivalenty, ktoré si už raz overil (z hľadiska ich správnosti a funkčnosti), ako aj novovytvorené termíny, ktoré považuje za vydarené prekladateľské riešenia. V prípade, že mu sám zadávateľ dodá takýto špecifický paralelný korpus, nazývaný **prekladovou pamäťou**, predpokladá sa, že texty z prekladovej pamäte prešli terminologickou revíziou, takže prekladateľ si nemusí práčne vyhľadávať termíny, rozhodovať sa medzi alternatívami, prípadne vytvárať termíny pre nové skutočnosti zatiaľ nepomenované v slovenčine.

Takto sme sa dostali k tretej schéme, ktorá neznázorňuje zdroje ekvivalentu pre slovník, ale zdroje ekvivalentov pre prekladaný text: **text originálu** → **slovníky a texty (korpusy, prekladové pamäte, internet)** → **prekladaný text**. Lexikografická prezentácia ekvivalentov teda rozlišuje **ekvivalent systémový** (základný, prototypický), ktorý je vzhľadom na svoju vysvetľujúcu funkciu a niekedy aj formu (krátky

opis významu lemy v prípadoch tzv. bezekvivalentnosti) nazývaný aj **ekvivalentom výkladovým**: ruský systémový ekvivalent slovenského slovesa *vzlietnuť* je *vzletet'*, ale ruština má možnosť vyjadriť tento pohyb aj slovesami *vsporchnuť*, *vzmyť*, *vzviť-sia*, obsahujúcimi navyše určité špecifikačné sémy oproti všeobecnejšiemu *vzletet'*; ruština nemá jednoslovný ekvivalent pre slovenské *dvojnásobok*, preto systémovým ekvivalentom bude opisná parafráza *dvojnoje količestvo* a kontextuálnym ekvivalentom pri preklade spojenia *dvojnásobok platu* bude adjektívum *dvojnoj – dvojnaja zarplata*. Vidíme, že náprotivkom výkladového ekvivalentu je **ekvivalent kontextuálny**, ktorého ambíciou je zabezpečiť hladký a štylisticky primeraný preklad lemy v určitých kontextoch; s ohľadom na túto funkciu sa nazýva **prekladový ekvivalent**. Systémovým (výkladovým) ekvivalentom slovenského expresívneho slova *šnupák* je ruské neutrálne slovo *nos*. Aby sme aspoň v preklade typických spojení dosiahli expresívny príznak, kompenzujeme absenciu tohto príznaku u systémového ekvivalentu na úrovni celého spojenia: slov. *rozbiť si šnupák* – rus. *raskvasit' nos*, slov. *dať niekomu po šnupáku* – rus. *dať po soplam komu-libo*. V niektorých koncepciách sa prekladový ekvivalent neponíma ako doplnkový k výkladovému, ale ako jediný možný. Ako súbor prekladových ekvivalentov sa riešia prípady medzijazykovej hyperonymie a synonymie (jednotka východiskového jazyka je významovo všeobecnejšia a jej sémantický priestor pokrýva súbor významovo špecifickejších jednotiek cieľového jazyka): **modrý** 1. (*tmavo*) sinij; 2. (*svetlo*) goluboj; **vzlietnuť** 1. vzletet'; 2. (*o vtákoch, hmyze*) vsporchnuť; **splavný** 1. (*pre lode*) sudochnyj; (*pre plte*) splavnij; **hriadka** 1. (*zeleninová*) griadka; 2. (*kvetinová*) klumba; **úhl'adný** prijatnyj (na vid), opriatnyj, izjaščnyj.

Príklady nám ukazujú, že pri stanovovaní ekvivalentov je pozícia lexikografie slovocentrická. Hľadá sa ekvivalencia 1 : 1, slovo oproti ekvivalentnému slovu, resp. 1 : 2, 1 : 3 atď., teda slovo oproti dvom alebo viacerým slovám cieľového jazyka. Ak nejde o pomerne zriedkavú ekvivalenciu 1 : 1 (slov. *mydlo* – rus. *mylo*, slov. *kapor* – rus. *karp*), tak nám slovník vždy ponúka výber z akejsi paradigmy synonym alebo súradných slov (kohyponým) cieľového jazyka. Pravda, v dobrom dvojjazyčnom slovníku sú viaceré možné ekvivalenty cieľového jazyka naznačené aj s ich kontextuálnymi preferenciami (pomocou sémantizácie alebo uvádzaním príkladov). To znamená, že voľba člena paradigmy sa trocha zjednodušuje pridaním syntagmatického rozmeru do opisu. V poslednom čase možno pozorovať silnú tendenciu ku kontextualizácii dvojjazyčného hesla, prejavujúcu sa v uvádzaní väčšieho počtu lexikalizovaných/typických spojení a sémantizovaním ekvivalentu v podobe zoznamu kolokátov (typických lexikálnych partnerov heslového slova v danom prekladovom význame; Walter, 1996). V princípe sa však za základnú ekvivalenciu považuje v slovníku ekvivalencia na úrovni slova. Samozrejme, že ekvivalenty ustálených spojení idiomatického typu sú pretlmočené funkčne adekvátnym (hoci aj štruktúrne a motivačne odlišným) idiomom cieľového jazyka, alebo sú vysvetlené pomocou parafrázy v prípade, že adekvátny idiom cieľového jazyka nejestvuje. Stáva sa však, že ustálené

spojenia východiskového jazyka, ak to nie sú výrazné frazémy (zreteľný emocionálno-hodnotiaci komponent, obraznosť), sú uvedené v zóne príkladov ako bežný ilustračný materiál.

Slovocentrická pozícia je charakteristická nielen pre slovník, ale aj pre teoretickú reflexiu odborného prekladu. Jednou z tém tejto teórie je koncepcia stupňov ekvivalencie, pričom sa rozoznáva **priama ekvivalencia, kontextuálna a funkčná**. Za základnú sa považuje rovina priamej ekvivalencie a toto východisko D. Žváček (1995, s. 18) sformuloval takto: „Co není možné přeložit v rovině základní (vázané de facto na doslovnost), je možné s menší mírou ekvivalentnosti, ale stále adekvátně tlumočit v rovine vyšší.“ Vidíme, že sa predpokladá prítomnosť najvyššej miery ekvivalencie na úrovni slova. Ak sa posúvame k ďalším stupňom ekvivalencie, potom sa zvyčajne hovorí o istých transformáciách základnej úrovne ekvivalentnosti. Dokonca sa považuje za potrebné reflektovať istú heteroštruktúrnosť súvzťažných jazykových jednotiek. Poukazuje sa na rozličnú motivovanosť pomenovaní: rus. *vypusknik* – čes. *absolvent*, rus. *ostriak* – čes. *vtipálek*, čes. *životní prostředí* – rus. *okružajuščaja sreda*. Poukazuje sa na „transformácie“ na úrovni kontextuálnej ekvivalencie, ktoré predstavujú „záměnu překládané lexikální jednotky jednotkou s jinou sémantickou motivací“ (Žváček, op. cit., s. 24). Príkladom takejto transformácie je preklad spojenia *horký den* kontextuálnym ekvivalentom *žarkij*, a nie priamym (systémovým) ekvivalentom *goriačij* (porov. aj vyššie uvedené spojenia *pekné mesto* a *pekné počasie* a ich ruský preklad), prípadne preklad ruského adjektíva *ostrj* v závislosti od toho, či ide o nôž, sluch, zápach a pod. (ibid., s. 23). Poukazuje sa aj na lexikálne transformácie na úrovni celej vety. Príkladom takýchto transformácií sú najmä preklady frazém. Tu sa už ráta hlavne s tzv. funkčnou ekvivalenciou, keď je lexikálne obsadenie a motivácie dvojice porovnávaných frazém úplne odlišné, ale celkový zmysel daných jazykových jednotiek korešponduje: rus. *Skátertiu doroga!* – slov. *Nikto ťa tu nedrží!*, prípadne *Zbohom aj s batohom!* O transformáciách sa v týchto koncepciách hovorí preto, lebo k prekladu sa pristupuje z pozície systémového ekvivalentu (významovo zhodného a podľa možnosti aj štruktúrne podobného slova cieľového jazyka) ako základného typu a všetko ostatné sa potom posudzuje ako akýsi posun, transformácia, modifikácia základnej (priamej) ekvivalencie.

Poznatky korpusovej lingvistiky nás nútia zamýšľať sa nielen nad opodstatnenosťou slovocentrickej pozície v dvojazyčnej lexikografii a pragmatickom preklade (Jarošová, 2000), ale ísť ešte ďalej a uvažovať o prehodnotení pohľadu na ekvivalent v nadväznosti na prehodnotenie modelu lexikálneho významu. Analýza korpusového materiálu nevyhnutne posúva naše videnie lexikálneho významu inam. Naznačuje neudržateľnosť modelu budovaného na predstave súboru nevyhnutných a postačujúcich príznakov vyjadrených v klasickej definičnej schéme. Slovo žije v texte/kontexte. Ale aj izolované slovo predstavuje potenciálny komplex poznatkov o situácii, resp. o ním pomenovanej entite. Tieto jazykovo spracované situácie (kognitívne chápaný význam) môžeme spoznať len cez reálny proces rečovej činnosti. Situ-

ácie sú fixované v jazyku textom, a preto významy jednotlivých slov môžu byť pochopené v zmysle ich účasti v procese interpretácie textu (porov. Fillmore, 1983; Dolník, 1990a; 1990b). Analýza veľkého množstva kontextov, v ktorých sa slovo používa, nám neumožňuje hovoriť o ňom ako o súbore jasne oddelených významov s hierarchizovanou štruktúrou sémantických príznakov. P. Hanks (1994; 2001) sa nazdáva, že príznaky majú skôr pravdepodobnostný charakter (prítomnosť všetkých nie je v každom kontexte nevyhnutná, ale niektoré sa objavujú s väčšou pravdepodobnosťou). To spôsobuje určitú nevyhnutnú vágnosť významu, pre ktorú P. Hanks uprednostňuje označenie **významový potenciál slova** pred označením lexikálny význam. Pretože tradičný model významu nefunguje pri analýze materiálu poskytovaného korpusom, je presvedčený, že určitú praktickú alternatívu poskytuje teória prototypu, ktorá lepšie postihuje variantnú a vágnu povahu významu (porov. aj Dolník, 1999; 2000). Analýza korpusových konkordancií nám okrem toho dáva možnosť vidieť slovo ako súčasť väčších stavebných blokov, prípadne – z iného uhla pohľadu – dostať kumulovanú informáciu o sémantických a gramatických typoch lexikálnych jednotiek spájajúcich sa s daným slovom (Sinclair a kol., 1996; Tognini-Bonelli, 1996). Vidíme, že slovo je akoby vrastené do svojho prototypického okolia a aj izolované slovo nesie aureolu týchto kontextov: ak sa povie *zdrvivujúci*, tak sa v mysli vynára slovo *kritika* alebo *porážka*, ak sa povie *drvivý*, tak slovo *väčšina* alebo *presila*. Ideologickú aureolu má slovo *výdobytky* (pre dobovú frekventovanosť spojenia *výdobytky socializmu*) a časť ľudí takto vníma slovo *zajtrajšky*, ktoré nemohli byť iné ako *svetlé*. V reálnych kontextoch nám okrem toho veľmi zreteľne vystupujú do popredia aj pragmatické prvky slova (postoje, konotácie, asociácie, sociálne roly komunikantov), jeho kultúrno-historické pozadie a aj istý súbor „encyklopedických znalostí“ spojených s daným slovom. Nové chápanie významu sa odrazilo aj na konštituovaní nového typu slovníkovej definície, ktorá bola použitá v diele Collins COBUILD English Language (1987). Definícia má komunikatívny a kontextuálny charakter, čo v prípade slovesa znamená toľko, že jeho definícia naznačuje, do akého sémantického okruhu patrí subjekt alebo objekt deja pomenúvaného daným slovesom. Inak povedané, na rozdiel od tradičnej definície, ktorá bola striktno oddelená od kontextu a použitia slova, je nový typ definície pohlúbený do potenciálneho kontextu.

Impulzy korpusovej a kognitívnej lingvistiky nás nútia uvažovať o užitočnosti textocentrickej (komunikačnej) pozície pri posudzovaní ekvivalentu. Vďaka veľkému množstvu typických, frekventovaných, stereotypných spojení je možné text rozkúskovať na určité bloky, v ktorých sa ocitnú tak frekventované spojenia neidiomatického charakteru, ako aj spojenia ustálené v zmysle sémantického posunu niektorého z komponentov, čo umožňuje chápať spojenie ako idiomatický celok. Pričom aj v rámci týchto ustálených spojení pozorujeme, ako sme ukázali vyššie, veľmi širokú škálu jednotiek, počínajúc obraznými frazémami, idúc cez lexikalizované spojenia a repliky-klišé a končiac predložkovými výrazmi, prípadne analytickými gramatickými tvarmi. Je jasné, že ekvivalenty týchto frekventovaných viacslovných jednotiek ne-

môžu byť iné ako funkčné. Ťažko tu predpokladať významnejšiu prítomnosť priameho (doslovného) typu ekvivalencie. Preklad – a v nadväznosti na to aj ekvivalent – má zabezpečovať v prvom rade funkčnú a zmyslovú adekvátnosť a nie jazykovoštruktúrnú podobnosť. Motivácia slov dvoch odlišných jazykov je spravidla odlišná, ale to nie je dôvod na nejaké počudovanie. Opak by bol pozoruhodný. Fakt, že celé textové entity treba prekladať do iného jazyka blokmi s lexikálne odlišným obsadením, je normálnym javom a nie je potrebné naň nazerat' cez prizmu transformácie základného typu ekvivalencie. Za základný typ treba považovať práve ekvivalenciu funkčnú. Je dobré, že ustálené spojenia rozličného typu sa aj v tradičnej dvojjazyčnej lexikografii chápu ako nedeliteľný celok a neočakáva sa, že ich ekvivalent by mal byť štruktúrne podobný originálu. Ale aj jednotlivé slová, aj keď nie sú súčasťou ustálených spojení, sú súčasťou nejakej syntakticko-sémantickej schémy (rámca), ktorá sa v konkrétnom prehovore len lexikálne konkretizuje. Čím podrobnejšie je tento rámec na základe dostatočného množstva materiálu opísaný vo východiskovom jazyku, tým ľahšie sa hľadá preň primeraný prekladový ekvivalent. Analýza malého paralelného korpusu (Jarošová, 1997a; 1997b) ukázala, že len 20 % medzijazykových významových korešpondencií predstavuje ekvivalencia na úrovni 1:1, to znamená, že len 20 % anglických slov malo slovenský slovníkový (systémový, prototypický) ekvivalent, resp. že pri preklade sa striedali dva slovníkové ekvivalenty, napr. angl. *age* – slov. *vek*, *staroba*, angl. *joy* – slov. *radosť*, *potešenie*. Pričom ekvivalencia 1:1 sa na úrovni textu dosahuje aj zásluhou objektov, ktoré nie sú primárne považované za jazykové objekty, ale za textové entity plniace referenčnú, resp. identifikačnú funkciu: dátumy, vlastné mená, značky, názvy výrobkov a peňažných jednotiek, názvy inštitúcií alebo ich skratky a pod. V odbornom texte sa takáto priama ekvivalencia dosahuje na úrovni termínov, čo sa premieta do konceptu substitúcie pri prekladovom procese. Veľmi konkrétne slová ako *syn*, *peniaze*, *kniha* sa spravidla tiež prekladajú slovníkovým ekvivalentom. Asi 80 % ekvivalentov sa však nerodí, resp. nestanovuje na úrovni slova, ale na úrovni vyššej ako slovo. Lexikálno-syntaktické modely slov navrhované P. Hanksom (2001) odrážajú spájateľnosť slov na podstatne menej abstraktnej úrovni, ako to nachádzame v súčasných opisoch. Môžeme vidieť silnú tendenciu k syntaktickej dimenzii slova. Ak sa ekvivalencia stanovuje prevažne na úrovni spojenia (frázy), potom lexikálno-syntaktické, resp. sémanticko-syntaktické rámce slov s ich „kolokačným významom“ sú dobrým deskriptívnym nástrojom pre lexikografa v jeho úsilí o hľadanie ekvivalentu (pozri prílohu). Takýto kolokačný význam pozostáva zo sémantických a pragmatických komponentov, implikácií a presupozícií odvodených z lexikálneho okolia slova, pretože práve týmto okolím sú aktivované.

Záver

Dvojjazyčný slovník by mal popri ekvivalentoch stanovených na úrovni izolovaného slova a vychádzajúcich z jeho definície v jednojazyčnom slovníku ukazovať v oveľa väčšej miere ekvivalenty na úrovni nadslovných entít (kolokácií), prípadne systematicky označovať lexikálno-sémantické skupiny slov prednostne sa spájajúcich s lemov

v prípade použitia navrhovaného ekvivalentu. Význam slova sa akoby rozpúšťa v jeho kontexte, a preto je opodstatnené vychádzať zo spojenia, v ktorom figuruje heslové slovo ako určité jadro a hľadať ekvivalenty celých spojení, prípadne dávať zoznam ekvivalentov, ale s bohatou kolokačnou informáciou. Nestačí uviesť angl. *sight* s jeho slovenským ekvivalentom *pohľad* a neuviesť spojenie *catch a sight of something/someone* s ekvivalentom *uvidieť, zbadat' niekoho/niečo*. Podobne nestačí uviesť *present* (prítomný) a nechať *in present* (teraz). Ukazuje sa, že aj naša komunikačná činnosť a myslenie neprebíha radením slov vedľa seba, ale používaním hotových prefabrikovaných slovných blokov. Nenazdávame sa, že dvojjazyčný slovník by sa mal zo slovníka slov zmeniť na slovník spojení, ale s ohľadom na vyššie povedané, by lexikografická práca mala vyťažiť čo najviac aj z komunikačného a kognitívneho modelu významu a orientovať sa na obohacovanie tradičnej štruktúry hesla o novú informáciu.

Konštituovanie nového modelu významu, ktorý nevychádza z predstavy izolovaného slova, ale z predstavy slova s jeho verbálnym a situačným okolím, teda podporuje aj utváranie nového modelu ekvivalencie, ktorý takisto nespočíva na koncepte prostého usúvzťažnenia izolovanej lemy (heslového slova) so systémovými alebo prekladovými ekvivalentmi, ale na koncepte významovej korešpondencie tvorenej na úrovni vyššej, ako je slovo. Nazdávame sa, že má zmysel usilovať sa všade tam, kde je to možné, nahradiť rovnicu *význam lemy = sémantizácia + ekvivalent* rovnicou *význam slovného spojenia s lemov = ekvivalent*.

Príloha

PROVOKE

Ukážka redukovaných konkordancií slovesa *provoke* (výber z internetu):

... <i>arrest</i>	provoked	... <i>revolt</i> ...	
... <i>resistence</i> ...	provokes	... <i>violence</i>	
... <i>force</i> ...	provoked	... <i>abnormal activity</i>	
... <i>argument</i> ...	provoked	... <i>discussion</i> ...	
... <i>contras</i> ...	provoked	... <i>violent riots</i> ...	
... <i>delegation</i> ...	provoked	... <i>invasion</i>	
<i>Hitler</i> ...	provoked	... <i>armed conflict</i>	
... <i>behaviour</i>	provoked	... <i>disgusted response from ... sections</i>	
... <i>the issue</i>	provokes	<i>intense backlash against gays</i> ...	
... <i>she</i>	provokes	<i>him (with) such phrases as...</i>	
... <i>his people</i>	provokes	<i>Tory government to take more...</i>	
<i>IRA</i>	provokes	<i>loyalists</i>	<i>too much</i>
... <i>he</i>	provoked	<i>her</i>	<i>(by) confusing...</i>
... <i>Serbians</i>	provoked	<i>Croats</i>	<i>(into) reply/ replying</i>

Sémanticko-syntaktický vzorec 1

SOMETHING [ACTION]/**SOMEONE** [PERSON/INSTIT] provoke **SOMETHING** [ACTION[BAD]] (**from/ in/ among** **SOMEONE** [PERSON])/(**against** **SOMEONE** [PERSON/INSTIT])

Slovenské ekvivalenty a príklady

NIEČO [KONANIE]/**NIEKTO** [OSOBA/ORG] vyvolať **NIEČO** [KONANIE] (**zo strany** NIEKOHO/ **medzi** NIEKÝM/ **na strane** NIEKOHO/NIEKDE

NIEČO [KONANIE]/ **NIEKTO** [OSOBA/ORG] vyprovokovať **NIEČO** [KONANIE]

Táto aféra vyvolala diskusiu zo strany učiteľov/ medzi učiteľmi/ v učiteľských kruhoch.

Povstanci vyvolali ozbrojený konflikt.

Prejav prezidenta vyprovokoval parlamentný puč.

Privrženci pravice vyprovokovali incidenty v hlavnom meste.

Sémanticko-syntaktický vzorec 2

SOMEONE [PERSON] provoke SOMEONE/SOMETHING [PERSON/ANIMAL] (SOMEHOW [MANNERS]/ **with/ by** SOMETHING [ACTION])//(**into** SOMETHING/DOING SOMETHING/**to** DO SOMETHING)

Slovenské ekvivalenty a príklady

NIEKTO [OSOBA] (vy)provokovať **NIEKOHO** [OSOBA] (**NEJAKO** [SPÔSOB]/ **NIEČÍM** [KONANIE])//(**K NIEČOMU** [KONANIE]/**aby NIEČO ROBIL** [PROPOZÍCIA])

Nemala by ho príliš provokovať.

Neprovokuj ju takými rečami.

Tieto alarmujúce údaje nás vyprovokovali k diskusii.

Priznanie Diany vyprovokovalo 32-ročnú E. S., aby odhalila ...

Bibliografia

BARNET, V.: K probleme jazykovej ekvivalentnosti pri srovnávaní. In: Sopostavitel'noje izučeniye russkogo jazyka s češkim i drugimi slavjanskimi jazykami. Red. A. G. Širokova – V. Hrabě. Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1983, s. 9 – 29.

Collins COBUILD English Language Dictionary. Red. J. Sinclair. London – Glasgow, Collins 1987. 1703 s.

DICKENS, A. – SALKIE, R.: Comparing Bilingual Dictionaries with Parallel Corpus. In: Euralex '96. Proceedings of the 7th EURALEX International Congress of Lexicography. Red. M. Gellerstam – J. Järborg – S.-G. Malmgren – K. Norén – L. Rogström – C. Rojder Papmehl. Göteborg, Göteborg University 1996, s. 551 – 560.

DOLNÍK, J: Prístupy ku skúmaniu lexikálneho významu. Jazykovedný časopis, 41, 1990a, s. 49 – 60.

DOLNÍK, J: Pragmatizácia pojmu lexikálneho významu. Slovenská reč, 56, 1990b, s. 193 – 202.

DOLNÍK, J: Princíp ekvivalencie. In: J. Dolník – E. Bajzíkova. – J. Mlacek a kol.: Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny. Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1999, s. 45 – 77.

DOLNÍK, J: Analogie und Natürlichkeit. In: Princípy jazyka a textu. Red. J. Dolník – J. Štefánik. Bratislava, Univerzita Komenského 2000, s. 5 – 15.

FILLMORE, C. J.: Ob organizácii semantičeskej informácii v slovare. In: Problemy i metody leksikografii. Novoje v zarubežnoj lingvistike XIV. Red. B. Ju. Gorodeckij – T. S. Zevachina. Moskva, Progress 1983, s. 23 – 60.

HANKS, P.: Linguistic Norms and Pragmatic Explanations, or Why Lexicographers Need Prototype Theory and Vice Versa. In: Papers in Computational Lexicography COMPLEX '94. Red. F. Kiefer – G. Kiss – J. Pajzs. Research Institute for Linguistics, Hungarian Academy of Sciences 1994, s. 89 – 113.

HANKS, P.: Contextual Dependency and Lexical Sets. International Journal of Corpus Linguistics, 1, 1996, s. 75 – 98.

HANKS, P.: The Probable and the Possible: Lexicography in the Age of the Internet. In: AsiaLex 2001 Proceedings. Seoul, Yonsei University 2001, s. 7 – 36.

HARTMANN, R. R. K.: The Use of Parallel Text Corpora in the Generation of Translation Equivalents for Bilingual Lexicography. In: Euralex 1994. Proceedings of the 6th EURALEX International Congress on Lexicography. Red. W. Martin – W. Meijs – M. Moerland – E. ten Pas – P. van Sterkenburg – P. Vossen. Amsterdam, Vrije Universiteit 1994, s. 291 – 297.

JAROŠOVÁ, A.: Parallel Corpora and Equivalents not Found in Bilingual Dictionaries. In: Trans-European Language Resources Infrastructure. Language Application for Multilingual Europe. Proceedings of the Second TELRI Seminar. Kaunas, April 17 – 20 1997. Red. N. Volz – R. Marcinkeviciene. Mannheim – Kaunas, Institut für Deutsche Sprache – Vitauto Didžiojo Universitetas 1997a, s. 69 – 75.

JAROŠOVÁ, A.: Comparative Analysis of English and Slovak Translation of Plato's Republik. In: TELRI. Trans-European Language Resources Infrastructure. Copernicus Program. Newsletter, 5. Prague, Charles University 1997b, s. 15 – 19.

JAROŠOVÁ, A.: Problems of Semantic Subdivision in Bilingual Dictionary Entries. International Journal of Lexicography, 13, 2000, s. 12 – 28.

SINCLAIR, J. a kol.: Corpus to Corpus: A Study of Translation Equivalence. International Journal of Lexicography, 9, 1996, s. 170 – 178.

SINCLAIR, J.: The Problem of Meaning. In: Language Application for a Multilingual Europe. Proceedings of the Second TELRI Seminar. Red. R. Marcinkeviciene – N. Volz. Mannheim, Institut für Deutsche Sprache – Kaunas, Didžiojo Universitetas 1997, s. 119 – 121.

ŠČERBA, L.V.: Opyt obščej teorii leksikografii. In: Izvestija Akademii Nauk SSSR. Otdelenije literatury i jazyka, 1940, č. 3. (Citované podľa vydania: Izbrannyje raboty po jazykoznaniju i fonetike. I. Leningrad, Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta 1958, s. 54 – 91).

TOGNINI-BONELLI, E.: Towards Translation Equivalence from a Corpus Linguistics Perspective. International Journal of Lexicography, 9, 1996, s. 197 – 217.

Veľký slovensko-ruský slovník. 1. zv. Red. D. Kollár. 2. – 6. zv. Red. E. Sekaninová. Bratislava, Veda 1979 – 1995.

VLACHOV, S. I.: Učastije ill'ustrativnogo materiala v semantizacii ischodnoj slovarnoj jedinicy. In: Budalex 88. Proceedings. Papers from the Euralex Third International Congress. Budapest, Akadémiai Kiadó 1990, s. 75 – 81.

WALTER, E.: Parallel Development of Monolingual and Bilingual Dictionaries for Learners of English. In: Euralex '96. Proceedings of the 7th EURALEX International Congress of Lexicography. Red. M. Gellerstam – J. Järborg – S.-G. Malgrem – K. Norén – L. Rogström – C. Rojder Papmehl. Göteborg, Göteborg University 1996, s. 635 – 644.

ZGUSTA, L.: Translational Equivalence in a Bilingual Dictionary: Bahukosyam. In: Dictionaries. Journal of the Dictionary Society of North America, 9, 1987, s. 1 – 47.

ŽVÁČEK, D.: Kapitoly z teorie překladu I. (Odborný překlad). Olomouc, Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci 1995. 51 s.

Štúdiá vznikla s finančným príspevkom grantovej agentúry VEGA, projekt č. 2/1057/21 a č. 1/9337/22. Práca je rozšíreným a prepracovaným variantom príspevku prezentovaného na 5. medzinárodnej vedeckej konferencii Teória prekladu a tlmočenia (Banská Bystrica 5. – 6. 6. 2003). Analýza anglických a slovenských slovies v prílohe je inšpirovaná prednáškami a praktickými cvičeniami na seminári Computational Lexicography and Corpus Linguistics pod vedením P. Hanksa a K. Palu (Fakulta informatiky Masarykovej univerzity v Brne, november 2002).

ZÁSADY SPRACOVANIA SLOVNÍKA KOREŇOVÝCH MORFÉM V SLOVENČINE

MILOSLAVA SOKOLOVÁ – MARTINA IVANOVÁ – KATARÍNA DZIAKOVÁ

SOKOLOVÁ, M. – IVANOVÁ, M. – DZIAKOVÁ, K.: The Principles of Processing of the Root Morpheme Dictionary in the Slovak Language. *Jazykovedný časopis*, 54, 2003, No. 1 – 2, pp. 67 – 82. (Bratislava)

The authors present the conception of the first root morpheme dictionary of the Slovak Language. The Dictionary is primarily based on the Slovak Dictionary of Morphemes (1999 – authors: M. Sokolová, G. Moško, F. Šimon, V. Benko) as well as on yet published morphemic and derivational dictionaries of A. I. Kuznetzova – T. F. Jefremova (1968), A. N. Tichonov (1985) and M. Skaržýňsky (1989).

1. Pred vydaním slovníka koreňových morférov slovenčiny predkladáme na diskusiu zásady spracovania jeho hesla a súborov. V slovníku koreňových morférov, usporiadaných podľa derivačnej postupnosti, vychádzame z Morfematického slovníka slovenčiny (1999; ďalej MSS), ktorý obsahuje približne 70 000 lexém segmentovaných až po minimálnu hranicu (Sokolová, 1999, s. 16). Tú rovnako ako číselné označenie pôvodu, afixoidov či kompozície v slovníku koreňových morférov ponechávame, chýbajúce motivanty nedopĺňame, lexémy neopakujeme, len opravujeme prípadné chyby. V Morfematickom slovníku slovenčiny (1999) nie sú pri infinitíve uvedené ďalšie neurčité slovesné tvary, ak nie sú samostatnými lexémami, preto ich ani pri ďalších derivátoch z participií nebudeme dopĺňovať, hoci medzistupeň s formovou morférou vyčleňujeme (*počať* → *po-ča-t-ie*, *hniť* → *hni-l-ý*). Slovník neobsahuje združené pomenovania, preto neberieme do úvahy univerbizáciu typu *zubný lekár* → *zubár* a derivát *zubár* uvádzame na základe formálnej štruktúry zjednodušene ako *zub* → *zubár*, v prípade viazaných koreňových morférov tu predpokladáme trunkáciu (*sanit-n-é auto* → *sanit-k-a*). Reflexívne derivačné komponenty sú v slovníku uvedené pri nereflexívnych derivátoch len ako varianty, napr. *počať* (*sa*), prefixálno-reflexívnu deriváciu, resp. sufixálno-reflexívnu deriváciu uvádzame osobitne (*robiť* → *narobiť sa*). Vidové dvojice sú pri sebe podľa vidotvorného poradia ako spoločný motivant: *kúpiť* {*kupovať*}, komparatívne tvary pri nepravidelnom stupňovaní uvádzame za pozitívom (*zlý* – *horší*) tiež ako spoločné motivanty. Vidovú dvojicu ako spoločný motivant predpokladá aj K. Buzássyová (1974, s. 110), napr. pri slovese *vyfúkkať/-ovať* k motivátu *výfuk*. Pri variantných riešeniach (*exploatácia* → *exploatátor*, *exploatovať* → *exploatátor*; *kajať sa* → *kajúcnik*, *kajúcný* → *kajúcnik*; *kukurica* → *kukuričnisko*, *kukuričné pole* → *kukuričnisko*) postupujeme podľa variantu, ktorý

sme uprednostnili v MSS (*exploat-át-or-ø, ka:j-úc-n-ik-ø, kukurič-n-isk-o*). Podobne sme uprednostnili vzťah *figovník* ako *figový (strom)* pred *figovník* ako *figa, čajovník* ← *čajový (ker)*, nie *čajovník* ← *čaj, makovník* ← *makový (koláč)*, nie *makovník* ← *mak*.

1. 1. Pri výstavbe slovníka koreňových morféme sme sa opierali hlavne o slovníky A. I. Kuznecovovej a T. F. Jefremovovej (1986), A. N. Tichonova (1985), M. Skaržýnského (1989), J. Furdíka (porov. Dziaková, 2002). Na rozdiel od slovníka A. I. Kuznecovovej a T. F. Jefremovovej (1986), kde sú deriváty lexémy *dobrý* s koreňom *dabr* oddelené od derivátov s koreňom *dobr*, uvádzame v súbore primárnej koreňovej morfémy všetky deriváty aj s variantnými koreňovými morfémmi (*dobr/lep*) a lexémy sú usporiadané podľa derivačnej postupnosti, nie podľa abecedného usporiadania afixov ako v ruskom slovníku. Na rozdiel od pripravovaného derivačného slovníka uvádzame okrem motivačných dvojíc aj motivačné paradigmy a motivačné rady. Do úvahy berieme predovšetkým výsledky českej derivatologickej školy (Dokulil, 1962; Mluvnice češtiny I, 1986) a teoretické práce K. Buzássyovej (1974), Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (1989) a J. Furdíka (1993). Jednotlivé lexémy v súbore jednej koreňovej morfémy sme usporiadali v zásade derivačne podľa vzťahov fundácie a motivovanosti, avšak vzhľadom na niektoré špecifiká (napr. tým, že neopakujeme rozdielne lexie, ak majú rovnakú morfematickú štruktúru) nejde vždy o zhodu medzi slovotvornými hniezdami a našimi súbormi morféme (bližšie 3.).

2. V hesle je prvá koreňová morféma východiskového motivujúceho slova zapísaná pomocou veľkých písmen foneticky, napr. **ĎEL** (ĎIEL, ĎIEL):

*FIFE	*ĎIEN	*DÍZEL	DLAŇ
0 fifl-en-a	0 dien-k-o	6,0 diesel-ov-y	0 dlaň-ø
0 > fifl-en-k-a		3,6 diesel-elekt-r-ic:k-y	0 dlan-ič:k-a

Foneticky neprepisujeme grafémy ä, ô (**ĎEVÄŤ, STÔL**) a okrem grafém *d', t', ň, l'* ani ľavú stranu koreňových morféme, napr. **VČEL** (VČEL), ak fonetická realizácia nie je relevantná pre výskyt ich variantov.

2. 1. Primárna koreňová morféma v súbore koreňových morféme je označená tučne, varianty koreňových morféme sú zapísané štandardným písmom a sú uvedené v zátvorke **ĎESAŤ** (ĎESAT, ĎESIAT, ĎESIATŤ), **ČAK(ČK)**, **STÔL** (STOL, STOLŤ). Za primárnu koreňovú morfému pokladáme morfému východiskového (primárneho) motivanta. Celý súbor koreňových morféme je umiestnený pri hesle týchto primárnych motivantov **ČIERN** (ČERN, ČERŇ), ale uvádza sa ešte raz na mieste abecedného usporiadania ako odkaz na primárne motivanty súboru: **ČERN** ↗ **ČIERN**, **ČERŇ** ↗ **ČIERN**. Alternatívna postupnosť vyplýva z derivačnej postupnosti, napr. *a/ø* **ČAK(ČK)**. Typy hesiel v slovníku:

- jednoduché koreňové morfémy bez variantov: **Č, DOM, ČAĎ, [DE]FRAUD**;
- variantné koreňové morfémy: **KAPRON** (KAPRÓN), **VRZG** (VRŽĎ, VRZÚK);
- alomorfy: **ČIERN** (ČERN, ČERŇ), **VIEZ** (VEZ, VOZ, VÁŽ);
- supletívne koreňové morfémy: **ČLOVEK** (LUD), **DOBR** (LEPŠ);

- viazané koreňové morfémy označujeme hviezdičkou: *ČA (ČIA, ČIN, ČÍN);
- homonymné koreňové morfémy sú označované horným indexom: ČEL¹ (ČIEL), ČEL²;
- polysémické koreňové morfémy s dvoma, resp. viacerými rozlíšenými slovotvornými hniezdami sa uvádzajú v jednom súbore a sú naznačené grafickým znakom • pri heslovej koreňovej morféme: •ĎIV¹.

2. 2. Hlásokoslovné varianty koreňových morfémy sú uvádzané abecedne: ČAČ (ČEČ), DUBL (DUPL), KLEP (KLOP), KLAP (KLEP), KARTEZ (KARTUZ), KAR (KER); abecedne sa uvádzajú aj gramatické varianty (maskulínium *kamizol*, *krumpel'* pred feminínom *kamizola*, *krumpľa*, maskulínium *lajster* pred neutrom *lajstro*), slovotvorné varianty a rovnaké derivačné typy s rozličnými formantmi:

*ČAČ (ČEČ)	KADLUB	0,3 > čar-o-de-j-ø	1	dek-ád-a
0 čač-in-a	0,8 kadlub-ø	0,3 >> čar-o-de-j-k-a	2	> dek-ád-n-y
0 > čač-in-ov-ý	0,8 kadlub-a	0,3 >> čar-o-de-j-stv-o	2	> dek-ád-ov-ý
0 čeč-in-a	0,7 > kadlúb-k-a	0,3 > čar-o-de-j-ník-ø	2	> dek-ad-ic:k-y
0 > čeč-in-ov-ý		0,3 >> čar-o-de-j-nic-a		
DU		0,3 >> čar-o-de-j-níč-k-a	1	[kon]ces:i-a
1 du-o	LAJSTER (LAJSTR)	0,3 >> čar-o-de-j-níc-tv-o	2	[kon]ces:i-ov-ý
1 du-et-o	1 lajster-ø	0,3 >> čar-o-de-j-níc-k-y	2	[kon]ces:i:j-n-ý
2 > du-et-ov-ý	1 lajstr-o	0,3 >> čar-o-de-j-n-ý	2	[kon]ces-n-ý

2. 3. Aktuálny derivačný predel (Sokolová, 1999, s. 13) osobitne pri segmentácii slov nenaznačujeme, lebo vyplýva z usporiadania motivátov. Vzťahy motivácie medzi motivačnými párami signalizujeme odsuvníkom >. Z úsporných dôvodov prvý stupeň nesignalizujeme, ďalšie derivačné stupne naznačujeme znakom >. Pri viazanej koreňovej morféme však odsúvame deriváty už v prvom poradí, keďže predpokladáme existenciu tzv. hypotetických motivátov, ktoré slovenčina neprevzala (*tázať sa*), reálne bez afixov neexistujú (*dribl*, *verbal*), resp. ich nemáme v slovníku (*deixia*, *dekolt*, *konfirmovať*) a pod.:

*EMANCIP	*FRUSTR	*KAMUFL	*DRIBL
2,7 emancip-ov-a:t' sa	1 frustr-ác:i-a	2 kamufl-ov-a:t'	2 dribl-ov-a:t'
1,7 > emancip-ác:i-a	2 > frustr-ov-a:n-ý	1 > kamufl-áž-ø	1 > dribl-ér-ø
2,7 >> emancip-ač-n-ý			

Prvostupňovým odsúvaním sa od seba odčlenia v rámci súboru prípadné viaceré slovotvorné hniezda (napr. *čudný* a *čudovať sa*). Analogicky odsúvame v súboroch neviazaných polysémických koreňových morfémy všetky deriváty, ak vytvárajú viac hniezd. Napríklad v súbore koreňovej morfémy ČUD vyčleňujeme dve hniezda s primárnymi motivantmi *čudný* a *čudovať sa*, a keďže v súbore viazanej morfémy ĎIV sú podobné motivanty *divný* a *diviť sa*, budeme odsúvať všetky motiváty lexém *divný*, *diviť sa*, *obdivovať*:

*ČUD (ČUĎ)	•ĎIV ¹	
0 čud-n-ý	0 div-n-ý	0 >> u-div-e.n-ý
0 > čud-o	0 > div-ø	0 >>> u-div-e.n-e«
0 >> čud-es-o	0,3 >> div-o-tvor-n-ý	0 > za-div-i:t' sa
0 >>> čud-es-n-ý	0,3 >> div-o-tvor-n-e«	0 ob-div-ov-a:t'
0 >>>> čud-es-n-e«	0 > div-n-e«	0 > ob-div-ø
0 >>>> čud-es-n-o«	0 > div-n-o«	0 >> ob-div-n-ý
0 >> ne-čud-o	0 > po-div-n-ý	0 >>> ob-div-n-e«
0 > čud-ák-ø	0 >> po-div-n-ost'-ø	0 > ob-div-ov-a:tel'-ø
0 >> čud-áč-k-a	0 >> po-div-n-e«	0 >> ob-div-ov-a:tel'-k-a
0 >> čud-ác-k-y	0 >> pra-po-div-n-ý	0,3 > ob-div-u-hodn-ý
0 >> čud-ác-tv-o	0 >>> pra-po-div-n-e«	0,3 >> ob-div-u-hodn-e«
0 > čud-n-e«	0 div-i:t' sa	
0 > čud-n-o«	0 > div-úc-i	
0 čud-ov-a:t' sa	0 > po-div-i:t' sa	
0 > po-čud-ov-a:t' sa	0 >> po-div-e.n-ie	
0 >> po-čud-ov-a.n-ie	0,3 >> po-div-u-hodn-ý	
> za-čud-ov-a:t' sa	0,3 >>> po-div-u-hodn-ost'-ø	
0 >> za-čud-ov-a.n-ý	0,3 >>> po-div-u-hodn-e«	
0 >>> za-čud-ov-a.n-ie	0 > u-div-i:t' {u-div-ov-a:t'}	
0 >>> za-čud-ov-a.n-e«	0 > u-div-ov-a:t' {u-div-i:t'}	
0 > vy-na-čud-ov-a:t' sa	0 >> ú-div-ø	

2. 4. Ideálne by bolo uvádzať slovotvorné hniezda v súboroch rozložene (porov. Buzássyová, 1974), keďže v slovníku to nie je reálne, pri jeho skladaní dochádza k zjednodušeniam, ktoré sme sa snažili eliminovať tým, že sme si stanovili pravidlá na usporiadanie členov v súbore. Napríklad deriváty s formantom *-stvo* na rozdiel od A. N. Tichonova, ktorý ich uvádza dvakrát, zaradíme pri ich polysémii ako deadjektívne:

*DILET	*[DO]BYT
1 dilet-ant-ø	0 [do]byt-ok-ø
2 > dilet-ant-k-a	0 > [do]byt-č-i
2 > dilet-ant-sk-ý	0 > [do]byt-k-ár-ø
2 >> dilet-ant-stv-o	0 >> [do]byt-k-ár-sk-y
1 >> dilet-ant-izm-us	0 >>> [do]byt-k-ár-stv-o
2 >> dilet-ant-sk-y«	

Deriváty s formantom *-ický* pri ich paralelnej motivácii motivantmi na *-izmus* a *-ista*, resp. *-urgia* a *-urg* chápeme ako deriváty od maskulín na *-ista*, *-urg*; pri paralelnej motivácii motivantmi na *-lógia* a *-log*, zaradíme adjektíva k prvému motivantu *-lógia*:

*DADA	*[DE]FET	*DÉM (DEM)
1 dada -izm-us	1 [de]fet-izm-us	1,3 > epi- dem -i-o-lóg-i-a
1 > dada -ist-a	1 > [de]fet-ist-a	1,3 >> epi- dem -i-o-lóg-ø
2 >> dada -ist-ic:k-y'	2 >> [de]fet-ist-k-a	2,3 >>> epi- dem -i-o-log-ič:k-a
	2 >> [de]fet-ist-ic:k-y'	2,3 >> epi- dem -i-o-log-ic:k-y'
	2 >>> [de]fet-ist-ic:k-y«	

Reálne lineárno-vertikálne rozloženie slovotvorného hniezda motivanta (ako príklad uvádzame motivant *čiar*a a jeho deriváty) transformujeme vertikálne (v lineárno-vertikálnom rozložení slovotvornej paradigmy sú v prvom riadku sufixálne deriváty východiskového motivanta a ich motiváty, v druhom riadku prefixálne, prefixálno-transflexné, resp. prefixálno-suffixálne deriváty a v treťom riadku kompozitá):

0 **čiar**-a

0 čiar -a:t' 0 > čiar -n-u:t' 0 > do- čiar -a:t'	0 čiar -k-a 0 > čiar -k-a:t' 0 >> čiar -k-n-u:t' 0 >>> do- čiar -k-a:t' 0 >>> pre- čiar -k-a:t' 0 > čiar -k-ov:an-y' 0 >> čiar -k-ov:an-e« 0 > pod- čiar -k-n-u:t' {pod- čiar -k-ov-a:t'} 0 > pod- čiar -k-ov-a:t' {pod- čiar -k-n-u:t'} 0 > pre- čiar -k-n-u:t' {pre- čiar -k-ov-a:t'} 0 > pre- čiar -k-ov-a:t' {pre- čiar -k-n-u:t'} 0 >> po-pre- čiar -k-ov-a:t' 0 > vy- čiar -k-n-u:t' {vy- čiar -k-ov-a:t', vy- čiar -k-úv-a:t'} 0 > vy- čiar -k-ov-a:t' {vy- čiar -k-n-u:t'} 0 > vy- čiar -k-úv-a:t' {vy- čiar -k-n-u:t'} 0 > za- čiar -k-n-u:t'	0 čiar -oč:k-a	0 čiar -ov-y'
0 na- čiar -a:t'		0 pre- čiar -a:t' 0 > po-pre- čiar -a:t'	0 pod- čiar -nik-ø
0,3 • sil-o- čiar -a	0,3 > • bod-k-o- čiar -k-a	0,3 • priam-o- čiar -y 0,3 > • priam-o- čiar -ost'-ø 0,3 > • priam-o- čiar -o«	

Vertikálne usporiadanie súboru koreňovej morfémy **ČIAR** vyzerá takto:

ČIAR

0 čiar -a	0 > pod- čiar -k-n-u:t' {pod- čiar -k-ov-a:t'}	0 > vy- čiar -k-ov-a:t' {vy- čiar -k-n-u:t'}
0 čiar -a:t'	0 > pod- čiar -k-ov-a:t' {pod- čiar -k-n-u:t'}	0 > vy- čiar -k-úv-a:t' {vy- čiar -k-n-u:t'}
0 > čiar -n-u:t'	0 > pre- čiar -k-n-u:t' {pre- čiar -k-ov-a:t'}	0 > za- čiar -k-n-u:t'
0 > do- čiar -a:t'	0 > pre- čiar -k-ov-a:t' {pre- čiar -k-n-u:t'}	0,3 > • bod-k-o- čiar -k-a
0 čiar -k-a	0 >> čiar -k-n-u:t'	0 čiar -oč:k-a
0 > čiar -k-a:t'	0 >>> po-pre- čiar -k-ov-a:t'	0 čiar -ov-y'
0 > čiar -k-ov:an-y'	0 > vy- čiar -k-n-u:t' {vy- čiar -k-ov-a:t', vy- čiar -k-úv-a:t'}	0 na- čiar -a:t'
0 >> čiar -k-ov:an-e«		0 pre- čiar -a:t'
0 > čiar -k-n-u:t'		0 > po-pre- čiar -a:t'
0 > do- čiar -k-a:t'		0 pod- čiar -nik-ø
0 > pre- čiar -k-a:t'		

0,3 • sil-o-čiar-a 0,3 > • priam-o-čiar-ost'-ø
 0,3 • priam-o-čiar-y 0,3 > • priam-o-čiar-o«

3. Súborny koreňových morfém sa väčšinou stotožňujú so slovotvornými hniezdami. Východiskom pre spracovanie derivačného paradigmatického slovotvorného súboru je primárny motivant (slovotvorne nemotivované domáce slovo alebo prevzaté slovo). Motivantom môže byť aj skratka, a to pri tvorbe nového slova (*DAV* → *davis-ta*). Pri viazaných koreňoch sú primárnymi motivantmi hypotetické motivanty (*frustr-ovať*). Pri začleňovaní lexém do slovnej zásoby slovenského jazyka J. Furdík hovorí o adaptácii (*senil-ný; integr-ovať*) a flektivizácii (*SDL-ka*). Špecifikom týchto slov je, že sú síce odvodené, ale nemotivované (Furdík, 1999, s. 81). Podobná situácia vzniká pri motivácii expresivitou (*kamarát* → *kamoš; deti* → *detváky; čudo* → *čudes-so, červ* → *červiak*) i čistej variantnosti (*prilba* → *prilbica; čmel* → *čmeliak, panva* → *panvica*). Forma slova s redundantným formantom vyjadruje to isté, no napriek tomu ich vzhľadom na morfeomatickú štruktúru odsúvame na úroveň motivátov. Iný jav vzniká vtedy, ak sa pomenúva to isté odlišným slovotvorným formantom: *paprad-ie* = *paprad-ina; star-ček* = *star-ik; parapet-ný* = *parapet-ový; pri-letieť* = *do-letieť* (Dziaková, 2002). V týchto prípadoch ide o jednotky toho istého derivačného stupňa.

Spoločné motivanty (pozitív a komparatív) sú pri adjektívach a adverbách relevantné a uvádzané len v prípade nepravidelného stupňovania: *dobrý (lepš-i)* → *lepšit'sa; veľk-ý (väčš-i)* → *veľkosť, veľk-ý (väčš-i)* → *väčšina; veľa (viac)* → *viacerí*. Za spoločný motivant pokladáme aj vidové dvojice: *verit' {uverit'}* → *neverec, verit' {uverit'}* → *neuveriteľný*, a to aj supletívne *klásť {položiť}*, ale aj determinované a indeterminované slovesá, ktoré uvádzame jednotne v takomto poradí, čo potvrdzuje aj poradie pri alternáciách (Sokolová, 2000): *ísť – chodiť, bežať – behať, letieť – lietať, liezť – ložiť, niesť – nosiť, viesť – vodiť, viezť – voziť*. Tieto dvojice uvádza ako spoločné varianty aj K. Buzássyová (1974, s. 162), ale raz ako determinované a indeterminované (*liezť – ložiť*), inokedy ako indeterminované a determinované (*chodiť – ísť, behať – bežať*). Ako spoločné varianty uvádzame nereflexívne a reflexívne slovesá zapisované formou *kazit' (sa), kotúľať (sa), kloniť (sa)*, napr. deriváty lexémy *kľzať* aj *kľzať sa* sú pri *kľzať (sa)* → *klzný, klzký*. Verbálny motivant zastupuje všetky slovesné tvary (*potvrdiť* → *potvrdenka*) aj negované tvary. Pravidelnú negáciu okrem zriedkavých prípadov – *nejst', neleniť sa* – teda neuvádzame, preto ako motivačná dvojica je *dbať* → *zanedbať*.

3. 1. Vzťahy medzi členmi motivačnej dvojice môžu byť viacnásobné a viacsmerné. Vzájomné motivanty obojsmernej motivácie, napr. *bláznit' ↔ blázon, fašizmus ↔ fašista* zachycujeme ako *blázon* → *bláznit', fašizmus* → *fašista*. Obojsmernú motiváciu *dabovať ↔ dabing, diskutovať ↔ diskusia, emitovať ↔ emisia, emulgovat' ↔ emulzia, fingovať ↔ fikcia* zapisujeme v poradí V – S: *dabovať* → *dabing, diskutovať* → *diskusia, emitovať* → *emisia* (porov. deverbatíva u K. Buzássyovej: *deizmus* → *deista*, ale *dar* → *darovať, experiment* → *experimentovať, faktúra* → *faktúrovať*). Motivanty paralelnej motivácie *čudo* → *čudeso*

↑ ↑
 čudný → čudesný

zachytávané len jedným spôsobom: *čudný* → *čudo* → *čudeso* → *čudesný*. V prípade nejasných motivačných vzťahov si vypomáhame slovotvornou parafrázou (*host'* → *hostit'*: slovotvornú parafrázu *hostit'* = „mať ako host'a“ považujeme za adekvátnejšiu než *host'* = „ten, koho hostia“) a možnosťou zaradenia do jestvujúcej onomaziologickej kategórie [*chladný* → *chlad*, *chladný* → *chladit'*; napriek skutočnosti, že význam adjektíva *chladný* je v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1989) explikovaný ako „vzbudzujúci pocit chladu“, predpokladáme sekundárnosť substantíva vo vzťahu k adjektívu kvôli možnosti zaradiť ho do transpozičnej onomaziologickej kategórie derivátov so slovotvorným významom spredmetnenia vlastnosti, z rovnakých dôvodov hodnotíme ako deadjektívnu aj slovesnú jednotku, keďže ju možno zaradiť do mutačnej onomaziologickej kategórie deadjektívnych slovíec so slovotvorným významom „robiť takým, ako pomenúva východiskový motivant“].

3. 2. Lexémy sú v slovníku usporiadané do široko vymedzených súborov morféme so spoločnou koreňovou morfému. Pri usporiadaní lexém do súborov redukovujeme prípady demotivácie a napr. lexémy *húst'* – *hudba*, *kost'* – *kostra*, *dobry* – *lepší* – *veľkolepý*, *duch* – *duša*, *mŕtvy* – *mŕtvola*, *obec* – *občan*, *ploský* – *ploštica* chápeme ako motivované a uvádzame ich v jednom súbore. Lexémy typu *strom* a *strmý*, *stôl* – *stlať*, *kresat'* – *kriesiť*, *koryto* – *kôra*, *dať* – *dar* – *daň*, *diať* (*sa*) – *dielo* – *odiť* (*sa*) – *nádej*, *drať* – *vzdor* (porov. napr. Kuznecova – Jefremova, s. 108) uvádzame v osobitných súboroch. Aj zo slovotvorného hľadiska už možno takéto typy lexém považovať za synchronne nemotivované. Spravidla sa sémantická a formálna postupnosť zhodujú, lexémy sú usporiadané od jednoduchších k zložitejším. Lexémy sú usporiadané stupňovito; na prvom stupni sú zložené zo slovotvorných paradigiem komotivátov a na ďalších stupňoch zo slovotvorných radov. Motivačné vzťahy medzi nimi sú najčastejšie zreteľné, ale aj menej zreteľné (*konat'* – *koniec*). Podľa morfeematickej členiteľnosti zaradíme slová do súborov koreňových morféme, hoci je ich súvislosť už málo zreteľná (*stôl* → *nastoliť* „dať na stôl“), či celkom zastretá (*pád-n-y*, *sú-čin*) a diagnostická parafráza sa pri nich nedá utvoriť. Výhodou minimálnej segmentácie je menší počet koreňových morféme, nevýhodou väčší počet viazaných koreňových morféme a viacero slovotvorných hniezd v súbore:

*FENZ	*KANT (KANC:I)	*[KON]FIRM	*FRIGID
1 de-fenz-ív-a	1 kant-át-a	1 [kon]firm-ác:i-a	1 frigid-it-a
2 > de-fenz-ív-n-y	2 > kant-át-ov-j	2 > [kon]firm-ač-n-j	2 frigid-n-j
2 >> de-fenz-ív-n-ost'-ø	1 kant-il:én-a	1 [kon]firm-and-ø	2 > frigid-n-ost'-ø
2 >> de-fenz-ív-n-e«	1 kanc:i-on:ál-ø	2 > [kon]firm-and-k-a	2 > frigid-n-e«
1 o-fenz-ív-a	2 > kanc:i-on:ál-ov-j	2 > [kon]firm-and-sk-j	*DEKOLT
2 > o-fenz-ív-n-y	1 dis-kant-ø		1 dekolt-áž-ø
2 >> o-fenz-ív-n-ost'-ø	2 > dis-kant-ov-j		2 dekolt-ov:an-j
2 >> o-fenz-ív-n-e«			

Súbory koreňových morféme sú determinované aj rozsahom lexém v prameňovom Krátkom slovníku slovenského jazyka (1989), preto počet viazaných koreňových morféme môže byť aj z tohto dôvodu vyšší než v skutočnosti, napr. pri *dlabať* nemáme

lexémy *dlabina, dlabanka, dlabanec*, pri *kresat'* nemáme *kresár, kresivo, kresačka, kresanica, kresanec, kresací*, pri *lepiť* nemáme *lepivo*, ktoré uvádza K. Buzássyová (1974).

3. 2. 1. Súborny koreňových morféme sú často širšie než slovotvorné hniezda, napr. *drobiť – drobný, falšovať – faloš – falzifikát, hlava – hlavný, hrana – hranica, ísť – chodiť, chudák – chudobný, jeden – jediný, kabína – kabinet, vrhať – navrh-núť, vrzgať – vržďať – vrzúkať, navykať – zvykať – obyčaj – obvyklý, dvor – dvorný, vriieť – variť, vrtieť – vreteno, strážiť – ostražitý, strapíť sa – strapec – strapatý*. Tým, že nepracujeme s lexiami, môžu byť v súbore koreňových morféme aj lexémy ako motivované aj nemotivované lexie (pri *padat'* je aj *pád¹, pád²*). V súbore morfémy TUŠ je napr. aj demotivovaná lexéma *tušovať* s rovnakou koreňovou morféme, pretože v súboroch nemôžeme naznačiť demotiváciu a lexémy zaradujeme formálne (*tuš, tušový*, ale aj demotivované sloveso *tušovať*).

3. 2. 2. Existujú aj opačné prípady, keď je súbor koreňových morféme menej početný než slovotvorné hniezdo:

slovotvorné hniezdo	súbor koreňových morféme	slovotvorné hniezdo	súbor koreňových morféme
KAĎER	KAĎER	*KANCEL	*KANCEL
0 kader-ø	0 kader-ø	1 kancel-ár-ø	1 kancel-ár-ø
0 kader-ník-ø	0 kader-ník-ø	2 kancel-ár-sk-y	---
0 > kader-níč-k-a	0 > kader-níč-k-a	1 kancel-ár:i-a	1 kancel-ár:i-a
0 > kader-níc-tv-o	---	2 kancel-ár-sk-y	2 kancel-ár-sk-y
0 > kader-níc-k-y	0 > kader-níc-k-y		
0 >> kader-níc-tv-o	0 >> kader-níc-tv-o		

Príčinou je to, že neopakujeme lexémy s rovnakou morfématickou štruktúrou, napr. *jasavý* je motivátom od *jas* aj *jasat'*, uvádzame ho však len pri *jasat'*, lexéma *vedenie* je pri *viest'* aj *vedieť*, uvádzame ju len raz pri *viest'*. Kritériom pre miesto uvádzania je primárny význam jednotky, resp. existencia ďalšieho motivátu pri jednom z významov (napr. jednotku *podvodný* uvádzame len pri *podvádzať*, nie pri *vo-da*, kvôli existencii motivačného radu *podvádzať* → *podvodný* → *podvodne*). Neopakovanie lexém znamená, že musíme rátať s neúplnými prípadmi *exkurz, exkurzia, exkurzný* miesto *exkurz* → *exkurzný, exkurzia* → *exkurzný*. Pri súbore VRAC¹ chýba napr. lexéma *zvracať*, lebo je pri VRAC² v podobe *zvracať (sa)*. Osobitne neuvádzame desubstantívne ani deadjektívne lexémy s formantom *-stvo* alebo s internacionálnym synonymným sufixom *-izmus*: *farizejstvo, slavianofilstvo, kanibalizmus, diletantizmus*. V prípade dvoch lexém s dvoma slovotvornými významami, resp. lexii s formantom *-stvo* a identickou morfématickou štruktúrou uvádzame lexému len ako deadjektívnu: *kajakárstvo (kajakársky šport), kanibalizmus (kanibalské sklony)*. Diskutabilný je však jav, keď lexéma je iba desubstantívna (*člen* → *členstvo, darca* → *darcovstvo, straník* → *straníctvo*), a to preto, lebo tak vzniká kategória, ktorú J. Furdík nazval transpozičným spredmetnením existencie. Keďže tu nedochádza k zmene slovného druhu ako pri spredmetnení deja alebo vlastnosti, je tu otáz-

ka, či ide o transpozíciu alebo o prechodný typ onomaziologickej kategórie (Sokolová, 2003). V slovníku v takýchto prípadoch umiestňujeme deriváty ako desubstantívne za deriváty modifikačnej onomaziologickej kategórie. Podľa derivačnej postupnosti zaradíme deriváty pri negácii (*rozum* → *nerozum*, *rozumný* → *nerozumný*, nie *nerozum* → *nerozumný*), podobne ako ostatné typy (*česť* → *počesť*, *čestný* → *počestný*, nie *počesť* → *počestný*).

3. 3. Vzťah morfeomatickej a derivačnej štruktúry je pri usporiadaní väčšinou bezproblémový, komotiváty sú v prvom stupni, derivačné rady sú naznačené odsuvníkmi. Niekedy musíme uprednostniť formálnu alebo obsahovú postupnosť, napr. pri prevzatých lexémach na *-ácia* uprednostníme motivačnú postupnosť (aj kvôli smeru alternácií *t/s*, *n/z*), hoci to protirečí postupnosti pri preberaní, lebo slovesá sa derivovali až po prevzatí substantív (*disponovať* → *dispozícia*). Toto riešenie protirečí aj formálnej postupnosti, keďže musíme rátať s trunkáciou, najčastejšie morfémy *-ov*: *destilovať* {*predestilovať*} → *destilácia*, ale vyhovuje derivačnému aspektu (spredmetnenie deja). Ak nejde o spredmetnenie deja, volíme inú postupnosť (*didaktika* → *didaktik*, *didaktika* → *didaktizovať*).

3. 4. Pri nezhode usporiadania lexém podľa preberania a podľa derivačného usporiadania vzniká trunkácia (*disponovať* → *dispozícia*), ktorá najčastejšie sprevádza sufixáciu (*farbiarsky* → *farbiarstvo*, *montovať* → *montér*, *mixovať* → *mixér*, *naivný* → *naivita*) alebo transflexiu (*vykriknúť*{*vykrikovať*} → *výkrik*, *vyťahovať* → *výťah*, *kolibrík* → *kolibrí*, *Dánsko* → *Dán*), porov. Ivanová, 2003). Trunkácia je proces zániku morfémy, resp. odseknutia jej časti. Realizuje sa pod vplyvom derivačnej morfémy (*vysoký* → *výš*) alebo pod vplyvom modifikačnej morfémy (*hlboký* → *hlbší*) a týka sa viac než jedného segmentu. V MSS (1999) je definovaná ako odseknutie alebo vynechanie segmentu (*hlohovský*, *nosoroží*, *utorňajší*, *pedikér*, *afgánsky* atď.), od zánikovej alternácie (*plytký* – *plytší*) sa odlišuje tým, že sa týka zániku viac než jednej fonémy. O zánikovej alternácii však nemožno hovoriť pri zániku kompletnej derivačnej morfémy, aj keď tá z fonologického hľadiska predstavuje len jeden segment (*darebný* → *darebák*, *chudnúť* → *chudoť*). Existujú prípady, keď sa presná hranica medzi trunkáciou a zánikovou alternáciou nedá stanoviť, dvojaké riešenie je podľa nás možné v prípadoch typu *Archangel'sk* → *Archangelčan*, *Pezinok* → *Pezinčan*, kde možno uvažovať o trunkácii segmentov *-sk*, resp. *-ok* (ako sa to rieši v MSS) alebo o uplatnení dvoch alternácií: zánikovej *s/ø*, resp. *o/ø* a konsonantickej *k/č*.

Druhy morfém, ktoré môžu byť objektom trunkačnej operácie:

1.a. derivačná (sufixálna) morféma: (ov) *mixovať* → *mixér*, *oddychovať* → *oddych*; (n) *poklesnúť* → *pokles*, *senilný* → *senilita*; (ok) *vysoký* → *výš*; (sko) *Japonsko* → *Japonec*; (ík) *kremík* → *kremiť*; (i) *autokracia* → *autokratický*;

1.b. rozšírená derivačná (sufixálna) morféma (v týchto prípadoch sa trunkácia týka len jadra danej hypermorfémy): *kryštalizovať* → *kryštalizátor*;

1.c. skupina derivačných morfém, resp. ich časti: *socialistický* → *socík*;

2.a. koreňová morféma, resp. afíxoid: *kilogram* → *kilo*, *diskotéka* → *diska*;

2.b. časť koreňovej morfémy, resp. afixoidu: *nikto* → *nik*, *manikúra* → *manikér*.

Od zánikovej alternácie odlišujeme kontrakciu – stiahnutie dvoch vokálov do jedného (*dajaký* – *dáky*) a zánik infixu, ktorého pôvodnou funkciou bolo odstrániť hiát a ktorý sa uplatňuje fakultatívne (*pri-íst'* – *príst'*). Objektom trunkačnej operácie sa stávajú často sufixy s adaptačnou funkciou a reziduálne sufixy, pri ktorých dochádza k zastretiu jednoznačných morfematických hraníc a následne k demotivačným procesom (*chud(ob)-n-ý* → *chudák*, *boh(at)-ý* → *boháč*). Trunkácia môže v niektorých prípadoch odkryť zastretý morfematický švík alebo morfematické rozhranie nesegmentované pod vplyvom prebratia z iného jazyka (pri univerbizácii *total-it-ný systém* → *totáč*):

1,3 kal-i-graf-i-a	2 kolibr-ík-ø	0 karp-in-a
1,3 kal-i-graf-ø	1 > kolibr-i	0 > karp-av-y'
2,3 > kal-i-graf-ic:k-y'	2 > kolibr-ič-i	0 >> karp-av-ost'-ø
2,3 >> kal-i-graf-ic:k-y«		0 >> karp-av-ie:t' {o-karp-av-ie:t'}

Zriedkavé nie je ani tvorenie slov s oboma sprievodnými javmi, trunkáciou aj inverznou alternáciou (*aktívny* → *aktivita*, *i/i*; *cudzinec* → *cudzinka*, *ň/n*; *arogantný* → *arogancia*, *t/c*). Deprefixácia (*poslat'* → *slat'*) predstavuje v porovnaní s desufixáciou v jazyku pomerne izolovaný a diskutabilný jav (porov. Štekauer, 2000). Trunkácia sa často uplatňuje pri expresívnej motivácii typu *učiteľka* → *učka*, *diskotéka* → *diska*, *kamarát* → *kamoš*. Primárne pri týchto dvojiciach predpokladáme sociolektickú motiváciu, sekundárne aj slootovnú (porov. Furdík, 2002).

3. 5. Lexémy s rovnakou koreňovou morfémy tvoria zložité štruktúry (rovnomené, lineárne, rozvetvené reťazce), preto je niekedy problém zachytiť ich v slovníku reálne.

Slootovné paradigmy jednotlivých lexíí v rámci jednej lexémy (*kopať*, *hviezda*, *hlava*) musíme uvádzať v derivačnej postupnosti zjednodušene:

lexia - bez ostriá	lexia - rozumovo nevyvinutý	zlúčenie slootovných paradigiem dvoch lexíí do jedného súboru koreňových morfémy
TUP ¹	TUP ²	TUP ¹²
0 tup-y'	0 tup-y'	0 tup-y'
0 tup-i:t' (sa)	0 tup-ost'-ø	0 tup-i:t' (sa)
0 > tup-iev-a:t'	0 tup-ec-ø	0 > tup-iev-a:t'
0 > o-tup-i:t' {o-tup-ov-a:t'} ¹	0 tup-o«	0 tup-ost'-ø
0 > o-tup-i:t' {o-tup-ov-a:t'}	0 o-tup-i:t' {o-tup-ov-a:t'} ²	0 tup-ec-ø
0 > za-tup-i:t' (sa)	0 o-tup-ov-a:t' {o-tup-i:t'}	0 tup-o«
0 tup-ost'-ø	0 > o-tup-e:n-y'	0 o-tup-i:t' {o-tup-ov-a:t'} ¹²
0 tup-o«	0 >> o-tup-e:n-e«	0 o-tup-ov-a:t' {o-tup-i:t'}
0 o-tup-ie:t' {o-tup-iev-a:t'}	0 >> o-tup-e:n-ost'-ø	0 > o-tup-e:n-y'
0 o-tup-iev-a:t' {o-tup-ie:t'}	0 > o-tup-n-y'	0 >> o-tup-e:n-e«

	0 >> o-tup-n-e« 0 >> o-tup-n-o« 0 >> o-tup-n-ost ² -ø 0 po-tup-i:t' {po-tup-ov-a:t'} 0 po-tup-ov-a:t' {po-tup-i:t'} 0 > po-tup-a 0 > po-tup-n-y' 0 >> po-tup-n-e« 0 >> po-tup-n-ost ² -ø	0 >> o-tup-e.n-ost ² -ø 0 > o-tup-n-y' 0 >> o-tup-n-e« 0 >> o-tup-n-o« 0 >> o-tup-n-ost ² -ø 0 o-tup-ie:t' {o-tup-iev-a:t'} 0 o-tup-iev-a:t' {o-tup-ie:t'} 0 po-tup-i:t' {po-tup-ov-a:t'} 0 po-tup-ov-a:t' {po-tup-i:t'} 0 > po-tup-a 0 > po-tup-n-y' 0 >> po-tup-n-ost ² -ø 0 >> po-tup-n-e« 0 za-tup-i:t' (sa)
--	--	--

Viacvýznamové súbory sú často pri prevzatých lexémach a ich derivátoch:

*[DE]MONŠTR ¹ 2 [de]monštr-ov-a:t' ¹ 1 > [de]monštr-ác:i-a 2 >> [de]monštr-ač-n-y' 2 >>> [de]monštr-ač-n-e« 2 >> [de]monštr-at-ív:n-y 2 >>> [de]monštr-at-ív:n-ost ² -ø 2 >>> [de]monštr-at-ív:n-e« 1 > [de]monštr-ant-ø ¹ 2 > [de]monštr-ant-k-a	*[DE]MONŠTR ² 2 [de]monštr-ov-a:t' ² 1 > [de]monštr-ác:i-a 2 >> [de]monštr-at-ív:n-y 2 >>> [de]monštr-at-ív:n-ost ² -ø 2 >>> [de]monštr-at-ív:n-e« 1 [de]monštr-át-or-ø ² 2 > [de]monštr-át-or-k-a 2 > [de]monštr-át-or-sk-y'	*[DE]MONŠTR ¹² 2 [de]monštr-ov-a:t' ¹² 1 > [de]monštr-ác:i-a 2 >> [de]monštr-ač-n-y' 2 >>> [de]monštr-ač-n-e« 2 >> [de]monštr-at-ív:n-y 2 >>> [de]monštr-at-ív:n-ost ² -ø 2 >>> [de]monštr-at-ív:n-e« 1 > [de]monštr-ant-ø ¹ 2 > [de]monštr-ant-k-a 1 [de]monštr-át-or-ø ² 2 > [de]monštr-át-or-k-a 2 > [de]monštr-át-or-sk-y'
--	---	---

4. Základné vertikálne poradie usporiadania motivátov v súbore koreňových morfév v prvom stupni (zostupne – dole):

4. 1. Podľa derivačných spôsobov a derivačných postupov:

derivačný spôsob	derivačný postup
derivácia	- transflexné (bezafixálne) odvodeniny (<i>lov, výroba, listie</i>) - sufixálne odvodeniny (<i>prosba</i>), - postfixálne deriváty (<i>čítateľ</i>) - transflexno-reflexívne (<i>dĺžiť sa</i>) - reflexívnu detranzitivizáciu, deaktivizáciu ani reciprocitu neuvádzame osobitne: <i>zlostiť (sa), uzdraviť (sa), milovať (sa)</i> - sufixálno-reflexívne (<i>lyžovať sa</i>)

	- prefixálne odvodeniny (<i>hocičo</i>), - prefixálno-transflexné (<i>nábrežie</i>) - prefixálno-sufixálne odvodeniny (<i>podkolenka</i>) - prefixálno-reflexívne (<i>narobiť sa</i>) - prefixálno-transflexno-reflexívne (<i>rozkonáriť sa</i>) - prefixálno-sufixálno-reflexívne (<i>naparovať sa</i>)
kvázikompozícia	- afixoidné odvodeniny (index 5 - <i>jedenásť</i>)
kompozícia	- kompozitá s prvým členom zhodným s koreňovou morférou (index 3 – v poradí S, Adj, Adv, V) - kompozitá s druhým členom zhodným s koreňovou morférou (index 3 – v poradí S, Adj, Adv, V), za nimi uvádzame ich deriváty.

Reflexívne a nereflexívne varianty označené v slovníku ako **pri-d-a:t'** (sa) uvádzame na mieste reflexívnych motivátov.

4. 2. Poradie podľa slovnodruhovej platnosti motivátov:

- plnovýznamové slovné druhy derivátov:

- substantíva ,	- adjektíva ,	- adverbiá ,	- verbá ,
- adjektíva,	- substantíva,	- substantíva,	- substantíva,
- adverbiá,	- adjektíva,	- adjektíva,	- adjektíva,
- verbá,	- adverbiá,	- adverbiá,	- adverbiá,
	- verbá,	- verbá,	- verbá,

- nadstavbové slovné druhy číslovky a zámená kopírujú uvedené poradie (S, Adj, Adv, V);

- neplnovýznamové slovné druhy uvádzame pri slovtvornej paradigme, len ak majú rovnakú morfeomatickú štruktúru s plnovýznamovými slovami (**hor-e**, hor-e) alebo sú primárnymi motivantmi:

FIDLI	FI (FÍ, FIČ)	FIK¹	ČVIRIK
1 fidli, fidli«	0 fí«	0 fik«	0 čvirik«
2 fidli-k-a:t'	0 fí«	0 fik-a:t'	0 čvirik-a:t'
2 fidli-k-ov-a:t'	0 fič-a:t' {za- fič-a:t' }	0 fik-ot-ø	0 za- čvirik-a:t'
	0 za- fič-a:t' { fič-a:t' }	0 za- fik-a:t'	

Pri existencii dvoch komotivátov s rovnakou derivačnou štruktúrou a s rovnakou slovnodruhovou charakteristikou uprednostňujeme bezprostredné motiváty pred motivátmi s vyššou mierou demotivácie, pri adjektívach uprednostňujeme vzťahové adjektíva pred vzťahovo-akostnými (*prístup – prístupový – prístupný*). Ak sú v slovníku (KSSJ) uvedené participiá, znamená to, že fungujú aj ako adjektíva. Preto sú dve možnosti na ich zaradenie, zvolili sme ich zaradenie ako adjektív. Ako prvé uvádzame adjektivizované činné participiá pred adjektivizovanými n-/t-ovými participiami:

0 vy- čerp-a:t' (sa) {vy- čerp-áv-a:t' }	0 > vy- čerp-a-n-ý
0 vy- čerp-áv-a:t' (sa) {vy- čerp-a:t' }	0 >> vy- čerp-a-n-ost'-ø
0 > vy- čerp-áv-a-j:úc-i	0 >> vy- čerp-a-n-e«
0 >> vy- čerp-áv-a-j:úc-o«	0 > ne-vy- čerp-a:tel'-n-ý

0 >> ne-vy-čerp-a:tef:n-ost'-ø

0 >> ne-vy-čerp-a:tef:n-e«

4. 3. Vertikálne usporiadanie z pohľadu typov onomaziologických kategórií je relevantné pri motivátoch s rovnakým derivačným postupom a slovným druhom. Ako prvá je pri rovnakých motivátoch transpozíčná onomaziologická kategória (pri slovesách reprodukčná onomaziologická kategória), potom modifikačná, nakoniec mutačná onomaziologická kategória. Prvostupňové transpozíčné, modifikačné a mutačné deriváty uvádzame vertikálne pod sebou v tomto poradí. Kompozitá umiestňujeme bezprostredne pri ich motivátoch, pričom rešpektujeme zvolenú postupnosť podľa derivačného spôsobu a postupu, podľa ktorej sú kompozitá uvádzané ako posledné. Zachováваме aj slovnodruhové poradie a poradie onomaziologických kategórií (modifikácia, mutácia, integrácia).

Feminatíva uvádzame pred deminutívami, augmentatívami, názvami mláďat, kolektívami, relatívami a negatívami

- transpozíciu uvádzame pred modifikáciou a mutáciou

0 čert-ø	DRAK (DRAČ)	0 sú-čas-n-y	2,7 dokument-ár:n-y
0 čert-ic-a	1 drak-ø	0 > sú-čas-n-ost'-ø	2,7 > dokument-ár:n-ost'-ø
0 čert-ík-ø	1 drač-i	0 > sú-čas-n-ík-ø	1,7 > dokument-ar:ist-a
0 čert-isk-o	2 drač-ic-a	0 >> sú-čas-n-ič-k-a	2,7 >> dokument-ar:ist-k-a
	2 dráč-ik-ø	0 >> sú-čas-n-ic-k-y	2,7 > dokument-ár:n-e«
	2 drač-isk-o	0 > sú-čas-n-e«	

Pri mutačných motivátoch sa pridrižujeme kombinovaného poradia, ktoré uvádza M. Dudok (2000, s. 397), resp. aj K. Buzássyová (1974, s. 56) – názvy nositeľa vlastnosti či deja, výsledok, ošatok, objekt, prostriedok či nástroj, materiál, miesto, vlastnosť. Na ilustráciu rozličných typov súborov uvádzame príklady súborov koreňových morféme s primárnymi verbálnymi, substantívnymi, adjektívnymi, adverbiami, numerálnymi a pronominálnymi motivantmi:

verbálne motivanty

ČAK (ČK)

0 čak-a:t'
 0 čak-a:tef'-ø
 0 > čak-a:tef'-k-a
 0 > čak-a:tef'-sk-y
 0 čak-a:n-k-a
 0 čak-ár:eň-ø
 0 > čak-ár:en-sk-y
 0 čak-ac-i
 0 čak-áv-a:t'
 0 ne-čak-a:n-y
 0 > ne-čak-a:n-e«
 0 po-čk-a:t'

substantívne motivanty

KOHÚT (KOHÚŤ)

0 kohút-ø
 0 kohút-i
 0 kohút-ik-ø
 0 > kohút-ik-ov-y
 0 kohút-isk-o
 0 kohút-ov-y

adjektívne motivanty

KRUT

0 krut-y
 0 krut-ost'-ø
 0 krut-o«

numerálne motivanty

ĎEVÄŤ (ĎEVÄT, ĎEVĪAT)

0 devät'-ø (deviat-i)
 0 devät'«
 0 deviat-y
 0 > deviat-k-a
 0 > deviat-ak-ø
 0 > deviat-ok-ø
 0 >> deviat-ač-k-a
 0 >> deviat-ac-k-y
 0,5 > deviat-y raz«
 0,5 > deviat-y-krát«
 0 devät-in-a
 0 devät-or-o«

0 > po-čk-a:t' si	0 u-krut-n-ý	0 > devät-or-ak-ý
0 pre-čk-a:t' {pre-čk-áv-a:t'}	0 > u-krut-n-ost'-ø	0 >> devät-or-ak-o«
0 pre-čk-áv-a:t' {pre-čk-a:t'}	0 > u-krut-n-ík-ø	0,5 devät'-krát«
0 vy-čk-a:t' {vy-čk-áv-a:t'}	0 >> u-krut-n-ic-a	0,5 devät' ráz«
0 vy-čk-áv-a:t' {vy-čk-a:t'}	0 >>> u-krut-n-ic-k-y	0,5 devät'-[ná]sob-n-ý
0 > vy-čk-áv-ac-í	0 >>>> u-krut-n-ic-tv-o	0,5 > devät'-[ná]sob-n-e«
0 na-čak-a:t' sa	0 >>>> u-krut-n-ic-k-y«	0,5 devät'-nást'-ø
0 do-čk-a:t' (sa)	0 > u-krut-n-e«	0,5 > devät'-nást'«
0 do-čk-a:t' si	0 > u-krut-án:sk-y	0,5 > devät'-nást-i
0 > ne-do-čk-av-ý	0 >> u-krut-án:sk-y«	0,5 > devät'-nást-y
0 >> ne-do-čk-av-ost'-ø	0,3 krut-o-vlád-a	0,5 > devät'-nást-in-a
0 >>> ne-do-čk-av-o«	0,3 > krut-o-vlád-n-y	0,5 > devät'-nást-k-a
0 >>>> ne-do-čk-av-ec-ø		0,3 >> devät'-nást'-roč-n-ý
0 o-čak-áv-a:t'	adverbiálne motivanty	0,5 devät'-desiat-ø
0 > o-čak-áv-a:n-ie	DŇES (DŇEŠ)	0,5 > devät'-desiat«
0 >> ne-o-čak-áv-a:n-ý	0 dnes«	0,5 > devät'-desiat-i
0 >>> ne-o-čak-áv-a:n-ost'-ø	0 dneš-ok-ø	0,5 > devät'-desiat-y
0 >>>> ne-o-čak-áv-a:n-e«	0 dneš-n-ý	0,5 >> devät'-desiat-k-a
0 vy-čak-áv-a:t'	0 dnes-k-a«	0,5 >>> devät'-desiat-nik-ø
	0 > dneš-k-ajš-í	0,5 >>>> devät'-desiat-nič-k-a
	0 >> dneš-k-ajš-ok-ø	0,3 devät'-sto«
	0 do-dnes«	0,3 devät'-den-n-ý
	0 na-dnes«	0,3 devät'-dň-ov-ý
	0 od-dnes«	0,3 devät'-hodin-ov-ý
	0 po-dnes«	0,3 devät'-mesač-n-ý
		0,3 devät'-roč-n-ý

5. Vzhľadom na obmedzenia formálnej derivácie, ale aj vzhľadom na objektívne ťažkosti zaradovania segmentovaných lexém do slovotvorných paradigiem, na ktoré upozorňujú všetci odborníci (Horecký, 1971; Buzássyová, 1974; Mluvnice češtiny, 1986; Kuznecova, 1986; Páleš, 1993), musíme rátať s alternatívnymi riešeniami (pri obojstrannej motivácii, pri viacnásobnej motivácii, pri nezhode medzi postupom preberania a slovotvornou motiváciou, pri uvádzaní reflexívnych a nereflexívnych slovies úsporne ako po-ča-t' (sa), resp. aj po-čin-a:t' (si)). Usporiadanie lexém do súborov si žiada jednoznačnosť, uprednostnenie jedného riešenia, napr. *prekladateľ* ← *prekladať*, nie *prekladateľ* ← *preklad*, *strážca* ← *strážiti*, nie *strážca* ← *stráž*, *korčuľovať* ← *korčuľiar*, nie *korčuľa* ← *korčuľiar*. Ak má lexéma viac lexém s rozličnou segmentáciou, uvádzame v slovníku všetky, napr. *čist-i-ič-k-a*, *čist-ič:k-a*, *vy-klad-a:č-ø*, *vy-klad-ač-ø*.

5. 1. Usporiadanie všetkých lexém podľa koreňových morfémy môže dobre slúžiť na výskum alternácií (porov. Sokolová, 2000), preto koreňové morfémy v hesle prepisujeme hlavne na morfeatických hraniciach foneticky. Výstavba hesla tak umožňuje skúmať slovotvorné štruktúry ako celok, slovotvornú postupnosť aj smer alternácií. Slovník, v ktorom sú spolu všetky lexémy s rovnakou koreňovou morfémy, je vhodný aj na výskum trunkácie (Ivanová, 2003) a na výskum motivačného potenciálu

motivantov (slovnodruhovú charakteristiku, pravidelnosť, pôvod, miesto v súbore, ale aj miesto v slovnej zásobe jazyka, súvislosti s demotivovanými lexémami). Výhodou pred pripravovaným derivačným slovníkom je uvádzanie všetkých motivátov spolu. Slovník koreňových morférov však nemôže nahradiť derivačný slovník slovenčiny, ako sme sa už zmienili o jeho nevýhodách pri porovnaní súboru koreňových morférov a slovotvorných hniezd (3.). Hoci domáce a prevzaté koreňové morfémy s tým istým významom okrem typu *polatinčiť* – *latinizácia* nespájame v slovníku do jedného súboru koreňových morférov, porov. **jazyk-** (*jazykoveda*) – **lingv-** (*lingvistika*), slovník koreňových morférov môže slúžiť na skúmanie vzťahov medzi ich lexémami v takýchto spoločných súboroch, napr. komplementárnu distribúciu (*kardiológia, srdiečko*), variantnosť či konkurenciu (*kardiológ, srdciar*). Slovník poskytuje aj dobré východisko na výskum motivačného potenciálu členov vidových dvojíc a na porovnanie slovotvornej a morfematickej štruktúry.

Bibliografia

- BOSÁK, J. – BUZÁSSYOVÁ, K.: Východiská morfémovej analýzy. (Morfematika. Slovtvorba.) Jazykovedné štúdie. 19. Bratislava, Veda 1985. 131 s.
- BUZÁSSYOVÁ, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. Bratislava, Veda 1974. 237 s.
- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 264 s.
- DUDOK, M.: Lexikálne mikrosystémy v slovenčine, srbčine a chorvátčine. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Bratislava, Veda 2000, s. 397 – 402.
- DZIAKOVÁ, K.: O príprave slovotvorného slovníka slovenčiny. Slovo o slove, 7, 2001, s. 29 – 32.
- DZIAKOVÁ, K.: Historicko-epistemologický rozmer slovotvornej motivácie. Jazykovedný časopis, 53, 2002, s. 127 – 135.
- Encyklopédia jazykovedy. Red. J. Mistrík. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1993.
- FURDÍK, J.: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. 1. vyd. Levoča, Modrý Peter 1993. 199 s.
- FURDÍK, J.: Synergická povaha slovotvornej motivácie. In: Neue Wege der slavistischen Wortbildungsforschung. 2. Ed. R. Belentschikow. Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag 1999, s. 73 – 82.
- FURDÍK, J.: Prednášky z lexikológie. Prešov 2002. (rkp.)
- HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 252 s.
- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.
- IVANOVÁ, M.: Niekoľko poznámok o trunkácii v slovenčine. In: Slovenčina na začiatku 21. storočia. Prešov 2003. (rkp. 9 s.)
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 2. vyd. Bratislava, Veda 1989. 588 s.; 3. vyd. 1997. 943 s.
- KUZNECOVA, A. I. – JEFREMOVA, T. F.: Slovar morfov russkogo jazyka. Moskva, Russkij jazyk 1986. 1132 s.
- Mluvnice češtiny. I. Red. J. Petr. Praha, Academia 1986. 536 s.
- ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.

- PÁLEŠ, E.: SAPFO – parafrázovač slovenčiny, počítačový nástroj na modelovanie v jazykovede. Bratislava, Veda 1994. 305 s.
- SKARŻYŃSKI, M.: Mały słownik słowotwórczy języka polskiego dla cudzoziemców. Kraków, Uniwersytet Jagielloński 1989. 241 s.
- SOKOLOVÁ, M.: Kapitoly zo slovenskej morfológie. Prešov, Š. Franko, Slovacontact 1995. 180 s.
- SOKOLOVÁ, M.: Teoretický úvod k morfematickému slovníku. In: Morfematický slovník slovenčiny. Prešov, Náuka 1999, s. 3 – 56.
- SOKOLOVÁ, M.: Alternácie v spisovnej slovenčine. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Bratislava, Veda 2000, s. 417 – 444.
- SOKOLOVÁ, M.: Prechodné typy onomaziologických kategórií. Prešov 2003. (rkp.)
- SOKOLOVÁ, M. – MOŠKO, G. – ŠIMON, F. – BENKO, V.: Morfematický slovník slovenčiny. Prešov, Náuka 1999.
- ŠTEKAUER, P.: Ako je to vlastne so spätným tvorením pomenovaní v angličtine? In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Bratislava, Veda 2000, s. 367 – 374.
- TICHONOV, A. N.: Slovoobrazovateľný slovar ruského jazyka. Moskva, 1985.

AUTORI

- Doc. PhDr. Ján Bosák, CSc., Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Panská 26, 813 64 Bratislava
- PhDr. Klára Buzássyová, CSc., Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Panská 26, 813 64 Bratislava
- Mgr. Katarína Dziaková, Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra 1, 080 16 Prešov
- Mgr. Martina Ivanová, Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra 1, 080 16 Prešov
- Mgr. Alexandra Jarošová, CSc., Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Panská 26, 813 64 Bratislava
- Prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc., Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Letenská 4, 110 00 Praha

Prof. Galina P. Neščimenko, DrSc., Institut slavianovedenija Ruskoj akademii nauk, Moskva

PhDr. Jana Skladaná, CSc., Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Panská 26, 813 64 Bratislava

Doc. PhDr. Miloslava Sokolová, CSc., Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra 1, 080 16 Prešov

RECENZIE

1. BLANÁR, V.: *THEORIE DES EIGENNAMENS. STATUS, ORGANISATION UND FUNKTIONIEREN DER EIGENNAMEN IN DER GESELLSCHAFTLICHEN KOMMUNIKATION*. Hildesheim – Zürich – New York, Georg Olms Verlag 2001. 2. BLANÁR, V.: *SELECTA LINGUISTICA ET ONOMASTICA*. Red. E. Eichler. Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2001.

V roku 2001 vyšli dve knižné publikácie v Nemecku z pera Vincenta Blanára. Jedna prezentuje jeho teóriu vlastného mena – vyšla ako osobitné číslo časopisu *Germanistische Linguistik* vydávaného inštitúciou *Forschungsinstitut für deutsche Sprache* a *Deutscher Sprachatlas Marburg/Lahn* – a druhá zahŕňa výber z Blanárovych prác, ktoré sú orientované na lexikálnu zásobu a onomastiku. V úvode knihy *Theorie des Eigennamens* prof. Friedhelm Debus, ktorý inicioval jej vydanie, predstavuje V. Blanára ako jedného z najvyhranenejších onomastikov východoeurópskeho lingvistického prostredia, ktorý sa však pre jazykovú bariéru nedostal do povedomia jazykovedcov zo západnej sféry, čo je poľutovaniahodné vzhľadom na poznávaciu hodnotu jeho prác. V úvode ku knihe *Selecta Linguistica et Onomastica*, ktorá vyšla v rámci série *Namenkundliche Informationen (Beiheft 21)*, prof. Ernst Eichler vyzdvihuje podnetnosť výsledkov výskumu V. Blanára a vyslovuje nádej, že vydanie knihy je príspevkom ku komunikačnému premosteniu slovanského lingvistického sveta s neslovanským jazykovedným spoločenstvom.

V slovanskom jazykovednom prostredí sú práce V. Blanára dostatočne známe. Jeho teória vlastného mena (pôvodný text vyšiel v slovenčine v roku 1996) však zaujme aj tých, ktorí sú už zasvätení do jeho onomastického myšlienkového sveta. Ide totiž o teóriu vybudovanú na základe syntézy výsledkov zhruba polstoročného výskumu V. Blanára. Teória zobrazuje vlastné mená v optimálnej komplexnosti. Uchopuje podstatu onymického objektu a onymickej nominácie, výrazovú stránku onymických znakov, systém vlastných mien, ako aj jeho fungovanie a vývin. Blanárova teória má vlastný metodologický základ, ktorý si autor vytvoril z vlastných metód skúmania a úvah v konfrontácii s onomastickým myslením druhej polovice 20. storočia, a jej kostru tvorí konzistentný a dobre overený pojmový aparát. K podstate onymického objektu a onymickej nominácie preniká pomocou týchto kľúčových pojmov: onymický priestor, onymická situácia, onymická scéna, individuálne a špecifické onymické príznaky, onymická sémantika, onymický obsah a onymická platnosť vlastného mena. Onymickú nomináciu sleduje zo semaziologického aj onomaziologického hľadiska, modeluje ju a prenikavo zobrazuje kontrast medzi apelatívnou a propriálnou nomináciou. Cenný je Blanárov všestranný opis výrazovej stránky onymického znaku. Deskripcia sa dotýka synchronného, diachrónneho aj geneticko-etymologického aspektu vlastných mien, ale prihliada aj na javy súvisiace s jazykovým kontaktom alebo aj na otázky spojené s

javy súvisiace s jazykovým kontaktom alebo aj na otázky spojené s frekvenciou proprií. Podstatná zložka poznávacej hodnoty Blanárovej teórie je výsledkom dôsledného uplatňovania systémového myslenia (vlastné mená sa včleňujú do polysémických, homonymných, antonymných, synonymných aj slovotvorných vzťahov), pričom nezostáva v oblasti abstraktného systému, v jeho štruktúre, ale dôkladne si všíma fungovanie tohto systému, „reálny život“ vlastných mien. Pracuje s pojmami apelatívny a propriálny kontext a vlastné mená posúva aj do sociolingvistického svetla. Do opisu a vysvetľovania vťahuje preberanie a výber proprií mladšou generáciou od staršej generácie, prejav interferenčných vzťahov nositeľov mena v onymickej sústave a vývinové tendencie v úradnom pomenovaní. Poučná je aplikácia pojmov norma, dynamika a dynamická rovnováha systému na onymickú sústavu.

Poznávací hodnota Blanárových výkladov má dva aspekty. Prvý spočíva v zovšeobecnení výsledkov skúmania rozsiahleho jazykového materiálu a druhý vo vypracovanej teoreticko-metodologickej koncepcii vlastného mena. Celá kniha je ovládaná harmóniou medzi empirickým a teoretickým poznaním, ako aj súladom medzi uplatňovanými výskumnými metódami a povahou skúmaného objektu. Je len prirodzené, že prechod z empirického stupňa poznávania na teoretickú úroveň je spojený so všeobecnójazykovedným, ba epistemologickým myslením. A, pravdaže, nechýba ani poukaz na interdisciplinárne aspekty onomastiky. Osobitne treba vyzdvihnúť, že Blanárova teória vlastného mena sa organicky včleňuje (a z nej vyrastá) do systémovo-funkčnej koncepcie jazyka, obohacuje túto koncepciu, prispieva k jej špecifikácii a ku kompletizácii zobrazenia jazyka v tomto myšlienkovom rámci. Hoci autor prevažne skúma slovenské vlastné mená, výsledky jeho výskumov, úvah, úsudkov majú všeobecnú platnosť, takže Blanárova kniha je prezentáciou všeobecnej teórie vlastného mena. Zahŕňa sústavu konceptualizácií a súčasne poskytuje plodný teoreticko-metodologický rámec pre ďalší výskum. Čitateľ v nej nájde pevnú pojmovú oporu pre ďalšie teoretické uvažovanie, ale aj sústavu dobre overených výskumných metód a bohatstvo myšlienkových inšpirácií.

Aj v druhej knihe (výber z prác V. Blanára) nájdeme časti z onomastického myšlienkového sveta autora (druhá časť knihy sa uvádza ako onomastika). Ide o desať onomastických štúdií, ktoré V. Blanár publikoval doma aj v zahraničí. V pomere k jeho knihe obsahujúcej komplexnú teóriu vlastného mena sa žiada osobitne upozorniť na štúdiu o presupozícionej a referenčnej identifikácii vlastného mena a na prácu o porovnávacjej onomastike. Čitateľ si tu len utvrdí, že sa stretáva s jedinečným fenoménom v tejto vednej disciplíne. Rozsiahlosť, hĺbka a koncepcnosť onomastickej tvorby V. Blanára je niečo mimoriadne.

Prvá časť tejto knihy obsahuje štrnásť štúdií, z ktorých väčšina je orientovaná na lexikálnu sémantiku a medzijazykové porovnávanie lexiky. Sú medzi nimi dnes už klasické práce, ktoré ovplyvnili lexikálnosémantický výskum v našom prostredí, napr. štúdie o konštituovaní lexikálneho významu, o dynamike významu slova, o lexikálnych mikrosystémoch, ale aj o organizácii lexikálnej zásoby. Čitateľ tu nájde aj zásadné články k lexikálnej konfrontácii, napr. prácu o princípoch kontrastívnej semaziológie, o metodologických otázkach rekonštrukcie mikrosystému z porovnávacieho hľadiska alebo o porovnávaní lexík príbuzných a nepříbuzných jazykov. Hodnotné sú aj štúdie vzťahujúce sa na historický aspekt lexiky, ako aj na prejavy jazykových vplyvov a kontaktov v lexike. Štúdie zasahujú do slovistiky, slavistiky, porovnávacjej a historickej jazykovedy. V týchto štúdiách sa ešte výraznejšie ukazuje sila Blanárovho systémového myslenia a jeho nevšedné poznávacie rozpätie. Paralelný synchronný a diachrónny výskum lexiky mu umožnil všestrannejšie vidieť sledované javy, najmä

hlbšie vniknúť do problematiky dynamiky lexikálneho významu a čiastkových lexikálnych systémov. Poznávacia sila jeho prác vyplýva z jednotnej metodologickej koncepcie, ktorá sa zrodila zo synchronných aj diachrónnych lexikálnosémantických analýz a ktorá ukazuje cestu k prekonaniu známej saussurovskej opozície synchronie a diachronie. Táto koncepcia sa ukázala ako nosná aj pri interlingválnej konfrontácii. Opäť sa žiada podčiarknuť, že znalostné a myšlienkové bohatstvo prác V. Blanára vyrástlo na empirickom podklade, z ktorého sa budovala teória, ktorá zasa skvalitňovala empirický výskum. Ako hlavný tvorca koncepcie Historického slovníka slovenského jazyka a aj jej prominentný realizátor je dôverne zasvätený do lexikálnej zásoby a ako lingvistický metodológ, ktorý (doslova) ovláda metódy jazykovedného výskumu, dokáže hlboko preniknúť do jej tajov.

V. Blanár si dobre uvedomuje mnohoaspektovosť sledovaných jazykových javov. Neostal však len pri konštatácii, že sémantika lexikálnych jednotiek a onymické jednotky sú mnohostranné entity, ale svoj dlhodobý výskum zamerl na postupné osvetľovanie týchto jednotiek z rozličných perspektív. Jedným z ústredných motívov v jeho lingvistickom výskumnom programe je systematická aspektualizácia pozorovaných jazykových objektov. Výsledkom realizácie tohto programu je neobyčajne obsažný komplexný opis štruktúry apelatív aj proprií, ku ktorému sa pričleňuje opis ich fungovania a dynamiky. V. Blanár sa svojím dielom zaradil medzi novodobých klasikov v oblasti výskumu lexikálnej zásoby a osobitne vlastných mien.

Vydanie jeho prác v Nemecku je sľubným predpokladom ich prieniku do povedomia lingvistov z mimoslovanského sveta. V. Blanár dokázal plodne zužitkovať výsledky lingvistického bádania a myslenia východnej aj západnej proveniencie, pričom, pravda, sám prispel do poznatkového teazuru výrazným vkladom. Hoci v knihe *Selecta Linguistica et Onomastica* zostali viaceré štúdie v slovenčine (jedna štúdia je v ruštine a jedna v bulharčine), pripojené nemecké zhrnutia iste podnietia zainteresovaných odborníkov s jazykovou bariérou k hľadaniu prístupu aj k týmto prácam. Kto spozná aspoň časť Blanárových prác, musí prísť k záveru, že vstúpil do nevšedne bohatého žriedla poznatkov, čo ho priam núti siahať po jeho ďalších štúdiách.

Juraj Dolník

VLASTNOSTI SLOV V LEXIKOGRAFICKÝCH OPISOCH A PRAVDEPODOBNOSTNÝCH MODELOCH

Lexicographica '99. Zborník na počesť Kláry Buzássyovej. Ed. S. Ondrejovič – M. Považaj. Bratislava, Veda 2001. 308 s.

Zborník *Lexicographica '99*, ako ukazuje samotný názov, je venovaný predovšetkým, hoci nie výlučne, problematike tvorby slovníkov rozličného typu. Zameranie slovníka má svoj hlboký zmysel, pretože K. Buzássyová, ktorej je dielo pripísané, je nielen jednou z najkreatívnejších osobností v oblasti teoretického uvažovania o slove, ale aj spoluautorkou Slovníka slovenského jazyka, Česko-slovenského slovníka a niekoľko rokov vedie lexikogra-

fický kolektív pripravujúci viacväzbový Slovník súčasného slovenského jazyka. Tento rozmer jubilantkinej tvorby primerane vyzdvihol S. Ondrejovič, ktorý jasnými plastickými a pritom presnými ťahmi načrtol osobnostný a vedecký profil K. Buzássyovej ako jednej z najväčších autorít slovenského lingvistického výskumu, ktorej práce posúvajú naše poznanie dopredu.

Formálne je zborník členený na tri časti, neformálne na dva asymetrické súbory príspevkov, ktoré možno na jednej strane charakterizovať ako práce venované lexikografickému opisu slov a na druhej strane ako práce venované kvantitatívnemu aspektu lexikológie; posledných je len šesť, ale tvoria kompaktný celok.

Publikácia poskytuje vcelku verný obraz o súčasnej lexikografickej produkcii na Slovensku, pretože 7 úvodných štúdií, tvoriacich prvú časť zborníka, predstavuje zasvätený autorský a redaktorský pohľad na jednotlivé slovníkové projekty. Slovenské projekty tvoria typologicky veľmi pestrý súbor: výkladový slovník súčasného jazyka, historický slovník, nárečový slovník, valenčný slovník, morfeematický slovník, etymologický slovník, dvojjazyčný a paronymický slovník. Prehľad slovenských aktivít vhodne dopĺňajú informácie o diele partnerského zahraničného pracoviska – o slovníku českých neologizmov.

Druhú časť zborníka tvoria štúdie venované špeciálnym otázkam. Ide o lexikografické spracovanie jednotlivých parametrov slova ako komplexnej jazykovej jednotky. Rozpracúvajú sa také aspekty ako štylistická príznakovosť, výslovnosť, funkčná určenosť v kontexte semiotiky. Niektoré štúdie riešia problematiku spojenú s makroštruktúrou alebo mikroštruktúrou slovníka: zaradenie určitého typu slov do vytváraného heslára, aktualizácia heslára pomocou počítača, funkcia určitých informačných prvkov slovníkového hesla. Iné štúdie sondujú možný lexikografický rozmer špeciálnych lexikálnych a lexikálno-gramatických javov, ako je súvisľanosť základu a derivátov, porovnanie gramatického a slovníkového opisu istých slovných druhov, porovnanie textového výskytu a lexikografického zachytenia lexikálnych prejavov. Nájde tu informáciu o málo známom pohľade na problém vlastného mena, ako aj návrh na komplexné lexikografické uchopenie konceptu mlčania.

Úvodná štúdia K. B u z á s s y o v e j *Z koncepcnej a realizačnej problematiky nového výkladového Slovníka súčasného slovenského jazyka* (s. 13 – 23) sprostredkúva pohľad autorky a hlavnej redaktorky na celú škálu problémov spojených s vypracovaním koncepcie a organizovaním prác na takom závažnom diele, akým je rozsiahly výkladový slovník národného jazyka. Autorka charakterizuje nosné prvky koncepcie: cieľ, rozsah, časová hranica, materiállová základňa a jednotlivé aspekty makroštruktúry slovníka. Ak cieľom slovníka je ukázať bohatstvo slovnej zásoby súčasnej slovenčiny v perspektívnom výbere pri plánovanom rozsahu 200 tisíc slov, potom jednou z úloh koncepcie je vypracovať rad zásad, o ktoré sa budú autori pri danom výbere opierať. Autorka naznačila isté východiská na zachytenie zastaranej lexiky, nárečových slov, zemepisných názvov, potenciálnych slov v rámci otvorených slovotvorných radov a odbornej slovnej zásoby. Závažná je informácia o využívaní počítača v procese tvorby slovníka, počínajúc jeho materiállovou základňou v podobe textového korpusu (využívanom popri kartotéke), cez koncipovanie pomocou textového editora (v dopredu definovanom formáte) až po automatizovanú validáciu skoncipovaných hesiel. Koncepcia vychádza z našej lexikografickej tradície, ale v mnohom prekračuje jej hranice a ponúka nové riešenia, pričom je otvorená novým impulzom prichádzajúcim z teoretického aparátu etnolingvistiky a kognitívnej lingvistiky.

Lexikografickému opisu slovnej zásoby staršej slovenčiny je venovaný príspevok M. M a j t á n a, R. K u c h a r a, J. S k l a d a n e j *Historický slovník slovenského jazyka* (s. 24 – 35). Tento slovník (doteraz vyšlo päť jeho dielov) poskytuje obraz o rozsahu a členení slovnej zásoby v predpisovnom období. Obdobie, ktoré slovník zachytáva, predstavuje osem storočí. Tento pozoruhodný záber bol isto ovplyvnený aj špecifickou typológiou jazykových pamiatok: doklady zo staršieho obdobia (11. – 15. storočie) majú charakter glos v inojazyčných textoch a len doklady z novšieho obdobia (15. – 18. storočie) majú podobu súvislých textov. Autori naznačujú, že neuralgickým bodom heslára sú bohemizmy, o spôsobe ich hodnotenia sa doteraz vedú živé diskusie. Osobitným problémom slovníka, odlišným od podobného problému v slovníku súčasného jazyka, je otázka zachytávania ustálených slovných spojení, či už frazeologických alebo tzv. lexikalizovaných. Vidieť frazému v stave zrodu je skúsenosť nielen fascinujúca, ale aj kladúca veľké nároky na lexikografické spracovanie daného javu.

Nárečový slovník je predstavený v príspevku I. R i p k u *Spracúvanie územne diferencovaných javov v celonárodnom nárečovom slovníku* (s. 36 – 41). Diferencujúci jazykovozemepisný činiteľ ovplyvňuje všetky zložky heslovej state: podobu heslového slova, výber spoluhesiel, uvádzanie hláskových variantov hesla, spôsob odkazovania a pod. Autor na konkrétnom variabilnom materiáli dokladá problémy spojené s riešením tzv. spoluhesiel (odkazové heslá na príslušnom mieste abecedy, napr. *chleba – chlieb*).

Do problematiky slovníka špecializovaného typu uvádza J. N i ž n í k o v á (*Valenčný slovník slovenských slovies*, s. 42 – 48). Slovník vo svojej teoretickej časti podáva okrem lexikografických zásad spracúvania materiálu aj metodologické východiská v podobe sémanticko-gramatickej klasifikácie slovies a ich partícipantov, ako aj východiská pre uchopenie transformovaných štruktúr a slovesného vidu. Heslová časť diela obsahuje valenčné štruktúry slovies (625 lexém, 2060 lexít) podľa ich frekvencie. Konceptia sa musela vyrovnáť s chronicky otvorenými otázkami valenčnej teórie, akými sú rozsah valenčnej štruktúry slovesa, typológia slovesných doplnení tak z hľadiska ich funkčnej určenosti, ako aj z hľadiska ich závažnosti. Vysoká miera slovesnej polysémie tiež prináša celý rad problémov.

Príspevok M. S o k o l o v e j, G. M o š k a, F. Š i m o n a, V. B e n k a *Morfematický slovník slovenčiny – spracovanie, výsledky a možnosti jeho aplikácie* (s. 49 – 61) podáva informáciu, podobne ako predchádzajúci príspevok, o veľmi špecifickom lexikografickom produkte. Aj v prípade tohto slovníka museli autori spresňovať niektoré teoretické riešenia ponúkané v relevantných prácach predchádzajúceho obdobia. Ide najmä o presnejšie vymedzenie modifikačných a derivačných morfém a vypracovanie testovateľnej typológie segmentácie (jednoznačná, potenciálna a formálna). Kritickým miestom segmentácie je existencia tzv. ekvivalentných riešení, ktorá postavila autorov pred doteraz nerozpracované úlohy, napr. perintegráciu, segmentáciu typov *žiť* a *žať* a iné. Obidve diela prešovskej lexikografickej dielne (valenčný aj morfematický slovník) zaplňujú citelnú medzeru v lexikografickom opise slovnej zásoby slovenčiny.

O. M a r t i n c o v á vo svojom príspevku *Slovník Nová slova v češtině jako slovník speciální* (s. 62 – 68) nás zoznámila so zásadami koncepcie, z ktorej autorský kolektív vychádzal. Slovník zaznamenáva v časovom rámci jedného desaťročia neologizmy s rôznym stupňom lexikalizácie a uzualizácie vrátane okazionalizmov, ďalej revitalizované lexémy a výrazy, ktorých pôvodne úzka komunikačná platnosť sa prehodnotila. Okrem toho registru-

je v podobe hesiel aj produktívne prefixy, radixy, prefixoidy a radixoidy (*de-, re-, celo-, veľko-, eko-, bio-, -manie*), ako aj novovznikajúce radixoidy (*euro-, sex-, -holik, -gate*). Ako samostatné jednotky spracúva aj viacslonné pomenovania. Makroštruktúry, teda podoby heslára, sa dotýka aj zásada nehniezdovania. V mikroštruktúre slovníka sa uplatnili tieto zásady: 1) uvádzať po definícii synonymá a uplatniť ich systematizačnú funkciu, 2) použiť pre komunikačnú charakteristiku nových jednotiek poznámku (napr. „*v profesní mluvě v oblasti hudby a v inzerátech*“).

Ľ. K r á l i k (*O príprave Stručného etymologického slovníka*, s. 69 – 78) umožňuje nahliadnuť do exkluzívneho klubu jazykovedy – etymológie, ktorá súčasnou z najnáročnejších lingvistických disciplín, sa súčasne nachádza na popredných miestach „rebríčka“ záujmu širokej kultúrnej verejnosti. Autorovi sa týmto dielom (ktoré sa nachádza v etape záverečných prác) podarilo nielen anulovať negatívny primát slovenčiny – neexistenciu etymologického slovníka, ale súčasne skĺbiť spomínané paradoxné charakteristiky etymológie. Typ stručného jednozväzkového slovníka je v našich podmienkach optimálnou voľbou. Organizácia heslára sa riadi lexémovým, nie hniezdovým princípom a štruktúra hesla zodpovedá zvolenému typu slovníka, čo znamená, že je účelne a premyslene zredukovaná. V závere sa autor dotkol problematiky samotných etymologických výkladov. Vedecko-popularizačnému charakteru slovníka vyhovuje z dvoch doteraz pomenovaných prístupov – ponúkanie autorských riešení vs. kompilatívny charakter informácie – druhý spomenutý, pretože dáva možnosť zachytiť súčasnú úroveň poznania tak, ako ju prezentujú predovšetkým syntetické etymologické slovníky, a teda sa musí vyrovnávať aj so skutočnosťou, že mnoho výrazov nemá jednoznačne prijatú etymológiu.

Príspevok G. S z a b ó m i h á l y o v e j *O pripravovanom Veľkom slovensko-maďarskom slovníku* (s. 79 – 86) zoznamuje s dvojjazyčným slovníkom pasívneho typu (materinským jazykom cieľovej skupiny používateľov je maďarčina). Pretože väčšina budúcich používateľov slovníka dobre ovláda aj východiskový jazyk (slovenčinu), bolo potrebné koncepcie zásady „klasického“ pasívneho slovníka modifikovať s ohľadom na daný sociolingvistický moment. – *Paronymický slovník* (s. 87 – 100) O. Š k v a r e n i n o v e j obsahuje teoretickú aj heslovú časť a je zamýšľaný ako pomôcka pri štylizácii a interpretácii textu.

Druhá časť zborníka, nazvaná *Špecifické otázky lexikografie*, obsahuje príspevky riešiace parciálne, ale súčasne veľmi aktuálne problémy lexikografickej teórie a praxe. J. B o s á k (*Profesionalizmy: produktívne v komunikácii, nerešpektované v lexikografii*, s. 103 – 107) nesúhlasí s posudzovaním prostriedkov stručnej neexpresívnej komunikácie profesionálov len podľa miery spisovnosti. Zaradovanie týchto prostriedkov medzi slangové, resp. subštandardné slová nerešpektuje nočný charakter profesionalizmov a ich funkčnú určenosť (porovnaj expresívny a dezintegračný charakter slangizmov). – Úvaha S. O n d r e j o v i č a *Ortoepické v lexikografii* (s. 108 – 113) smeruje k záveru, že v slovenskej situácii vyplynula potreba pripraviť okrem Pravidiel slovenskej výslovnosti A. Kráľa aj iné slovníkové spracovanie výslovnosti slovenských slov, ktoré by vo väčšej miere rešpektovalo živú výslovnosť. Z toho vyplýva, že integrálnou súčasťou prípravy nového ortoepického slovníka by mal byť sociolingvistický výskum.

Príspevok F. Č e r m á k a *Sémiotika slovníku* (s. 114 – 125) je prvou sondou do semiotickej interpretácie inforatických kategórií slovníkového hesla. Prevažná väčšina týchto kategórií (relačné definície slov, vnútorné odkazovanie, gramatické a štylistické referencie,

hyponymá, etymológia a pragmatické odkazy) sa vyznačujú určitým typom indexálnosti. Symbolický charakter má lema a ikonickými zložkami hesla sú napr. výklady farieb a neverbálne prvky, akými sú obrázky a diagramy. – M. D u d o k vo svojom uvažovaní *O mlčaní v slovníkárskom diskurze* (s. 126 – 132) prichádza k záveru o nevyhnutnosti špeciálneho slovníka mlčania, ktorý by zachytil daný koncept v interdisciplinárnom rámci. – *Slovakizmy v novom vydaní výkladového slovníka maďarského jazyka* (s. 133 – 140) sú témou a názvom príspevku I. L a n s t y á k a, ktorý sa prihovára za určitú zmenu kritérií pre zaradenie slov pochádzajúcich z kontaktných variet maďarčiny do heslára spomínaného slovníka. Usiluje sa o prelomenie maďarského purizmu v otázke vnímania týchto slov a nazdáva sa, že ich zaradenie do slovníka pomôže zmierniť stigmatizáciu, ktorá ich doteraz sprevádzala. – Z. T i c h á sa zamýšľa nad funkciou príkladov v slovníku neologizmov (s. 141 – 145) a vidí ju predovšetkým v doložení existencie nového slova, v postihnutí gramatických vlastností jednotky a indikácii komunikačnej sféry, v ktorej sa daný neologizmus vyskytuje. – Z. O p a v s k á opisuje spôsob zachytenia dvoch dynamických procesov v diele *Nová slova v češtine (Univerbizace a multiverbizace ve slovníku neologizmů, s. 146 – 151)*. V spomínanom slovníku sú dané javy zachytené explicitne a dôsledne pomocou vysvetľujúcich poznámok typu „jednoslovný výraz ze slovního spojení... /ke slovnímu spojení...“; „určovaný člen slovního spojení májící význam...“ a v prípade multiverbizovaných spojení aj uvádzaním týchto viac-slovných pomenovaní ako samostatných hesiel.

E. Ď u r o v i č v príspevku *Prvý slovenský profesionálny lexikograf Matiaš Zabani* (s. 152 – 157) pripomína spolutvorcu (s rozhodujúcim autorským podielom) veľkolepého slovníkového diela *Lexicon slavonicum* obsahujúceho 25 636 hesiel so 100 000 slovanskými slovami (17. – 18. stor.). Od písmena D Matiaš Zabani (Caban) samostatne realizoval koncepciu švédskeho polyglota J. G. Sparwenfelda, ktorá spočívala v uvedení cirkevno-slovenského heslového slova s radom významovo podobných/totožných slov z rozličných slovanských jazykov a s latinským ekvivalentom slúžiacim ako kritérium a garant ich synonymickej. Takto sa v slovníku ocitlo aj mnoho slovenských (skutočných aj potenciálnych) slov. *Lexicon slavonicum*, ako výsledok excelentnej editorskej práce švédskej slavistky U. Birgegårdovej vyšiel v Uppsalskej univerzitnej knižnici Carolina rediviva (1987 – 1990).

Do poslednej, tretej časti zborníka, nazvanej trocha neobratne *Problémy lexikografického spracovania slovníkov a lexikologické otázky*, sú zaradené príspevky skúmajúce možnosti a spôsoby lexikografickej prezentácie určitých jazykových javov.

Problému súvzťažnosti gramatických údajov a príslušnosti slov k určitej lexikálno-sémantickej skupine sa venujú autorky príspevku *Rozšírenie gramatického aparátu substantív v Slovníku súčasného slovenského jazyka* (s. 161 – 170) E. B a l á ž o v á a M. Z a m b o - r o v á; na rade príkladov ukazujú potrebu oveľa väčšej explicitnosti pri uvádzaní informácie o gramatických vlastnostiach lemy. – M. P o v a ž a j (*Využívanie počítača pri príprave nového vydania Krátkeho slovníka slovenského jazyka a Pravidiel slovenského pravopisu, s. 171 – 177*) priblížil jednotlivé etapy počítačom podporovanej aktualizácie dvoch kodifikačných príručiek. – Príspevok J. K a č a l u *Deriváty vo významovom spektre základu* (s. 178 – 188) rieši problematiku typológie sémantickej derivácie. Autor vymedzuje štyri druhy sémantickej korešpondencie medzi základovými a zodpovedajúcimi odvodenými slovami: úplnú, čiastočnú, zastretú a nulovú. Lexikografické spracovanie týchto sémantických responzií si vyžaduje dôslednosť a presnosť korešpondujúcu s dosiahnutým semaziologickým poznaním.

– M. Š i m k o v á sa zamýšľa nad doterajším opisom neplnovýznamových slov, ako sú predložky, spojky a častice (*Z gramatiky a lexikografie tzv. malých slovných druhov*, s. 189 – 202). Autorka si všíma značnú disparátnosť ich spracovania v gramatikách a lexikografických opisoch, pričom slovníky pri uchopení tejto skupiny oscilujú medzi dvoma extrémami: prílišnou typizáciou a nedostatočným abstrahovaním od jednotlivých použití. Druhý okruh problémov spočíva v tom, že k týmto slovám sa pristupuje ako k neplnovýznamovým jazykovým prostriedkom. Tento prístup je teoreticky reflektovaný v gramatikách, ale prakticky je popieraný časťou slovníkových opisov, ktoré sa vyznačujú nejednotnosťou v spracovaní daných slov.

Život jednej skupiny prevzatých slov v slovenskom prostredí a ich reflexiu v jazykovedných a slovníkových dielach predstavuje hlboká sonda M. N á b ě l k o v e j *Rusizmy v slovenčine. Text a slovník* (s. 203 – 217). V príspevku sa nachádzajú cenné súpisy rusizmov z jednotlivých slovníkov, zaujímavé postrehy o ich skupinách vyčlenených na základe rozličných hľadísk a miniportréty niekoľkých rusizmov zvlášť zaujímavých z hľadiska kultúrno-historických súradníc, napr. *žiznetvorčestvo, samizdat, chandra*.

Dve hypotézy o synonymii v príspevku G. W i m m e r a a G. A l t m a n n a (*Two hypotheses on synonymy*, s. 218 – 225) vychádzajú z koncepcie, podľa ktorej sú vrstvy slovníka v rovnovážnom stave ako výslednici pôsobenia dvoch protikladných procesov – diverzifikácie a unifikácie. Prvým zákonom (hypotézou) o synonymii je pravdepodobnostný model náhodnej premennej, ktorý autori nazvali „počet slov $s \times$ synonymami“. Druhý zákon o synonymii predpokladá závislosť medzi dĺžkou slova (meranou počtom slabík) a počtom jeho synonym. Predbežné testovanie na synonymickom a výkladovom slovníku taliančiny ukázalo dobrú zhodu medzi reálnymi a teoretickými hodnotami. – V článku *Beziehung zwischen Synonymie und Polysemie* (s. 226 – 229) vyslovili A. Z i e g l e r a G. A l t m a n n pomerne logický predpoklad, že čím má slovo viac významov, tým má viac synonym. Svoju hypotézu testovali s dobrými výsledkami na talianskom materiáli. – Mierne modifikovaný model synonymie obsiahnutý vo Wimmerovom-Altmanovom prvom zákone o synonymii testoval A. Z i e g l e r (*Zum Gesetz der Synonymie*, s. 230 – 236) na nemeckých a anglických dátach. Testy ukázali dobrú zhodu modelu s empirickými údajmi. – L. U h l í ř o v á vo svojom príspevku *Kolik je v češtině synonym?* (s. 237 – 250) nielen otestovala na českom materiáli obidva zákony o synonymii a hypotézu o vzťahu medzi synonymiou a polysémiou, ale veľmi inštruktívnym spôsobom uviedla čitateľa do problematiky kvantitatívnych prístupov k lexike, pričom poukázala na súvislosť medzi pojmom stacionárneho rovnovážneho stavu (v synergetickej lingvistiky) a klasickým Mathesiovým princípom dynamickej oscilácie. – O. A. R o t t m a n n (*On the „Second Law of Synonymy“: Observations in Russian, Bulgarian, Polish and Ukrainian*, s. 251 – 257) analyzoval dáta štyroch slovanských jazykov, aby na tomto materiáli overil platnosť druhého zákona o synonymii. – K.-H. B e s t (*Wie viele Morphe enthalten deutschen Wörter? Am Beispiel einiger Fabeln von Pestalozzi*, s. 258 – 270) overoval platnosť Wimmerovej a Wimmerovej-Altmanovej hypotézy o spôsobe distribúcie slov rozličnej dĺžky v texte. Za jednotku dĺžky si autor zvolil morfu a ako testovacie dáta mu slúžil korpus talianskych textov od jedného autora. – V. B l a n á r (*Zo slovtvornej problematiky vlastných mien*, s. 271 – 276) naznačil spôsoby formálnej manifestácie ústupu lexikálneho významu z proprií. Okrem iného pripomenul skutočnosť, že vlastné mená tvoria v našich historických písomnostiach najstarší dokladový materiál, a preto sú dôležitou súčas-

ťou historickej lexikografie. Spôsob ich lexikografického uchopenia býva rôzny, pričom autor považuje za najvhodnejší opísanie tejto lexiky v osobitných slovníkoch.

Publikáciu uzatvára spomínaný profil jubilatky a súpis jej prác zostavený L. Dvončom a M. Považajom.

Zborník ukázal, že vedecká lexikografia a lexikológia patrí k tej časti slovenskej jazykovedy, kde sa nemusíme báť medzinárodnej konfrontácie. Myšlienково bohaté a originálne dielo K. Buzássyovej spolu s jej obetavou organizačnou prácou má na tomto potešiteľnom stave výrazný podiel.

Alexandra Jarošová

SLOVENČINA A ČEŠTINA V POČÍTAČOVOM SPRACOVANÍ. Zborník referátov zo seminára Bratislava 26. – 27. októbra 2001. Ed. A. Jarošová. Bratislava, Veda 2001. 194 s.

Zdá sa, že problematika počítačovej a korpusovej lingvistiky sa posúva čoraz viac do stredobodu pozornosti odborných lingvistických a infromatických sfér aj v našich zemepisných šírkach. Prejavom toho bola aj konferencia o počítačovom spracovaní slovenčiny a češtiny, ktorá sa uskutočnila v Bratislave na jeseň roku 2001. Zámerom organizátorov bolo zvýšenie vzájomnej informovanosti medzi slovenskými odbornými kruhmi zaoberajúcimi sa počítačovou lingvistikou, ale aj prezentácia výsledkov práce v počítačovom spracovaní češtiny prostredníctvom vedúcich českých odborníkov z tejto oblasti. O interdisciplinarite počítačového spracovania prirodzeného jazyka svedčí aj široký záber a polia pôsobnosti, v ktorých pracujú účastníci tejto konferencie. Príspevky z nej vyšli v zborníku, ktorý je predmetom tejto recenzie.

Zborník otvára štúdiá Jana H a j i č a (Ústav formální a aplikované lingvistiky, Matematicko-fyzikální fakulta UK, Praha) *Statistické modelování a automatická analýza přirozeného jazyka* (s. 11 – 33). Jej názov do istej miery odzrkadľuje aj prevládajúci trend v súčasnej počítačovej lingvistike. Štatistické a pravdepodobnostné modelovanie má v súčasnosti mnoho praktických aplikácií, z ktorých známejšie sú napr. OCR (Optical Character Recognition), čiže optické rozpoznávanie naskenovaného textu, alebo analýza a syntéza akustického rečového signálu. J. Hajič sa v príspevku zameriava na automatickú morfológickú analýzu a dezambiguáciu, jej prepojenie na (polo-)automatickú syntaktickú analýzu a automatický preklad medzi geneticky príbuznými jazykmi. V procese automatickej morfológickej analýzy je východiskom morfológický slovník, ktorý obsahuje informácie o prípustných lexikálnych a relačných morfédoch v danom jazyku, ďalej súbor značiek (angl. *tagset*), ktoré reprezentujú morfológické kategórie a matematický model, podľa ktorého analýza prebieha. Nevyhnutným predpokladom je aj tzv. trénovací korpus, čiže súbor textov, ktorý bol predtým ručne morfológicky analyzovaný podľa vopred zvoleného tagsetu. Na tomto korpuse sa program, ktorý je implementáciou daného štatistického modelu, „naučí“ pravdepodobnostné vzťahy medzi slovnými tvarmi a ich možnými morfológickými interpretáciami. Keďže je výsledok takejto analýzy v dôsledku tvarovej homonymie pomerne nejednoznačný (napr. *politika* N. sg. ž. r. aj

G. sg. m. r.), aplikuje sa proces dezambiguácie, ktorý takisto pracuje na štatistickom základe. Úspešnosť takejto analýzy sa pre češtinu a iné slovanské jazyky pohybuje okolo 94 %. Automatickú morfológickú analýzu J. Hajič využíva aj v strojovom preklade vo fáze analýzy a syntézy slovných tvarov východiskového a cieľového jazyka. Výsledky strojového prekladu medzi geneticky (a štruktúrne) príbuznými slovanskými jazykmi sú pomerne dobré pre slovenčinu a češtinu (okolo 90 %), horšie pre češtinu a poľštinu (asi 75 %).

V príspevku *Identifikácia paradigmatických a syntagmatických vzťahov v texte* (s. 34 – 48) sa Karol Furdík (Juvier, s. r. o., Košice) venuje opisu teoretického modelu, ktorý by bol schopný identifikovať a reprezentovať paradigmatické a syntagmatické vzťahy v texte. Tento model je založený na algoritme indukčívneho inkrementálneho učenia. Takýto algoritmus by pozostával z viacerých modulov, ktoré by vedeli vstupný text segmentovať, identifikovať a explicitne reprezentovať jazykové jednotky pomocou vhodne zvoleného formálneho jazyka.

Článok Eduarda Kostolanského – Jany Hašanova (Laboratórium počítačovej lingvistiky, Pedagogická fakulta UK, Bratislava) *Spracovanie morfológickej roviny slovenčiny počítačom* (s. 49 – 87) predstavuje opis modelu morfológickej analýzy a generovania slovných tvarov v slovenčine. Hlavnou myšlienkou je možnosť generovania slovných tvarov slovenčiny pomocou virtuálneho slovníka, ktorý nesie komplexné údaje o vzoroch ohýbania, tvarotvorných základoch a ich zmenách, súbore ohýbacích prípon, pravidlách formovania jednotlivých slovných tvarov a údaje o konkrétnych ohýbaných slovách. Všetky tieto údaje sa získali z textového materiálu Krátkeho slovníka slovenského jazyka a boli uložené vo forme referenčnej morfológickej databázy.

Výskumný tím Milan Rusko – Sachia Dragín – Marián Traka (Ústav informatiky SAV) prezentuje výsledky svojho výskumu v článku *Databázy pre rozpoznávanie a analýzu reči v slovenčine* (s. 88 – 97). Takéto databázy majú v komerčnej sfére aplikácie v hlasových telefonických službách, ktoré poznáme z každodenného života (napr. informácie o odchode dopravných spojení, teleshopping, telebanking, voice mail atď.). Autori sa zamýšľajú nad súčasnými teoretickými prístupmi v rozpoznávaní reči (skryté markovovské modely a neurónové siete) a predstavujú priebeh a výsledok tvorby prvej slovenskej telefonической rečovej databázy SpeechDat-e.

Jozef Ivanec (IBM Voice Systems, European Speech Research; Katedra kybernetiky a umelej inteligencie, Fakulta elektrotechniky a informatiky, TU Košice) sa v dvoch príspevkoch venuje automatickej fonetickej transkripcii v počítačovom rozpoznávaní reči. V prvom, nazvanom *SAMPA v slovenčine a jej význam z pohľadu viacjazyčných systémov na rozpoznávanie reči* (s. 98 – 116), prezentuje vlastné skúsenosti pri vývine fonetickej abecedy SAMPA (Speech Assessment Methods – Phonetic Alphabet) pre slovenčinu. Vo viacjazyčných systémoch na rozpoznávanie reči je hlavnou požiadavkou vzájomná kompatibilita jednotlivých transkripčných systémov. Podľa J. Ivaneckého sú výhodami kódovania SAMPA práve vhodnosť a rozšírenosť použitia vo viacjazyčných systémoch. V druhom príspevku *Automatická transkripcia slovenčiny v počítačovom rozpoznávaní reči* (s. 117 – 120) sa J. Ivanecký venuje problematike automatickej fonetickej transkripcie v teoretickej rovine a predstavuje možný spôsob riešenia tohto problému v slovenčine. Pre slovenčinu volí transkripčné pravidlá vychádzajúce z prác Á. Kráľa, výstupnou abecedou je autorom navrhovaná SAMPA. Ako problematický jav sa Ivaneckému ukázal rozdiel v spisovnej a hovorovej vý-

slovnosti. Keďže systém pracuje primárne s pravidlami pre spisovnú výslovnosť, bolo nutné doňho implementovať aj pravidlá pre nespisovnú výslovnosť, pretože ich zanedbanie by mohlo viesť k chybným výstupom v transkripcii.

Ukážkou, že peniaze európskych daňových poplatníkov sa prostredníctvom európskych inštitúcií môžu niekedy prerozdeľovať aj zmysluplne, je projekt COP-58 ONOMASTICA, ktorý vznikol v rámci programu COPERNICUS. Jeho výsledky prezentuje slovenský účastník projektu Peter Ď u r ě o (Akadémia Policajného zboru, Bratislava) v príspevku *Viacjazyčný výslovnostný slovník vlastných mien a názvov lokalít*. V rámci tohto projektu boli vytvorené jazykové zdroje obsahujúce okolo 1,8 milióna vlastných mien v siedmich jazykoch strednej a východnej Európy (čeština, slovenčina, poľština, estónčina, litovčina a ukrajinčina). Autor sa v príspevku venuje technickým aspektom (kódovanie textov, používateľské rozhranie) využitia týchto textových databáz a poukazuje (ak nie rovno nabáda) na možnosť použitia týchto hodnotných dát na ďalší výskum v počítačovej a korpusovej lingvistiky.

Dva príspevky pražských korpusových lingvistov z Ústavu Českého národného korpusu sú prezentáciou aktuálneho stavu zatiaľ najrozsiahlejšieho a úrovňou spracovania najkvalitnejšieho korpusu textov v slovanských jazykoch. V teoreticko-metodologickej štúdii *Český národní korpus: Stav v roce 2001* (s. 121 – 135) sa vedúci českého korpusového projektu František Č e r m á k vracia k základným pojmom z oblasti korpusovej lingvistiky (korpus, reprezentatívnosť, štandardizácia, značkovanie, konkordancie), predstavuje fázy budovania a súčasnú štruktúru Českého národného korpusu a naznačuje aspekty práce a využitia korpusových dát v lingvistickej ako aj nelingvistickej sfére. – Michal K ř e n sa zase v príspevku *Český národní korpus – počítačová demonstrace* (s. 136 – 141) zameriava na opis technických aspektov budovania a využitia ČNK (získavanie textov, skenovanie, prevod textov do jednotného formátu, externá anotácia, používanie korpusového manažéra) a s tým spojenými problémami.

Vlasta K ř e č k o v á (Fakulta humanitných vied UMB, Banská Bystrica) v príspevku *Informácie v terminologických databázach a ich využívanie pri preklade odborných textov* (s. 142 – 149) predstavuje aspekty tvorby terminologických databáz z rozličných oblastí (sociálna ochrana, vodohospodárstvo, ochrana životného prostredia, knižničná a informačná veda) v slovenskom aj európskom kontexte. Opisuje štruktúru položiek terminologickej databázy, ktoré môžu niesť lingvistické aj encyklopedické informácie. Zvyčajne terminologický záznam v lingvistickej rovine obsahuje okrem termínu v základnej gramatickej forme aj jeho synonymá, varianty, symboly, skrátené formy, inojazyčné ekvivalenty, kolokácie, grafické reprezentácie, hyponymá a hyperonymá. Ďalej sú tu technické informácie o identifikátore termínu, symbole jazyka, dátume vytvorenia záznamu, identifikátori tvorcu záznamu, kóde inštitúcie, informáciach o zdrojoch a pod. Autorka propaguje myšlienku využitia (a pravdaže aj budovania) takto informačne bohatej databázy v prekladateľskej činnosti a podáva stručnú sondu o používateľských návykoch prekladateľov s terminologickými databázami (najčastejšie vyhľadávané položky a pod.).

Ojedinelým a pozoruhodným je projekt slovníka štúrovskej slovenčiny a jeho počítačovej podpory, ktorý vo svojom rovnomennom článku (s. 150 – 154) predstavuje Ľubomír K r a l - č á k (Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty UKF Nitra). Ústredným problémom v tomto projekte je podľa autora otázka periodizácie textov štúrovského obdobia, ktorú nazýva vertikálnou rovinou vymedzenia inventára textov. V záujme zachytenia vzácných

jazykových javov sa prihovára za jej maximalizáciu. Hornú a dolnú časovú hranicu pre výber štúrovských textov zatiaľ nekonkretizuje, iba uvádza rozdielne chápanie štúrovského obdobia u viacerých jazykovedcov (E. Pauliny, J. Furdík). Ďalšími problematickými okruhmi sú otázky vhodnosti zaradenia textov podľa kritéria publikovanosti/rukopisnosti textového materiálu a lexikálne okazionalizmy, kalky a výpožičky štúrovských autorov. Z informatického hľadiska podpory projektu L. Kralčák uvádza naliehavosť vytvorenia efektívneho vyhľadávacieho softvéru a cieľ vybudovať textový korpus štúrovčiny v rozsahu 15 miliónov slovných tvarov.

Nevyhnutnosť existencie nového reprezentatívneho slovníka súčasnej češtiny zdôrazňuje Karel Pala (Katedra informačných technológií, Fakulta informatiky, MU Brno). Jazykovou materiálou základňou pre jeho vznik by mala byť Česká lexikálna databáza (CLD), ktorej koncepciu K. Pala predstavuje v príspevku *Návrh české lexikální databáze* (s. 155 – 167). Databáza by mala obsahovať približne 60 000 heslových slov a 105 000 významov. Z tohto počtu až 20 000 jednotiek by tvorili slovesá, ktoré K. Pala považuje za základné relačné prvky v jazyku, viažuce na seba iné slovné druhy (hlavne substantíva). Základnými jednotkami v databáze by mali byť lémy (slovo v základnom, „slovníkovom“ gramatickom tvare), resp. štandardné kolokácie (napr. *telefonny zoznam*, *vysoká škola* a pod.). Lingvistické informácie, ktoré sa v databáze podľa návrhu majú ocitnúť, sú: fonologická (fonetická) informácia, morfológická informácia, významy, sémantické príznaky, hypero/hyponymické vzťahy, sémantické triedy, synonymické rady, syntaktické informácie, lokálne kontexty, typické použitie, kolokácie, pragmatické informácie, pôvod, logický typ a encyklopedické informácie. Tieto položky sa v databáze reprezentujú ako polia zapísané vo formáte XML. Na konci príspevku sa uvádzajú aj konkrétne príklady možných slovných záznamov v databáze.

Na Palov príspevok obsahovo nadväzuje Pavel Smrž (Fakulta informatiky MU Brno) v článku *Slovníková data ve formátu XML* (s. 168 – 180). Zdôrazňuje výhody použitia značkovacieho jazyka XML (eXtensible Markup Language) na reprezentáciu zložito štruktúrovaných dát, akými sú práve slovníkové dáta. Medzi tie by mali patriť schopnosť validácie formy a obsahu dokumentu pomocou definičného jazyka XML Schema, možnosť transformácie dokumentu a jeho elementov do ľubovoľného formátu pomocou formátovacieho jazyka XSLT (eXtensible Stylesheet Language), výkonný mechanizmus zadávania vyhľadávacích otázok XQuery, štandardy pre definíciu odkazov medzi XML dokumentmi mechanizmom Xlink atď. Okrem zdôrazňovania výhod XML P. Smrž uvádza ako najznámejší projekt slovníkového využitia XML anglický výkladový slovník Oxford English Dictionary Online a popisuje aj priebeh prevodu Slovníka spisovného jazyka českého do XML formátu. Získané skúsenosti formuluje ako odporúčania pre obdobné projekty.

Zborník uzatvára retrospektívny pohľad Vladimír Benka (Laboratórium počítačovej lingvistiky, Pedagogická fakulta UK, Bratislava) na počítačovú podporu lexikografických projektov na Slovensku (s. 181 – 194). Autor spomína na začiatky svojej práce v oblasti elektronizácie slovníkových dát, ktorá sa ukázala byť vo svojom čase (1987) nevyhnutnou (a poslednou) možnosťou záchrany 1. vydania Krátkeho slovníka slovenského jazyka. V priebehu jej uskutočňovania V. Benka navrhol značkovací jazyk MOM (My Own Markup), ktorým sa zaznamenávajú informácie o štruktúre slovníka z typografického hľadiska (kurzíva, (polo)tučné písmo, rôzne veľkosti písma a pod.). Táto forma slovníkovej reprezentácie sa ukázala byť natoľko efektívna z hľadiska práce lexikografov i kvality slovníka, že sa uplatnila

aj v 3. a 4. zväzku Historického slovníka slovenského jazyka (1992) a (1993), Synonymickom slovníku slovenčiny (1995) a 3. vydani Krátkeho slovníka slovenského jazyka (1997).

Alexander Horák

MLACEK, J.: *TVARY A TVÁRE FRAZÉM V SLOVENČINE*. Bratislava, Stimul 2001. 172 s.

Jozef Mlacek je zakladateľom slovenskej frazeologickej školy a vysoko uznávaným frazeológom nielen doma, ale aj v zahraničí. Jeho teoretické a metodologické práce (pričom nevynímame ani populárno-vedecké) sa vyznačujú výnimočnou vedeckou originalitou a mimoriadne plodným rozvíjaním a aplikáciou teórií domácich i zahraničných frazeológov. J. Mlacek popri svojom synchronnom zameraní výsostne rešpektuje diachrónny aspekt frazeológie a práve ten mu často pomáha dopracovať sa k objektívnym a nadhľadovým riešeniam mnohých problematických otázok. Niet vari nijakej oblasti vo frazeológii, ktorej by J. Mlacek nevenoval pozornosť. Jeho postup pri odkrývaní vedeckých tajomstiev je osobitne prítiažlivý a priam dychtivo očakávaný bádateľmi najmä vo frazeológii. Najnovšia monografia J. Mlacka *Tvary a tváre frazém v slovenčine* spĺňa takéto očakávanie vrchovatou mierou. Čítať toto dielo je mimoriadnym pôžitkom a zážitkom nielen pre odborníkov, ale aj pre všetkých záujemcov o náš jazyk, pre všetkých, ktorí sledujú náš každodenný jazyk a všetky zmeny, ktoré v ňom prebiehajú.

Práca je rozdelená na štyri kapitoly. V prvej kapitole *Tvarovosť, tvary a „tváre“ slovenskej frazeológie* sa J. Mlacek vracia do staršieho obdobia výskumu frazeológie, keď sa frazéma chápala ako ustálené spojenie, pri ktorom sa zdôrazňovala práve zmeravenosť tvaru celej frazémy a jej zložiek. Za výrazný krok vo výskume frazeológie treba pokladať vymedzenie variantnosti vo frazeológii. Pojem variantnosti sa tu vydělil v opozícii s dovtedy jednoznačne priznávanou ustálenosťou alebo až petrifikovanosťou. Prínosom takéhoto prístupu je pripustenie istých ohraničených obmien. Poznanie viacerých druhov takéhoto obmieňania viedlo k rozlišovaniu viacerých druhov samej variantnosti (morfologické, syntaktické, lexikálne a slovotvorné varianty, prípadne iné). Okrem vzniku variantov frazém nastávali aj obmeny, ktoré viac menili, modifikovali alebo aj celkom menili významovú platnosť frazémy. Tieto obmeny sa začali nazývať parafrázami alebo (častejšie) aktualizáciami frazém. V závere tejto kapitoly J. Mlacek podrobnejšie rozvíja tieto dva prístupy k tvarovej stránke frazémy, pričom tu aj v ďalších kapitolách analyzuje aj príslušnú literatúru (V. Blanár, F. Čermák, J. Dolník, J. Furdík, J. Horecký, W. Chlebda, A. Jarošová, A. V. Kunin, V. M. Mokijenko, A. M. Lewicki, F. Miko, V. N. Telija a i.).

Druhá kapitola *O tvaroch alebo konštrukčných typoch frazém v slovenčine* vychádza zo sledovania jazykových princípov vo frazeológii, predovšetkým princípu tvarovosti, princípu transpozície, princípu príznakovosti a princípu druhotnosti frazeologického pomenovania. Cieľom takéhoto výskumu je už nielen lineárne rozširovanie, obohacovanie inventára, konštrukčných typov frazém, ale predovšetkým hľadanie miesta vydelených typov

v celom fonde slovenských frazém. Frazémy člení na frazémy so stavbou syntagmy (*krokodílie slzy; pod holým nebom; preťať gordický uzol*), frazémy so stavbou vety alebo súvetia (*nemal'uj čerta na stenu; Zide z očí, zide z umu/z mysle*), minimálne frazémy (*ani za svet; do nohy*), subfrazémy (*len aby; no zbohom*), tzv. jednoslovné frazémy (*zotrieť niekoho; chodiť s niekým*), frazeologizované konštrukcie alebo syntaktické frazémy, napr. *ako číta, tak číta; chlap do chlapa*.

Úplne nový pohľad nám prináša tretia kapitola *O tvárach alebo o spôsoboch realizácie frazém v texte*. J. Mlacek tu rozoberá výskyt a realizácie frazém priamo v texte. Autorovi sa ako najdôležitejšie ukazujú tieto skutočnosti: 1. Zmeravenosť (petrifikovanosť) a variantnosť nie sú vlastnosťami protirečivými, nejde pri nich o reálnu opozíciu, nie sú to vlastnosti v ekvipolentnom vzťahu. 2. Prvky variantnosti aj petrifikovanosti nie sú pri konkrétnych jednotkách zastúpené pravidelne. Táto rozmanitosť súvisí s inštrumentálnou platnosťou obidvoch vlastností. Obidve slúžia na signalizovanie funkčnej separácie a miera jednej či druhej z týchto vlastností jednoznačne súvisí aj s konštrukčným typom, aj so sémantickými a výrazovými kvalitami príslušnej jednotky. 3. Predtým sa napr. zmeravenosť pokladala za jednu z podstatných vlastností frazémy a pritom výskum už vtedy ukazoval, že takýchto celkom zmeravených jednotiek je vo frazeológii nepomerne menej ako tých, pri ktorých je evidentná tvarová rozmanitá variantnosť. Prístup J. Mlacka k týmto otázkam ukazuje, že na označenie transformačných zmien vo frazeologizačnom procese a na funkčné odlišenie, separovanie vznikajúcej frazémy stačí niekoľko formálnych aj sémantických osobitostí a nie je potrebná absolútna zmeravenosť. 4. Na pozadí takéhoto chápania sledovaných otázok sa zdá až paradoxné, že frazeologická teória najskôr vyčlenila z uvedenej dvojice vlastností petrifikovanosť, zmeravenosť, teda vlastnosť, ktorá je príznačná pre menšiu časť frazém, a až potom variantnosť týchto jednotiek. Na druhej strane je to však pochopiteľné, pretože práve petrifikovanosť, úplná zmeravenosť bola tou vlastnosťou, ktorá predstavovala „najviditeľnejší“ znak spomínanej separácie. Zvolený prístup je už nielen metódou na prehĺbenie výkladu vzťahov medzi petrifikovanosťou (resp. úplnou ustálenosťou) a variantnosťou, ale je aj produktívnym a inštruktívnym východiskom na pochopenie samej podstaty frazémotvorného procesu i podstaty frazeológie. Medzi realizačnými podobami frazém J. Mlacek uvádza: a) zmeravené, resp. petrifikované jednotky. Z viacerých typov možno uviesť *vo dne v noci; ani za (ten, živý) svet; Čo na srdci, to na jazyku*; b) varianty frazémy a od nich odvodené dispozičné podoby frazém, napr. morfológické varianty frazémy (*dať niekomu kôš – dať niekomu košom; My o vlku a vlk za humny – My o vlku a vlk za humnami*), syntaktické varianty frazémy, a to pozičné (*nezostalo na ňom ani suchej nitky – nezostalo na ňom ani nitky suchej*), transformačné (*Tichá voda brehy podmýva – tichá voda*), modálne (*maľovať – nemaľovať čerta na stenu*), lexikálne (*mať cmar/srvátku v žilách; sám ako palec/ako prst*) – v súvislosti s lexikálnymi variantmi J. Mlacek upozorňuje na inováciu frazémy, ktorá predstavuje individuálny (lexikálny) variant frazémy, niekedy nazývaný aj ako autorský variant frazémy (popri *akoby bol z hrušky, z duba, z buka spadol* sa objaví v autorskej reči podoba *akoby bol z topoľa spadol*), slovotvorné (*ani muče – ani muške by neublížil*) – tu sa stretávame s pojmom frazeologická derivácia; menná frazéma *tichá voda* vznikla ako derivát z paremiologickej frazémy *Tichá voda brehy podmýva*, ortografické (*neveriaci Tomáš* aj *neveriaci tomáš*) a ďalšie.

Popri celkom zmeravených podobách a rozmanitých variantných podobách sa frazeológia v textoch, teda v živej rečovej činnosti uplatňuje ešte v jednej realizačnej podobe, a to v podobe tzv. aktualizácie frazém. Ide o takú podobu, v ktorej sa aktuálne, subjektívne, individuálne, autorsky, teda neuzuálne zasahuje do zloženia frazémy, do jej tvarovosti, a to tak, že sa týmto zásahom mení, modifikuje alebo špecifikuje význam frazémy a tým sa naruša identita príslušnej frazémy a aspoň čiastočne sa zasahuje jej dispozičný charakter. J. Mlacek hovorí o trojakom aktualizáčnom zásahu. Prvú skupinu tvoria prípady, v ktorých sa aktuálne mení nejaká zložka výstavby samej frazémy. Druhú skupinu tvoria také prípady, pri ktorých nastáva skríženie či iné prepojenie dvoch alebo viacerých frazém a v tretej skupine dochádza k úplnej deštrukcii východiskovej frazémy. J. Mlacek vyčleňuje vlastné aktualizácie korešpondujúce s typmi variantov frazémy (*Kvapka kvapke oko nevykole – Vrana vrane oko nevykole; Zo štátneho krv netečie – Z cudzieho krv netečie*) a vlastné aktualizácie, ktoré nekorešpondujú s typmi variantov frazémy (*Tichá voda medzi nami brehy myje; Noc mala nad nimi svoju moc; Tára dve na tri, ba aj na štyri*). Pre túto skupinu frazém je príznačné, že sa do ustáleného zloženia frazémy vložia nejaké slová z kontextu. Ďalej J. Mlacek uvádza nadstavbové aktualizácie frazémy, a to kontamináciu frazémy (*Susedia chceli, aby im bez práce padali do úst pečené holuby a koláče – Bez práce nie sú koláče a Nikomu nepadajú pečené holuby do úst*) a frazeologický obraz (J. Mlacek navrhuje názov frazeologický reťazec), pričom tu ide o zreťazenie viacerých jednotiek alebo viacerých podôb jednej frazémy (*Pritom bolo zrejmé, že bez vetra sa ani lístok nepohne a v A mužstve sa tých listov pohlo neúrekom*). Ako poslednú skupinu vyčleňuje J. Mlacek aktualizácie založené na rozložení, deštrukcii frazémy. V týchto prípadoch sa v texte realizuje frazéma nie ako celok, ale iba jej nejaká zložka, často iba jediné slovo z jej zloženia (*Nebolo jej. Nikde. Ani zrno. Ani atóm. Marušku sme okašľali. Solili sme zlatom*).

V poslednej kapitole (*Záver*) J. Mlacek konštatuje, že ustálený význam, ustálená sémantická aj štylistická hodnota frazémy si nevyžaduje automaticky aj ustálenosť, nemennosť všetkých stránok stvárnenia frazémy, ale že identita frazémy sa zachováva aj pri istých uzuálnych premenách tvaru, teda až tento stupeň poznania frazeológie umožnil systematickejšiu analýzu tvarovosti, tvarovej stránky frazémy. Práca nadväzuje na autorove rozsiahle a mnohostranné predchádzajúce výskumy práve tejto tvarovej stránky frazémy, ktoré ukázali, že treba rátať až s dvoma dimenziami stvárnenia frazém, a to jednak s rozmanitosťou základných (konštrukčných) podôb frazém a jednak s rozmanitými konkrétnymi stvárneniami týchto podôb pri ich uplatňovaní v texte, v reči. Metodologickým zážemím práce je sledovanie jazykových princípov, ktoré sú prítomné pri vzniku, vývine aj rečovom uplatňovaní jednotiek frazeológie. Aplikácia takéhoto prístupu k frazeológii, k frazémam a k ich tvarovosti tvorí východisko, základ výkladu v celej práci.

Stále problematickými a v podstate neuzavretými zostávajú viaceré otázky, ktoré otvorene a s námetom do diskusie predstavil vo svojej monografii aj J. Mlacek. Ide o pojem jednoslovnej frazémy, o anomáliu vo frazeológii v protiklade k jej systémovosti, o problematiku terminológie a frazeológie a v tejto súvislosti o. i. aj o pohyblivé hranice medzi frazeologickými a lexikálnymi spojeniami (k tejto problematike upozorňujeme na štúdie A. Jarošovej, 1995, 2000 a ďalšie). Tieto otázky a problémy možno skúmať z viacerých aspektov, podľa viacerých kritérií; ide iba o iný uhol pohľadu. O zložitosti tejto problematiky svedčia doterajšie frazeologické teórie, ktoré sa odlišujú nielen v čiastkových otázkach, ale

často sú diametrálne rozdielne aj v zásadných teoreticko-metodologických i aplikačných otázkach a riešeníach. Ešte dlho budú predmetom diskusií. Na tomto mieste sa pristavíme iba pri jednom fenoméne a to je otázka frazeologickej chyby.

Podľa J. Mlacka uplatnenie pojmu frazeologická chyba „zákonite predpokladá aj existenciu pojmu frazeologická norma“ (s. 145). Upozorňuje na to, že narušenie zvukových, morfológických, syntaktických aj lexikálnych noriem nevedie vo frazeológii automaticky k pojmu frazeologická chyba. Častejšie sa z petrifikovanej alebo variantnej podoby frazémy stáva jej aktualizácia, ale tá sa v prípadoch funkčného posunu nehodnotí ako frazeologická chyba, ale ako špecifický spôsob rečovej realizácie frazémy. Sám autor si kladie otázku: Hoci pojem frazeologickej normy existuje, pojem frazeologickej chyby neexistuje? J. Mlacek konštatuje, že chyby vznikajú najčastejšie pri frazeologických kontamináciách, ale aj v iných prípadoch. Jednoznačne sa stotožňujeme so záverom J. Mlacka, že ani zďaleka každé porušenie frazeologickej normy automaticky neznamená frazeologickú chybu. Z našej jazykovej praxe možno ako príklad uviesť dosť frekventované spojenie *ťažký oriešok*, ktoré sa niekedy pokladá za frazeologickú chybu. V tomto prípade neobstojí argument, že oriešok môže byť iba tvrdý, pretože ho nevieme rozlúsknuť. Takéto logické usudzovanie vo frazeológii neplatí, pretože tu je výskyt alogickosti práve typickým charakteristickým príznakom viacerých frazém (*kvadratura kruhu*). Spojenie *tvrdý oriešok* sa používa najčastejšie vo frazéme *rozlúsknuť tvrdý oriešok*, ale sémantickým nositeľom spojenia je *oriešok*. Toto kľúčové slovo predstavuje sémanticky ‚takmer neriešiteľný problém‘, resp. ‚veľmi ťažko riešiteľný‘. Celkom prirodzene podľa tohto vzoru vznikajú nové varianty, resp. aktualizácie s inými kombináciami a s iným lexikálnym obsadením. Na internete sme zachytili 64 dokladov na spojenie *ťažký oriešok* (na spojenie *tvrdý oriešok* je 107 dokladov). Najfrekventovanejšie sú spojenia *Bol to (veľmi) ťažký oriešok*; *Je to (veľmi) ťažký oriešok*; *Bude to (veľmi) ťažký oriešok*. Uvedieme niektoré doklady, napr. *Inokedy by ste si pred seba iba zbytočne postavili ťažký oriešok*; *Je to ťažký oriešok aj pre počítač*; *Maďarská univerzita – ťažký politický oriešok*; *To je ťažší oriešok*. Vyskytla sa dokonca aj veta *Rozlúsknuť ťažký oriešok fyziky sa nepodarí každému*. Zachytili sme aj spojenie *Bol to dosť náročný oriešok*. Frazeológia je istý druh jazykovej hry, istého čarovania. Ak prijmeme aj takúto poetickú charakteristiku frazém, musíme podľa toho pristupovať aj k jednotlivým frazémam, a teda aj k frazeologickým chybám.

Na záver konštatujeme, že práve zásluhou Jozefa Mlacka, jeho v podstate vyčerpávajúcim výskumom frazeológie, ktorý predstavil v základných monografiách o slovenskej frazeológii a v nespočetnom množstve vedeckých štúdií a príspevkov a napokon aj v jeho poslednej monografii, v ktorej vystihol a predstavil úplne najnovší trend vývinu frazeológie – k variantom a predovšetkým k aktualizáciám, nie je frazeológia na Slovensku vedeckou disciplínou in spe.

Jana Skladaná

NOVÁ PRÁCA O DEJINÁCH SPISOVNEJ SLOVENČINY

R. K r a j č o v i č – P. Ž i g o: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava, Univerzita Komenského 2002. 252 s.

Jazyk utvárajú a používajú ľudia v spoločnosti, v čase a vždy aj v istom priestore (na konkrétnom území) podľa svojich komunikačných potrieb i podľa možností, ktoré poskytuje daná historicko-spoločenská situácia a spoluurčuje životný záujem nositeľov toho-ktorého jazyka. Jazyková skutočnosť je teda zákonitým výsledkom dlhodobého a kontinuálneho spolupôsobenia všetkých relevantných vývinotvorných a dynamizujúcich zložiek ľudskej spoločnosti. Jazyk je výsledkom a zároveň aj predmetom kultúrneho pôsobenia v individuálnom i kolektívnom (etnickom) rozmere, ktorý je rozhodujúci pre všetky prirodzené jazyky. Prirodzený jazyk je útvar permanentne a kontinuálne rozvíjaný a kultivovaný istým spoločenstvom, ktoré sa od iných podobných spoločenstiev odlišuje práve aj týmto jazykom. Jazyk (i kultúra) je významným a dôležitým identifikačným činiteľom národných spoločenstiev.

Slovenčina (slovenský národný jazyk so všetkými existenčnými formami) je živý a prirodzený jazyk, ktorý sa vždy vyvíjal v spoločnosti a so spoločnosťou. Dorozumieva sa ním spoločenstvo žijúce na Slovensku v procese mnohoaspektových sociálnych a kultúrnych zmien. Tento jazyk navyše nesie stopy predchádzajúcich historických etáp a osudov celého etnika. Vedecké spoznávanie a poznanie vývinu i dejín (spisovnej) slovenčiny je preto trvalou výzvou pre viaceré generácie slovenských jazykovedcov, ktorí pociťujú potrebu vyrovnávať sa s touto témou vždy v aktuálnych súvislostiach, umožňujúcich využiť nové poznatky na formulovanie syntetizujúcich záverov.

Profesori Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave Rudolf Krajčovič a Pavol Žigo sa sústavne venujú výskumu dejín (spisovnej) slovenčiny a sprostredkúvaniu svojich bádateľských zistení jazykovedcom, študentom slovakistiky i širšej kultúrnej verejnosti. Pod pojmom dejiny spisovnej slovenčiny (vo všeobecnosti aj dejiny spisovného jazyka) chápu „historickú, komplexnú jazykovednú disciplínu, ktorá skúma vývin spisovného jazyka z hľadiska jeho genézy, konštituovania, zmien v systéme a v kodifikácii so zreteľom na vývin spoločnosti, jej sociálny a kultúrny život“ (s. 7). Nesporne je to komplexná disciplína; skúma systém spisovného jazyka ako celok, všetky jeho roviny (i štýly), jeho fungovanie v dejinách spoločnosti, rozhodujúce sily vývinu v príslušnom období. Pri skúmaní dejín spisovnej slovenčiny autori inštruktívne a tvorivo využívajú metodiku i metodológiu historickej aj súčasnej jazykovedy, štruktúrnu analýzu, syntézu, abstrakciu a pod. Vo svojich výkladoch a interpretáciách faktov sa usilujú naplniť hlavný cieľ: spoznať a prezentovať systém, štruktúry i funkcie kultivovaných jazykových prostriedkov, rôznorodosť foriem kultivovania jazyka, jeho noriem, kodifikácií, jeho fungovanie v spoločnosti v kultúrnej alebo spisovnej podobe vo vzťahu k dejinám národa.

V práci sa prirodzene prezentuje aj periodizácia dejín (spisovného) jazyka, ktorá v istom zmysle determinuje celkovú osnovu diela či koncepciu spracúvania materiálu. Autori spresnili kritériá a ponúkli menšie korektúry predchádzajúcich vymedzení jednotlivých vývinových etáp. E. Pauliny vo svojich prvých *Dejinách spisovnej slovenčiny* (v prvej verzii, publikovanej v Slovenskej vlastivede z r. 1949), ktoré charakterizuje tendencia predstaviť dejiny jazyka ako

vývin štýlov, vydeľuje napr. predspisovné obdobie (v jeho rámci potom predkresťanské a predstaroslovienske kresťanské obdobie), ďalej staroslovienske, románske, gotické, reformačné, rekatolizačné obdobie; kodifikáciu A. Bernoláka zaraďuje do osvietenského obdobia. Po ňom nasleduje štúrovské, martinské a najnovšie obdobie. R. Krajčovič a P. Žigo hovoria v najnovšej verzii svojich dejín aj o špeciálnych dejinách spisovnej slovenčiny (je to opis tých období spisovného jazyka, v ktorých slovenčina už bola uzákonená konkrétnymi kodifikáciami), pričom toto obdobie označujú pojmom (lepšie vari termínom) spisovné obdobie, a o syntetických dejinách národného jazyka (tie zahŕňajú etapy v predspisovnom aj spisovnom období, sú teda súhrnné).

V posudzovanej práci sa teda dejiny rámcovo delia na 1. rané obdobie (pred r. 1000), 2. predspisovné obdobie (1000 – 1787) a 3. spisovné obdobie. Rané obdobie sa ďalej člení na predveľkomoravské (do r. 845), veľkomoravské (845 – 900) a po veľkomoravské obdobie (900 – 1000). Predspisovné obdobie sa člení na staršie (11. – 15. storočie) a mladšie (16. – 18. storočie). Spisovné obdobie, ktorého členenie je u rozličných jazykovedcov venujúcich sa tejto problematike vari najviac modifikované, rozdeľujú autori na sedem menších z aspektu historického i jazykového vývinu relevantných etáp, a to na bernolákovské (1787 – 1843), štúrovské (1843 – 1852), reformné (1852 – 1863), matičné (1863 – 1875), martinské (1875 – 1918), medzivojnové (1918 – 1940) a súčasné obdobie (po r. 1940).

Toto v úvode (na s. 7) explicitne či taxatívne vymedzené členenie dejín slovenského jazyka (ich periodizácia) sa potom v zásade priamo premieta do spracovania textu. Prevažná väčšina vyčlenených období tvorí totiž jednotlivé kapitoly práce. Možno trocha máťou výnimkou je skutočnosť, že titul prvej kapitoly (*Predspisovné obdobie*) v istom zmysle akoby ignoroval v úvodnom rámcovom delení uvedené (isteže v poradí ako prvé) rané obdobie (pred r. 1000). Na s. 12 sa začína samostatná kapitola nazvaná *1.1. Rané predspisovné obdobie*. V jednej spoločnej kapitole sa hodnotí aj tzv. matičné a martinské obdobie, t. j. dejiny spisovného jazyka v rokoch 1863 – 1918 (v obsahu zaiste omylom je uvedené rozpätie 1863 – 1914). Tieto momenty však nijako neznižujú argumentačnú i dokumentačnú – a navyše už čiastočne v školskej praxi overenú – silu a inšpiratívnu vlastného autorského textu.

Autori práce rozborom a interpretáciou pramenného materiálu ukazujú a dokazujú, že slovenský jazyk sa počas svojej tisícročnej histórie vyvíjal ako základný znak slovenského etnika. Stalo sa tak napriek tomu, že po rozpade spoločného štátu Slovienov a Moravanov na začiatku 10. storočia neexistoval štátny útvar na presadzovanie záujmov slovenského národa, ktorý by súčasne vytváral bázu na rozvoj slovenskej kultúry, vzdelanosti a jazyka. V období od 14. do 15. storočia (teda už v tzv. staršom predspisovnom období) sa slovenský jazyk sformoval v zásade do tej podoby, akú má v súčasnosti. Autori jasne a zreteľne formulujú poznatky o tom, že v týchto storočiach sa v ňom vyvinuli všetky závažné a charakteristické znaky slovenského jazyka, a to v troch vnútorne ďalej diferencovaných nárečových makroareáloch. Slovenský národný jazyk sa diferenciačnými a integračnými procesmi v tomto období sformoval ako (areálovo) diferencovaný, no nesporne jednotný jazykový útvar slovenského etnika. Integračné tendencie vo vývine národného spoločenstva sa začínajú od 15. – 16. storočia výraznejšie manifestovať aj v národnom jazyku. Prejavili sa najprv v podobe utvárania nadnárečových predspisovných útvarov a na sklonku 18. storočia (v čase rozvíjajúceho sa národného obrodzenia) sformovaním celonárodného spisovného jazyka. Tento zákonitý a nevyhnutný čin urobil Anton Bernolák a o polstoročie neskôr ho definitívne zavŕšil

Ludovít Štúr. V knižnej práci (v učebnici) R. Krajčoviča a P. Žiga sú tieto dve kodifikácie charakterizované na pomerne značnom priestore (s. 132 – 181), umožňujúcim komentovať spoločenské deje i počiny vzdelancov z viacerých aspektov a v širšom kontexte.

Pri tejto príležitosti nemožno a prirodzene ani netreba pripomínať všetky v práci spracované fakty, ba ani niektoré formulácie či štylizácie, ponúkajúce podnety na možnú diskusiu.

Je evidentné, že istú tvorivú diskusnú potenciú a dimenziu má aj hodnotenie posledných desaťročí, najmä vedeckých diskusií, sprevádzajúcich zrod významných teórií či konkrétnych projektov. V súvislosti s nedávnym výročím 1. vydania *Pravidiel slovenského pravopisu* (1931) a založenia časopisu *Slovenská reč* (1932; týmto jubileám bola venovaná samostatná konferencia) treba konštatovať, že v posudzovanej knižnej práci sa v podkapitolách venovaných tomuto obdobiu a týmto témam prezentujú najnovšie zistenia; napr. dielo a činnosť Henricha Bartka sa hodnotí bez nepotrebného ideologického nánosu. H. Bartek sa totiž neuspokojil len s negatívnym „puristickým“ posúdením pravopisných pravidiel, ale sa postavil na čelo tých, ktorí sa usilovali stabilizovať rozkolísaný spisovný úzus, a to najmä publikovaním príspevkov na stránkach Slovenskej reči. Marginálne možno vari pripomenúť, že na s. 220 – 221 citovaný anonymný „úvod prvého ročníka Slovenskej reči“ je príspevok A. Jánošíka *Slovenčina na stredných školách* (SR, č. 10, s. 217; jún 1933). Z pera toho istého autora sú aj dve drobnosti či rozličnosti uvedené v prítomnej práci na s. 221.

Organickú súčasť väčšiny kapitol tvoria stručné profily či charakteristiky osobností, ktoré zohrávali v príslušnom období dominantnú rolu. Globálne možno tento zámer či prístup privítať; vo výbere jednotlivých osobností sa prirodzene odrážajú aj subjektívne postoje. Medzi osobnosťami medzivojnového obdobia (H. Bartek, J. Damborský, E. Pauliny, Š. Peciar, J. Ružička, J. Stanislav, V. Vážný) chýba podľa nášho názoru najmä E. Novák. Navyše v texte o Š. Peciarovi (niekdajšom riaditeľovi Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ktorý bol takto premenovaný r. 1966, nie r. 1961, ako sa uvádza na s. 227) sa isté údaje opakujú.

V knihe nechýba ani súpis literatúry. Je dosť rozsiahly; netradičné je nerešpektovanie chronológie pri zaregistrovaní viacerých štúdií jedného autora. Drobnou technickou chybou je uvádzanie rovnakých strán pri štúdiách troch autorov, publikovaných v *Pamätnici A. Bernoláka*.

Publikácia *Dejiny spisovnej slovenčiny* R. Krajčoviča a P. Žiga je nepochybne doteraz najkomplexnejšou prácou svojho druhu. Autori v nej premyslene zúročili svoje predchádzajúce skúsenosti z prípravy podobných učebnicových diel, ktoré im pomohli precizovať koncepciu i štruktúru citovanej práce. Prezentujú tak vyvážené syntetické dielo, v ktorom inštruktívne sumarizujú a interpretujú všetky relevantné jazykové fakty, dejinné udalosti i počiny jednotlivcov, determinujúce históriu i vývin spisovnej slovenčiny od najstarších čias po súčasnosť.

Ivor Ripka

KNIHA UŽITOČNÁ (NIELEN) PRE DIALEKTOLÓGOV

I. R i p k a : *Aspekty slovenskej dialektológie*. Prešov, Prešovská univerzita – Fakulta humanitných a prírodných vied 2002. 113 s.

Ak chce niekto získať prehľad o tom, čo slovenská dialektológia dokázala vo svojom odbore, čím aktuálne žije a aké sú perspektívy jej vnútorného rozvoja i rozvoja vo vzťahu k príbuzným disciplinám, mal by siahnuť po knihe I. Ripku *Aspekty slovenskej dialektológie*. O tom, či toto nie práve najskromnejšie úvodné konštatovanie je namieste, sa môže presvedčiť ktorýkoľvek čitateľ širokého spektra, pre ktoré je publikácia určená: od bežného záujemcu o nárečia, cez početných adeptov štúdia slovenčiny, až po profesionálov a odborníkov v oblasti skúmania dialektológie a jazykovedných disciplín s ňou blízkych a súvisiacich.

Rozsahom nie príliš veľká (podľa tiráže – a to i napriek značnému úsiliu I. Ripku vysvetliť na viacerých miestach nelogickosť nepárneho počtu strán knihy – 113-stranová), ale obsahom hutná knižná práca vyšla s vročením 2002 v Prešove pod hlavičkou Prešovskej univerzity (presnejšie Fakulty humanitných a prírodných vied). Tvoria ju súbor deviatich štúdií, v ktorých v hlavnej úlohe vystupuje dialektológia. Na dialektológiu autor nazerá ako na komplexnú jazykovednú disciplínu a už v úvode naznačuje, že ju hodnotí (už tradične a výstižne) ako mnohoaspektovú, čo ho vedie k vyčleneniu istých špecializovaných podsúborov.

Takéto vyčlenenie sa celkom logicky odrazilo na štruktúre knihy: tvoria ju tri relatívne samostatné časti, z ktorých každá obsahuje rovnako po tri štúdie.

Východiskom Ripkových úvah a konštatovaní predstavených v recenzovanej publikácii je lingvistická geografia a jej mnohostranné možnosti využitia pri ďalšom štúdiu nárečí, opísané v prvej časti *Jazykový zemepis ako podstata dialektológie* (s. 7 – 33). Jednotlivé príspevky už boli poväčšine publikované v zborníkoch alebo časopisoch. Výnimkou je najrozsiahlejšia štúdia celej publikácie o koncepcii a realizácii slovenského nárečového slovníka (s. 37 – 56). Tvoria ju nosné formulácie úvodných výkladov v 1. zväzku slovenského nárečového slovníka a je zaradená do druhej časti *Lexikológia nárečovej lexikografie*, v ktorej sa autor zaoberá slovníkovým spracovaním nárečovej lexikálnej zásoby (s. 36 – 75). Obsah tretej časti, pomenovanej *Príspevky k teórii socioterénnych bádanií* (s. 77 – 105), tvoria tri autorom mierne upravené alebo modifikované vedecké články, ktoré sa neskôr stali súčasťou jeho habilitačného spisu. Majú ambíciu ukázať dialektológiu ako plnohodnotnú disciplínu s vlastnou heuristikou, metodológiou a suverénnymi kompetenciami opisu jazyka.

Vhodné členenie knihy umožňuje postupné uvedenie aj bližšie nezasväteného čitateľa do aktuálnych problémov dialektológie, spoľahlivo a plynule ho sprevádza na akejsi exaktnej exkurzii po tomto odbore a zároveň mu odhaľuje možnosti a potenciú skryté v „sile“ dialektologického bádania umocneného spolupracou s inými (viac či menej) príbuznými disciplínami.

Úvodný tematický okruh uvádza štúdia *Poznámky o klasifikácii slovenských nárečí* (s. 9 – 14). I. Ripka v nej konfrontáciou troch základných diel slovenskej dialektológie (*Atlas slovenského jazyka*, Štolcova *Slovenská dialektológia* a Krajčovičov *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*) predstavuje vlastnú koncepcie tejto klasifikácie. Prináša dôkaz o svojej vedeckej dôslednosti: zaoberá sa napríklad otázkou používania singulárových, resp. plurálových podôb adjektív a substantív označujúcich jednotlivé základné areály nárečí. Sám

vo svojom návrhu členenia slovenských nárečí pomenúva nielen všetky makroareály, ale aj základné areály dôsledne názvom v plurálovej podobe. Takýto postup uplatňuje aj v tých prípadoch, keď základný areál (utváraný množinou nárečí jednotlivých obcí) nevykazuje výraznejšiu vnútornú diferenciáciu (napr. turčianske nárečia). V jeho poznámkach o členení nárečí a aj v jeho návrhu badať chvályhodne úsilie o to, aby základná študijná literatúra poskytovala stabilné a jednotné údaje o klasifikačnej štruktúre nárečí na Slovensku.

Ak vo svojom prvom príspevku I. Ripka iba nepriamo naznačil význam realizovanej atlasovej práce pre slovenskú dialektológiu, v stati *Koncepcia a realizácia Atlasu slovenského jazyka* (s. 15 – 25) sa pokúša o prvé súhrnné posúdenie mnohoročnej heuristickej, teoretickej i kartografickej práce vykonanej slovenskými dialektológmi. Pripomína teoretický a metodologický prínos tohto jedinečného diela, ktoré vystupuje v úlohe východiskového komplexu obsahujúceho nezastupiteľnú faktografickú a materiálovú základňu pre ďalšie (nielen slovakistické) výskumy. Vďaka I. Ripkovi (je jedným z kolektívu autorov, neskôr aj recenzentom lexikálnej časti) sa dozvedáme podrobnosti o postupnom spresňovaní koncepcie projektu a o realizácii jednotlivých zväzkov. Získavame tak chronologický a plastický obraz vzniku jedného zo zásadných diel slovenskej dialektológie. Ak na jednej strane vysoko hodnotí dokumentárnu hodnotu nárečového materiálu predstaveného na takmer jeden a pol tisícke máp, tak na druhej strane, celkom objektívne, nezabúda pripomenúť aj isté nevyrovnanosti v tomto veľkom projekte. Atlas podľa neho pomáha pochopiť historickú vývinovú kontinuitu jazyka, a tak nadväzne umožňuje lepšiu orientáciu v jeho súčasnom stave. Jeho publikovanie vidí ako splnenie prvej závažnej úlohy slovenskej dialektológie – za ďalšie pokladá vydanie nárečového slovníka a výraznejšie uplatňovanie sociolingvistických metód.

Svoje dialektologické bádania I. Ripka rozšíril aj na karpatskú oblasť, kde príčiny, priebeh a dôsledky karpatských jazykových kontaktov skúma samostatná jazykovedná disciplína tzv. karpatská jazykoveda. V štúdiu *Koncepcia a realizácia Celokarpatského dialektologického atlasu z aspektu slovenskej dialektológie* (s. 27 – 33) predstavuje najvýraznejší projekt (ďalej CKDA) tejto výskumnej oblasti, ktorý umožňuje študovať a porovnávať výsledky zložitých lexikálno-sémantických posunov a zmien vo všetkých slovanských dialektoch karpatskej makrozóny súčasne. Zo štúdie sa dozvedáme o participácii slovenskej jazykovedy na projekte tohto atlasu, ktorá i tu mohla zúročiť poznatky overené pri tvorbe už spomínaného Atlasu slovenského jazyka. Autor naznačil niektoré fakty a okolnosti determinujúce teóriu a prax tohto, aj z aspektu slovenskej dialektológie, podnetného diela. Ako perspektívnu vidí príležitosť konfrontovať napríklad sémantickú štruktúru klasických karpaticizmov v dialektoch celého karpatského areálu. Zistené poznatky možno navyše využiť aj pri výskumoch a následných interpretáciách vývinu slovenskej národnej lexiky. Kriticky hodnotí spôsob výberu siete bodov skúmaných lokalít CKDA (neprimerané zastúpenie Slovenska vzhľadom na absolútny i percentuálny podiel karpatskej oblasti na rozlohe štátu), vyplňanie dotazníka v lokalitách (niektoré podľa neho nereprezentujú výsostné karpatské pastierske oblasti) a i. No i napriek spomenutým výhradám vidí nesporné prínosy diela, ktoré okrem iného dokazuje výrazovú kvantitatívnu i kvalitatívnu diferenciáciu, existenciu rozličných typov areálov (ich štúdium je relevantné pre poznanie karpatsko-balkánskeho fragmentu slovanského lingvistickeho územia) a dokumentuje dvojkol'ajnosť pôsobenia karpatskej salašnickej kolonizácie na jazyk domáceho slovenského obyvateľstva. Vyzdvihuje fakt, že sa pri výskume i spracovaní materiálu podarilo uplatniť onomaziologický i semaziologický aspekt, a že sa lexémický

i sémantické prvky skúmali paralelne. Takýto prístup pomáha lepšie postihnúť organizáciu skúmanej lexiky a jeho využitie v CKDA sa hodnotí ako pozitívny a perspektívny metodologický počin. V závere štúdie autor na presvedčivých príkladoch naznačuje možnosti, ktoré poskytuje analýza údajov CKDA.

V úvode spomenutá najdlhšia štúdia *Koncepcia a realizácia Slovníka slovenských nárečí* (s. 37 – 56) avizuje tému druhej časti knihy, v ktorej z rôznych pohľadov defiluje lexicológia nárečovej lexicografie. V štúdiu poznávame Ripkove interpretácie väčšiny nosných termínov odboru, prípadne ich definície či charakteristiky (dialektológia, dialekt, nárečová lexika, národný jazyk, norma, heteronymia a pod.), a to všetko z pohľadu teórie Slovníka slovenských nárečí (ďalej SSN). V stati približuje problémy špecifické pre lexicografické spracovanie územne diferencovanej nárečovej lexiky v nárečovom slovníku, ktoré sa pri skúmaní a spracúvaní lexikálnej zásoby spisovného jazyka nevyskytujú. Hovorí napríklad až o šiestich typoch územne determinovaných synonymicko-heteronymických a homonymicko-tautonymických vzťahov, ktoré ovplyvňujú spracovanie polysémie a homonymie v celonárodnom nárečovom slovníku. Autor v prehľadnej schéme predstavil vymedzenie termínov synonymum, homonymum, tautonymum, heteronymum pre potreby typu slovníka, akým je SSN. Vzhľadom na špecifiká slovníka za základné lexicografické kritérium pri vymedzovaní homonym pokladá ich rozdielny pôvod; v zhode so slovenskou lexicografickou tradíciou sa ako homonymá vyčleňujú aj polysémické lexémy (typ *baba*¹ – t. j. významy súvisiace s osobou a *baba*² – významy súvisiace s vecou). Zaoberá sa i termínmi lexikalizácia a frazeologizácia (v teórii SSN sa využívajú pri odlišovaní lexikálne a frazeologicky ustálených spojení). Zdôrazňuje význam frazeológie, definuje nárečovú frazeológiu a uvádza rozčlenenie množiny nárečových frazeologických jednotiek na tri skupiny, v čom vidí aj istú analógiu s členením nárečovej lexiky. Pripomína však, že úplné zachytenie nárečovej frazeológie, t. j. všetkých hláskovo, tvarovo či syntakticky diferencovaných frazeologických jednotiek, je v SSN nereálne, tak ako nereálne je úsilie o totálny teaurus. Autor približuje princípy používané pri utváraní podoby heslového slova, možnosti uvádzania tzv. spoluhesiel, ale i možnosti povýšenia príslušného hláskového variantu do tejto funkcie (toto pociťuje ako jednu z oblastí, v ktorých vzniká napätie medzi koncepciou a realizáciou projektu). Ukazuje tiež, ako sa z rôznych hľadísk hodnotí nárečová lexika spracúvaná v SSN. Poznámku venuje aj expresívnosti a v tejto súvislosti aj uplatňovaniu štylistických kvalifikátorov. V závere vysvetľuje, ako SSN spĺňa úlohu výkladového a dokladového slovníka a vyslovuje presvedčenie, že vyspelá heuristika i využívanie všetkých moderných výskumných metód pri jeho tvorbe prispievajú k tomu, aby toto vskutku priekopnícke dielo splnilo svoje poslanie.

Spomenuli sme už, že v rámci druhého tematického celku I. Ripka približuje niektoré problémy, ktoré sa nevyskytujú pri skúmaní slovnej zásoby spisovného jazyka. Zemepisne determinovanému typu tzv. vnútroslovnej antonymie sa detailnejšie venuje v príspevku *Enantiosémia v nárečovej lexike* (s. 57 – 64). Svoju analýzu nárečového materiálu dokumentujúcu existenciu lexikálnej vnútroslovnej antonymie opiera jednak o čiastočne modifikované údaje zo skoncipovaných hesiel 1. zväzku SSN a tiež o doklady z kartoték, ktoré zatiaľ nie sú v slovníku spracované. Analýzou niekoľkých prípadov (prídavné meno *čerstvý*, lexémy *chudoba*, *šanec/šianec*, *voňať* a pod.) výstižne ukazuje, že enantiosémia je v nárečiach produktívnejšia než v spisovnom jazyku. Dospel k názoru, že vnútroslvnú antonymiu necharakteri-

zuje vždy iba „čistá“ absolútna kontrastnosť (polárnosť) významov, ale mnohoaspektová projekcia logického základu antonymie, t. j. komplementárneho vzťahu pojmov.

Pozorný čitateľ si zaiste všimne, že niektoré časti či odseky príspevkov sa opakovane vyskytujú vo viacerých štúdiách. Opakovane čítame nielen vety a formulácie (záverečná časť na s. 75 je totožná s formuláciami v časti 3.2. na s. 100), ale aj celé pasáže (časť 6.4. na s. 47 je rovnaká ako časť 5.5. na s. 72). Toto „zdvojenie“ môže pôsobiť trochu rušivo pri čítaní knihy ako celku. Vysvetlenie jeho vzniku treba hľadať v koncepcii celej knihy. Naznačili sme už, že bola zostavená zo štúdií, ktoré vznikali v rôznych obdobiach a príležitostiach a ktoré neboli pred zaradením do predstavovanej publikácie autorsky upravované. Z tohto hľadiska má každá samostatná štúdia vlastnú pevnú a logickú štruktúru. V knihe ako celku zostavenom z častí však mohli dodatočné autorské úpravy aspoň čiastočne zmierniť účinky nežiaducich repetícií a „získaný“ priestor mohol autor prípadne inak tvorivo využiť.

Predchádzajúce slová potvrdzuje aj štúdia s názvom *O niektorých otázkach koncepcie a realizácie celonárodného nárečového slovníka* (s. 65 – 75), ktorá uzatvára „slovníkový blok“ knihy. V nej autor približuje niektoré otázky a súvislosti, ktoré determinujú spracúvanie nárečovej slovnej zásoby v celonárodnom slovníku na základe poznatkov a skúseností získaných pri tvorbe SSN v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra. Svoje zistenia analyzovaného okruhu problémov konfrontuje s praxou celonárodného Slovníka gwar polskich (SGP). Dozvedáme sa napríklad, aká je prax oboch kolektívov pri uvádzaní hláskových variantov heslových slov (časť štúdie na s. 69 označená ako 4.2. je identická s časťou 8.3. predchádzajúcej štúdie na s. 53), v otázkach súvisiacich s polysémiou a homonymiou, s fonetickou transkripciou či lokalizáciou nárečového materiálu. Z iného príspevku knihy poznáme údaje zistené pri konfrontačnej analýze spracovania lexém *babka* a *bachor* a aj problém lexém, ktorých vnútorná sémantická motivácia je už v súčasnosti zastretá (napr. *čerstvý*, *chudoba*). Na týchto miestach však konfrontácia so SGP toto „dublovanie“ oprávňuje a istým spôsobom hodnotu zistení dokonca zvyšuje. I. Ripka sa venuje opisu spôsobu lokalizácie v SSN a vysvetľuje dôvody, prečo sa neuvádzajú vyčerpávajúce údaje o pôvode spracúvaného materiálu. Poukazuje na užitočnosť typografického odlišenia odkazových hesiel tvorených spoluheslami od odkazových hesiel korešpondujúcich s hláskovými variantmi tak, ako sa to realizuje v SSN. V tomto prípade má používateľ SGP (kvôli jednotnému systému formálneho odkazovania) podstatne náročnejšiu úlohu. I. Ripka porovnáva spôsob prepisu jednotlivých dokladov: v SSN sa uplatňujú zásady tzv. vernej čitateľskej transkripcie podporujúce publicitu diela, pre SGP je charakteristická istá hyperkorektnosť, používa sa komplikovaná horná i dolná diakritika náročná pre klasickú typografiu aj počítačové spracúvanie hesiel. Praktická použiteľnosť diela závisí aj od dlhodobosti projektu, pričom v tejto súvislosti autor konštatuje, že časový horizont vydávania SPG môže nezasvätený čitateľ len ťažko odhadnúť. V závere píše o výhodách počítačovej podpory, ktorá sa prejavila nielen na výslednej podobe prvého zväzku SSN, ale priniesla so sebou ďalšie možnosti využitia a spracovania dát (napr. pri príprave frazeologického nárečového slovníka).

V poslednej časti knihy s názvom *Príspevky k teórii socioterénnych bádání* vystupujú do popredia Ripkove úvahy o vzťahu dialektológie a sociolingvistiky. V stati *Metodické aspekty socioterénnych výskumov* (s. 79 – 88) vychádza autor z vymedzenia dialektológie ako spoločenskovednej disciplíny, ktorá študuje jazyk spoločnosti i odraz spoločenského života v tomto jazyku. Nepochybný je podľa neho fakt, že niektoré skúsenosti a zistenia dia-

lektológov majú všeobecnejšiu platnosť a možno ich využiť aj pri plánovaných sociolingvisticke orientovaných výskumoch variet slovenčiny (najmä bežného hovoreného jazyka), a preto ich predstavuje podrobnejšie. Úvahy o vzájomnom vzťahu dialektológie a sociolingvistiky využíva aj na prezentáciu niektorých menej známych teoreticko-metodologických východísk nárečových výskumov, ktorých pozitívne zložky by bolo užitočné akceptovať aj v súčasnej modernej sociolingvistike. Otvorene hovorí o viacerých problémoch pri skúmaní nárečí, ktoré môžu byť veľmi podobné ako pri sociolingvistickom skúmaní jazyka. V štúdií nájdeme dostatočné argumentácie a príklady na fakt, že nárečové prvky z konkrétnych komunikačných aktov nevymizli, že sú v istých funkciách stále nazastupiteľné a že výskum slovenských nárečí a ich úloha v bežnej komunikácii bude pokračovať. I. Ripka ako dialektológ jasne a zreteľne podáva ruku sociolingvistike, je voči tejto modernej vedeckej disciplíne kolegiálne ústretový. Perspektívu vidí v spolupráci a nie vo (vzájomnej) ignorácii, veď – ako píše – i doterajšie poznatky zo socioterénnych výskumov svedčia o tom, že dialektológia nezanedbáva sociolingvistické aspekty, ktoré ovplyvňujú úroveň či hodnotu získanej informácie ani pri štúdiu jazykových kontaktov. Zároveň vyjadruje presvedčenie, že profilujúca sa slovenská sociolingvistika nájde v dialektologických prácach viaceré pozitívne a inšpirujúce impulzy či podnety.

Svoje podnetné zistenia a námety voči sociolingvistike z pohľadu dialektológa ponúka I. Ripka aj v posledných dvoch štúdiách knihy. V stati *Ďalšie smerovanie areálovo zameraných výskumov* (s. 89 – 95) uznáva, že sociolingvistické prístupy sú inštruktívne, rozširujú obzory poznávania, no jedným dychom kriticky dodáva, že nie sú jediné a samospasiteľné. Pripúšťa, že jazykovedci uplatňujúci sociolingvistické metódy pri výskume súčasnej jazykovej situácie v zásade neodmietajú tézy o spolupráci dialektológie a sociolingvistiky. Hoci ich v teórii dokonca niekedy deklarujú, pri konkrétnych heuristických prácach a prezentácii výsledkov terénnych výskumov v štúdiách materiálové údaje nevyužívajú v plnej miere. Autor priamo kritizuje vysúvanie dialektológie do submisívnej pozície ako prejav neúčinného mantinelizmu a neochoty akceptovať partnerský vzťah dvoch (pri socioterénnych výskumoch) rovnako kompetentných disciplín s blízkym predmetom výskumu. Perspektívu teritoriálne zameraných bádání vidí v symbióze dialektológie a sociolingvistiky a nie v oslabujúcej delimitácii.

Vari najkritickejšie, no dostatočne objektívne, zhodnotil autor vzťah spomínaných disciplín vo svojich poznámkach pod názvom *Dialektika dialektológie a sociolingvistiky* (s. 97 – 105). Pripomína, že slovenská jazykovedná komunita sa v súčasnosti člení na dva (sociolingvistí a „normativistí“), resp. na tri názorové tábory. Podľa neho tieto klasifikácie preceňujú možnosti akoby „všetkospasiteľnej“ sociolingvistiky. Vyčlenený tím sociolingvistov sa síce deklaratívne hlási k „dedičstvu“ dialektológie, no prakticky nevyužíva pri príprave štúdií o jazykovej situácii v istých regiónoch či mestách ani tú najzákladnejšiu literatúru, dokonca ani Atlas slovenského jazyka. Podľa I. Ripku nie je takýto stav ideálny. V žiadnom prípade v slovenskej situácii nejestvuje reálny dôvod vnímať „klasickú“ dialektológiu ako neinvenčnú a metodologicky plytkú disciplínu. Súhlasí s názorom, že sociolingvistika ako široko profilovaná disciplína rozširuje empirické možnosti jazykovedy. Avšak fatálne usúvzťažňovanie sociolingvistiky so sociológiou pripomína nielen pozitívne paralely, ale aj trocha „tvrdšie“ videnie súvislostí oboch, v príslušnom období módnych, moderných či populárnych disciplín. Upozorňuje tiež na klesajúci záujem o štúdium (historickej) dialektológie v súčasnosti, takáto prax však nie je v súlade s dialektikou vývinu dialektológie a v konečnom dôsledku popiera

jej podstatu a spochybňuje predmet výskumu. V tomto prípade I. Ripkovi ani nejde o to, aby sa v tejto oblasti programovo uplatnila skupinová korporatívnosť, vyžadujúca rovnaký prístup k hodnoteniu historickej v jazyku, ale o isté „zrovnoprávnenie“ jazykovej histórie ako jazykovednej historickej disciplíny.

Vzťah oboch disciplín (sociolingvistiky a dialektológie) treba podľa autora vnímať a vidieť dialekticky. V našom kontexte (v porovnaní napr. so situáciou na americkom kontinente) je nedoceňovanie zistení a skúseností dialektológie (a to aj slovenskej) istým signálom bagatelizácie vlastnej jazykovednej produkcie. Veď klasické dialektologické opisy (napr. Stanislavove *Liptovské nárečia* z r. 1932) prinášali odpovede na niektoré otázky, ktoré sa dnes prezentujú ako nóvum či špecifikum svetovej sociolingvistiky. Potencia nárečového materiálu je aj v súčasnosti zreteľná, je svedectvom i dokladom kontinuálneho vývinu národného jazyka a je využiteľná pri tvorivých úvahách v iných oblastiach jazykovedy (uvedený príklad mapy z II. zväzku *Atlasu slovenského jazyka* o súvislostiach frekvencie používania prípony *-i* v genitíve singuláru substantív ženského mäkkého vzoru hovorí za všetko a jednoznačne podporuje Ripkove tvrdenia). Konštatácie o tom, že zánik dialektov ani dialektológie nie je na obzore a pripomenutie, že sociolingvistika by mala jej inštruktívne zistenia a poznatky tvorivo využívať, možno chápať nielen ako zmierlivé podanie ruky, ale aj ako priamu výzvu sociolingvistom na spoluprácu.

Knihu I. Ripku o aspektoch slovenskej dialektológie dopĺňa zoznam použitej literatúry a užitočný vecný register. Zoznam môže poslúžiť aj ako pomôcka pre záujemcov o hlbšie preniknutie do opísaných problémov a register pomáha v rýchlej orientácii a vyhľadávaní podstatných publikácií (sú odlišené kurzívou) alebo pri vyhľadávaní charakteristík (definícií) jednotlivých nosných termínov. Škoda, že v registri nenašli svoje miesto niektoré použité skratky (napr. SSN, SGP). Sú síce v príslušných štúdiách vysvetlené, no pre menej zasväteného čitateľa listujúceho v registri sú v prvom momente nedešifrovateľné. Ich vysvetlenie na tomto mieste by isto čitateľom tohto typu uľahčilo štúdium knihy.

Vyjdenním Ripkovej práce sa vyplnila medzera zívajúca na jazykovednú obec (najmä na dialektológov) už dlhší čas: chýbala publikácia, ktorá by sprehľadnila situáciu v opise súčasného stavu odboru (po metodologickej i praktickej stránke), sumarizovala výsledky (nielen posledných rokov, a súčasne naznačovala ďalšie smerovanie dialektológie. To všetko teraz možno nájsť prehľadne na jednom mieste. Menej býva niekedy viac. V prípade tejto poslednej Ripkovej útlej knižnej práce to platí dvojnásobne.

Miloslav Smatana

DEUTSCHE SPRACHE IN DER SLOWAKEI. Zost. A. Greule – J. Meier. Edition Praesens. Wien, Verlag für Literatur und Sprachwissenschaft 2003. 174 s.

Pod názvom *Deutsche Sprache in der Slowakei (Nemecký jazyk na Slovensku)* vyšlo začiatkom r. 2003 v známej edícii Praesens pätnásť príspevkov od siedmich slovenských, šiestich nemeckých a jedného maďarského germanistu v zborníku zo sympózia, ktoré sa konalo 4. apríla 2001 na univerzite v Regensburgu. Cieľom sympózia bola okrem su-

marizácie doterajších bádateľských aktivít germanistov na slovenských univerzitách v Bratislave, Prešove, Nitre, na univerzite v maďarskom Veszpréme a na nemeckých univerzitách v Bochume, Münsteri a Regensburgu aj syntetizácia poznatkov o tradíciách a čiastkových výsledkoch výskumu nemčiny na území Slovenska. Ako v *Úvode* (s. 5 – 6) píše zostavovateľ zborníka Albrecht Greule a Jörg Meier, jednotlivé príspevky zasahujú širokú oblasť vedeckých záujmov autorov, ktorí sa zamerali na otázky dialektológie, dejín jazyka, jazykové kontakty a kontrastívnu analýzu, na onomastiku a didaktiku cudzích jazykov.

Integrujúcim znakom všetkých príspevkov je ich interkultúrny aspekt. Najvýraznejšie ho vo svojom príspevku *Deutsche Sprache und Germanistik in der Slowakei als eine interkulturelle Herausforderung im östlichen Mitteleuropa (Nemčina a germanistika na Slovensku ako interkultúrny fenomén vo východnej časti strednej Európy)*, s. 9 – 26) prezentuje Cs. Földes (Veszprém). Dominujúcim znakom príspevku je jeho historická orientácia: autor si všíma dôležité postavenie nemčiny a jej rolu v starších dejinách Slovenska s osobitným zreteľom na Spiš, kde bola nemčina po 13. storočí materinským jazykom menšiny. Autor štúdie venuje pozornosť aj spišským nárečovým varietám a rozdielom hornospišskej a dolnospišskej nemčiny. V nadväznosti na ostatných bádateľov, najmä I. T. Piirainena a J. Meiera, si všíma vplyv bavorských, spišských a sliezskych jazykových prvkov na podobu sledovaných nárečí (s. 14). Ďalšia časť príspevku je orientovaná na vyučovanie nemčiny ako cudzieho jazyka v priereze 20. storočia. Cs. Földes s odkazmi na štatistické spracovanie vyučovania cudzích jazykov na Slovensku konštatuje, že v čase výskumu (1997) bola nemčina najrozšírenejším cudzím jazykom na štátnych základných školách a na štátnych základných školách so špeciálnymi vyučovacími programami, na bilingválnych gymnáziách a technických školách bola na druhom mieste (za angličtinou) (spolu sa ju v čase výskumu učilo 423 039 žiakov, angličtinu len 370 411 žiakov). Na túto prehľadnú štatistiku o vyučovaní nemčiny na stredných školách nadväzujú informácie o vysokoškolskom štúdiu nemčiny na Slovensku. Autor uvádza tradičné univerzitné germanistické pracoviská v Bratislave a Prešove s perspektívou vybudovania takýchto pracovísk na univerzitách v Nitre, Trnave a v Banskej Bystrici. Záver príspevku tvorí konštatovanie, že germanistika na Slovensku sa s ohľadom na tradície a geografickú polohu stáva významným interkultúrnym a kultúrnospoločenským indikátorom integrujúcej sa Európy.

Príspevok J. Meiera (Bochum) *Die Situation der deutschen Dialekte in der Slowakei (Postavenie nemeckých nárečí na Slovensku)*, s. 27 – 45) tvoria štyri tematické celky, v ktorých autor využitím 155 bibliografických údajov ilustruje doterajšie výskumy nemeckých nárečí na Slovensku z historického aspektu (s. 27 – 28), uvádza nárečové štúdie a monografie, v ktorých sa od r. 1776 do r. 2001 analyzujú administratívno-právne dokumenty z územia Slovenska napísané v nemčine (s. 29 – 34), analyzuje metodológiu a tradície výskumu nemeckých nárečových ostrovov (s. 34 – 36) a v poslednej časti svojho príspevku naznačuje perspektívy a ciele ďalších výskumov (s. 36 n). Osobitnú informačnú hodnotu tohto príspevku zvyšujú rozsiahle bibliografické údaje a vyčerpávajúci prehľad zahraničných prác s tematikou spracovania nemeckých nárečí na Slovensku.

Súčasťou zborníka je krátka informácia B. Kesslgrubera (Giessen) *Materialsammlung für ein Karpatendeutsches Wörterbuch (Zbierka materiálov Slovníka karpatskej nemčiny)*, s. 46), v ktorej sa uvádzajú metódy spracovania dotazníkového výskumu, na ktorý

nadväzuje ďalších 60 bibliografických titulov z dejín, etnografie a dialektológie skúmaného areálu.

Predmetom príspevku *Gibt es einen Garstvogeldialekt?* (termín *Garstvogeldialekt* možno priamo ťažko preložiť, preto príspevok možno do slovenčiny preložiť približne ako *Existuje „škaredý“ dialekt?*, s. 47 – 50) od J. V a l i s k u (Trenčín) je kritický komentár k názvu hornospíšskeho nárečia (nem. *Garstvogeldialekt*), ktorý uvádza K. J. Schröer (1863). Vyhodnotením nárečového materiálu a dotazníkov z terénneho výskumu na hornom Spiši J. Valiska zaujíma k tomuto pomenovaniu hornospíšskych nemeckých nárečí odmietavé stanovisko.

A. R. B a c h m a n (Regensburg) v príspevku *Erste Erfahrungen aus dem „Atlas der deutschen Mundarten in der Tschechischen Republik“ und ein möglicher Atlas der deutschen Mundarten in der Slowakei* (*Atlas nemeckých nárečí v Českej republike a možnosti Atlasu nemeckých nárečí na Slovensku*, s. 51– 54) informuje o prácach na príprave výskumného dotazníka, ktorého vyplnenie by sa stalo východiskom na kartografickú interpretáciu okolo 3000 otázok z oblasti hláskoslovnia (fonetiky aj fonológie), morfológie, lexikálnej sémantiky, tvorenia slov a syntaxe. Záver príspevku tvorí informácia o nadviazaní kontaktov nemeckých germanistov so slovenskými kolegami a perspektívy prác na príprave podkladov spoločného projektu.

A. Z i e g l e r (Münster) si v príspevku *Aufgaben und Desiderata der germanistischen Sprachgeschichtsforschung und der universitären Ausbildung in der Slowakei* (*Úlohy a požiadavky výskumu dejín jazyka vo vysokoškolskom vzdelávaní na Slovensku*, s. 55 – 68) upozorňuje na hodnotu po nemecky písaného historického pramenného materiálu, tvoriaceho archívne fondy slovenských miest a poukazuje na potrebu fundovanej analýzy a postupnej syntézy týchto prameňov s ohľadom na všeobecné dejiny a dejiny jazykových útvarov. V príspevku sa ako východisko starších výskumov uvádzajú klasické príspevky V. Chaloupeckého a H. Weinelta a novšie edície po nemecky písaného pramenného materiálu z územia Slovenska, ktoré publikoval I. T. Piirainen.

M. P a p s o n o v á (Prešov) si vo svojom príspevku *Wörter deutscher Herkunft im Slowakischen – Geschichte und Gegenwart der deutsch-slowakischen Sprachkontakte* (*Slová nemeckého pôvodu v slovenčine – minulosť a prítomnosť slovensko-nemeckých jazykových kontaktov*, s. 69 – 94) porovnaním súčasnej spisovnej a hovorovej slovenčiny všima germanizmy, ktoré sú výsledkom jazykových kontaktov pôvodného obyvateľstva s nemeckým obyvateľstvom. Okrem sémantickej charakteristiky germanizmov v spisovnej slovenčine a aj v jej nespisovných formách autorka ilustruje ich výskyt v slovenských nárečiach aj využitím lexikálneho zväzku *Atlasu slovenského jazyka*.

Jadro didakticko-informatívneho príspevku L. K r e t e r o v e j (Nitra) *Der Beitrag der Germanistikstudenten zur Erforschung der deutschen Kanzleisprache in der Slowakei* (*Príspevok študentov germanistiky k výskumu administratívnych žánrov na území Slovenska*, s. 95 – 102) tvorí prehľad metodiky spracovania starších archívnych prameňov v diplomových prácach nitrianskych študentov germanistiky. Zmysel príspevku je najmä vo vzbudzovaní záujmu študentov germanistiky o vedecký výskum.

I. T. P i i r a i n e n (Münster) v príspevku *Konzeptbücher der Stadt Preßburg / Bratislava. Ein Beitrag zu deutschen Handschriften der Frühen Neuzeit in der Slowakei* (*Knihy konceptov mesta Bratislava. Príspevok k nemeckým rukopisom raného novoveku z územia*

Slovenska, s. 103 – 112) nadväzuje na svoje predchádzajúce štúdie s tematikou bratislavských mestských kníh a kníh konceptov (1993, 1996, 1999) a zameriava sa na charakteristiku vecných žánrov zo 16. stor. Okrem vyčerpávajúcej analýzy vecnej stránky skúmaných archívnych prameňov venuje pozornosť aj frazeologizmom. Hodnota príspevku je v záverečnom zhrnutí problematiky a najmä v konštatovaní, že jazyk bratislavských kníh konceptov je hodnotným zdrojom poznatkov o fungovaní a úlohách novej hornej nemčiny v administratíve.

Príspevok R. K o z m o v e j (Bratislava) *Sprachliche Mittel der Temporalität: Tempus und Aktionsarten. Eine kontrastive Analyse (Jazykové prostriedky temporálnosti: čas a vid. Kontrastívna analýza*, s. 113 – 125) nadväzuje na autorkine štúdie z tejto oblasti (1996 – 1999). Autorka sa vyčerpávajúcym spôsobom usiluje postihnúť rozdiely pri vyjadrovaní temporálnych a aspektuálnych významov v slovenčine a v nemčine. Treba však pripomenúť, že takáto metodológia si vyžaduje nielen dvojjazyčný (nemecký a slovenský) jazykový materiál, ale aj rovnaké využitie germanistickej a slovákistickej vedeckej a odbornej literatúry. Ináč, s výnimkou autocitácií, môže text pôsobiť nevyvážene.

Analýzou súčasných slovensko-nemeckých a nemecko-slovenských lexikografických výskumov sa vo svojom príspevku *Die neuere allgemeinsprachliche deutsch-slowakische und slowakisch-deutsche Lexikographie in der Slowakei (Novšia všeobecnojazyková nemecko-slovenská a slovensko-nemecká lexikografia na Slovensku*, s. 127 – 135) zaoberá L. S i s á k (Prešov). Autor poukazuje na rozdielne metodologické prístupy pri koncipovaní jednotlivých vydání slovensko-nemeckých a nemecko-slovenských slovníkov (M. Čierna, M. Juriková, E. Kováčsová, J. Siarsky) a po ich analýze upozorňuje, že dvojjazyčný slovník má byť spracovaný takou metódou, aby okrem prekladovej a výkladovej funkcie motivoval aj jazykovú kreativitu ich používateľov.

Využitie elektronických médií pri výskume osobných mien a funkcií elektronického korpusu predstavuje P. Ď u r č o (Bratislava) v príspevku *Deutsche Familiennamen in der Slowakei oder was kann ein elektronisches Namenkorpus der Anthroponymieforschung anbieten (Nemecké priezviská na Slovensku alebo čím môže elektronický korpus mien prispieť k výskumu antroponým*, s. 137 – 146). Týmto príspevkom autor predstavuje možnosti využitia počítačov a textových korpusov pri spracúvaní vlastných mien. Využitím niekoľkých osobných mien, priezvisk, názvov ulíc a miestnych názvov v podobe výberu z rozsiahleho korpusu sa v príspevku interpretujú napr. zmeny vo výskyte priezvisk v priebehu dvoch storočí (1818 – 1995), zmeny v ich frekvencii a variantnosť zápisov.

Onomastickú problematiku dopĺňa ďalší príspevok M. P a p s o n o v e j (Prešov) *Eigennamen deutscher Herkunft in ausgewählten Regionen der Slowakei – Geschichte und Gegenwart interkultureller Beziehungen im Bereich der Onomastik. Bericht über ein interdisziplinäres Projekt (Vlastné mená nemeckého pôvodu z vybraných regiónov Slovenska – Dejiny a protiklad interkultúrnych vzťahov z hľadiska onomastiky. Pohľad na interdisciplinárny projekt*, s. 147 – 151). Základnou myšlienkou spracovania interdisciplinárneho projektu je inventarizácia motivačných činiteľov ojkónym v oblastiach nemeckých nárečí na území Slovenska. Tieto motivačné faktory by okrem lexém tvorili aj súhrn historických a ostatných spoločenských faktorov, ktoré ovplyvnili pomenovací proces. Vyčerpávajúca charakteristika tohto druhu by sa mohla stať súčasťou syntetizujúcich dejín jazykových menšín na našom území.

Obsah posledného príspevku od autorky E. S z e h é r o v e j (Bratislava) s názvom *Universitärer studienbegleitender Fremdsprachunterricht. Möglichkeiten und Grenzen des fachbezogenen Fremdsprachunterrichts für Geisteswissenschaftler (Vysokoškolské doplnkové vyučovanie cudzích jazykov. Možnosti a hranice odbornej výučby cudzích jazykov v oblasti spoločenských vied*, s. 153 – 161) tvorí hľadanie kontúr a perspektív slovenskej germanistiky, charakteristika stavu a poslania vyučovania cudzích jazykov a štruktúra kurzov tohto vzdelávania. Pozitívnym znakom príspevku je integrácia odbornej a interkultúrnej stránky kurzov cudzích jazykov. Bez korekcie sa však ťažko prijíma podnadpis *Kontúry a perspektívy slovenskej germanistiky* (s. 153), ktorý bez uvedomenia si dominantného postavenia didaktiky v príspevku akoby odmietal ostatné, t. j. synchronické, diachronické, najmä teoretické a výskumné aspekty rozvoja slovenskej germanistiky.

Záver zborníka tvorí zhrnutie poznatkov z rokovania konferencie, ktoré N. J a n i c h o v á (Regensburg) nazvala *Ergebnisprotokoll zum internationalen Symposium im Rahmen des Europeums der Universität Regensburg (Záznam o výsledkoch rokovania medzinárodného sympózia konaného v rámci Europea na Univerzite v Regensburgu*, s. 171 – 174). V snahe neopakovať autorkine slová sa v závere našej recenzie pokúsime zhrnúť poznatky z publikovaných textov. V zborníku *Deutsche Sprache in der Slowakei* sú publikované príspevky slovenských a nemeckých germanistov vyznačujúce sa vysokou poznávacou hodnotou. Pozitívnym znakom všetkých textov je ich mnohoaspektovosť: rešpektovanie historických, kultúrnych a ostatných spoločenských podmienok, povahy starších administratívno-právnych dokumentov, zhodnotenie doterajších výsledkov slovenskej a zahraničnej germanistiky pri spracúvaní problematiky nemčiny na Slovensku a vytýčenie ďalších perspektív výskumu a vzdelávania. Napriek spomenutým javom treba skromne konštatovať, že výskumu nemčiny na Slovensku, najmä jej staršiemu obdobiu, t. j. spracovaniu archívnych dokumentov, systematickému opisu jazyka nemeckej menšiny (okrem čiastkových prác s problematikou Spiša), ostáva slovenská germanistika veľa dlžná. Pri pozornom pohľade na bibliografické odkazy jednotlivých štúdií posudzovaného zborníka čitateľ zisťuje, že množstvo starších archívnych prameňov z nášho územia spracovali zahraniční germanisti. Škoda, že sa o túto podobu jazykových útvarov z nášho územia a ich dejín intenzívnejšie nezaujímal aj slovenská germanistika. Ostáva dúfať, že zborník *Deutsche Sprache in der Slowakei* bude inšpiráciou pre mladších, najmä mladých slovenských germanistov a bude ich motivovať k štúdiu náročných, ale vďačných a potrebných otázok minulosti a súčasnosti nemčiny na území Slovenska.

Pavol Žigo

REFERÁTY

JAZYK – KULTÚRA – ČLOVEK

Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Ed. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 2000. 524 s.; *2. Jazyk ako pamäť kultúry.* Výber z lingvistického diela profesora Jána Horeckého. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2001. 308 s.

Zborník štúdií *Človek a jeho jazyk* vyšiel na počesť nestora slovenskej jazykovedy profesora Jána Horeckého (nar. 1920 v Stupave) ako dvojzväzkové dielo. Prvý zväzok *Jazyk ako fenomén kultúry* je kolektívnou prácou takmer šesťdesiatich autorov, žiakov a priateľov jubilujúceho J. Horeckého. Na podklade medzinárodnej konferencie Jazyk a kultúra (Smolenice 13. – 14. 3. 2000) ho edične pripravila Klára Buzássyová. Druhý zväzok *Jazyk ako pamäť kultúry*, ktorý edične pripravil Slavomír Ondrejovič, je autorskou prácou J. Horeckého.

V prvom zväzku editorka K. Buzássyová výstižne charakterizuje jazykovedný profil jubilanta vstupným textom *Jazykovedné dielo Jána Horeckého*. Hlavné jazykovedné záujmy profesora Horeckého určili aj tematické okruhy prác v zborníku; príspevky sú zoradené do piatich blokov.

V prvom tematickom bloku *Jazyk – etnicita – kultúra* sa V. Krupa zamýšľa nad otázkou, čo je v jazyku exotické, porovnáva pritom širokú paletu jazykov Ďalekého východu so situáciou v európskych jazykoch. M. Krémová v štúdiu *Jazyk spojujúci* analyzuje sociálnu funkciu jazyka, ktorá spoločnosť integruje a zároveň ho diferencuje od iných spoločností, J. Skladaná hodnotí J. Horeckého ako klasického filológa, I. Ripka publikuje štúdiu *Jazyk, kultúra, identita a fenomén tradície*. Témou príspevku A. Rácovej sú rómske základy ako zdroj neologizácie v slovenskej karpatskej rómčine. Uvedený tematický blok uzaviera kolektívna štúdia P. Štekauera, Š. Franka, D. Slančovej a J. Sutherland-Smitha o komparatívnom výskume prenosu zvieracích pomenovaní na ľudí.

Druhý tematický blok je venovaný sociálnym determinantom spisovného a národného jazyka, resp. sociolingvistickým aspektom komunikácie. V rámci tohto bloku sa V. Blanár zamýšľa nad otázkou kritérií periodizácie dejín spisovnej slovenčiny, G. Neščimenkovová sa zaoberá otázkami funkčnej diferenciacie etnických jazykov a ich zástoja pri riešení aktuálnych sociolingvistických otázok, F. Ruščák skúma štandardnú komunikáciu ako reflexiu súčasnej jazykovej komunikácie, J. Hoffmannová a O. Müllerová analyzujú vnútrojazykové miešanie v rámci češtiny. Ďalej sa rozoberajú otázky ako napr. prestížna orálna arabčina v štrukturálnej klasifikácii (L. Drozdík), mediálne dialogické prejavy (S. Čmejrková), *Hattalov Brus jazyka českého* (M. Jelínek). Záver bloku patrí pragmalingvistickým prácam z pera J. Skácela, J. Mezulánika a P. Odaloša.

Tretí blok *Semiotika – systém/štruktúra – gramatika – sémantika* excelentne obsadili P. Cmorej (*Čo označujú jazykové znaky?*), J. Dolník (*Inferencia, prototypová perspektíva a jazykový systém*), J. Kraus (*K lingvistickým a filozofickým predpokladom argumentácie textu*), J. Viceník (*Exaktnosť, logika a jazykoveda*). Ďalej sú tu príspevky z pera P. Žiga (o analógii v jazyku), J. Wachtarczykovej (o atraktoroch a princípe atraktivity v jazykovede), P. Sgalla (*Od významovej stavby k formálnej sémantice*), J. Kořenského (*Procesuální gramatika a linearita textu*), E. Hajičovej (*Mysteries of order*), S. Ondrejoviča (*K otázke dominanty vety*), J. Findru (*Štýl ako základný pojem štylistiky*), J. Mlacka (*Princípy aktualizovania frazém*) a jedna z posledných úvah J. Mistríka *K systematizácii štýlov v jazykovednej štylistike*. Blok uzavierajú práce o deminutívnych substantívach v Českom národnom korpuse a možnostiach ich automatického spracúvania J. Panevovej a J. Klímovej, o variantnosti a štruktúrno-sémantických modeloch v diele J. I. Bajzu E. Krošlákovej a o rytmickej stavbe reči J. Sabola.

Štvrtý tematický okruh tvorí slovtvorba, morfematika a morfológia. J. Furdík sa zamerával na vývin názorov J. Horeckého na slovtvorbu a ďalej v tomto bloku publikujú svoje štúdiá a úvahy J. Bosák, L. Ďurovič, H. Mieczkowska, P. Štekauer, J. Kačala, O. Martinová, M. Považaj, M. Dudok, L. Smirnov, A. Ferenčíková, M. Sokolová, J. Jacko, P. Király, A. Habovštiak, M. Nábělková. Autori tu píšú o najrozmanitejších slovtvorných otázkach, akou je otázka slovenských vzťahových adjektív v mennej skupine, o spätnom pomenovaní v angličtine, o derivatívosti v nových viacslovných pomenovaniach, o tvorení obyvateľských mien od miestnych názvov, o lexikálnych mikrosystémoch v slovenčine, srbčine a chorvátčine atď. Ďalej je tu publikovaných niekoľko závažných morfematicko-morfologických prác s využitím materiálu zo spisovného jazyka a nárečí.

Piaty, posledný blok je venovaný aktuálnym problémom terminológie a terminografie, tiež závažnej oblasti jazykovedného myslenia prof. J. Horeckého, kde svoje práce publikujú I. Masár (*Praktickosť slovenskej teórie terminológie*), A. Jarošová (*Viacslovný termín a lexikalizované spojenie*), F. Šimon (*Ku Galenovej anatomickej terminológii*). O. Sabolová sa zaoberá terminologickou otázkou výskumu kompozície umeleckého textu a G. Moško komplexným vetným členom. Záver patrí K. Buzássyovej a jej príspevku *Odborná lexika vo všeobecnom výkladovom slovníku národného jazyka*.

Zo silného autorského zastúpenia vidno, ako hlboko je dielo prof. J. Horeckého zakotvené v slovenskej aj zahraničnej jazykovede a aká široká paleta aktuálneho jazykovedného myslenia je v ňom integrovaná. Vďaka tomu K. Buzássyová mohla zostaviť jeden z najkvalitnejších slovenských jazykovedných zborníkov za posledné roky, ktorý na dlhé roky bude inšpirovať jazykovednú komunitu a jazykovedných adeptov.

Druhý zväzok *Jazyk ako pamäť kultúry* obsahuje výber zo štúdií prof. Jána Horeckého, ktoré editor S. Ondrejovič doplnil úvodným medailónom *Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., a jeho dielo*, a vyše 130-stranovú úplnú *Bibliografiu prác Jána Horeckého 1943 – 2000* z dielne L. Dvonča. Ťažisko knižnej tvorby J. Horeckého je vo všeobecnej jazykovede. Uvádza sa tu aj autorov ďakovný prejav pri udeľovaní čestného doktorátu prešovskej Univerzity P. J. Šafárika *Moje vnikanie do jazyka*, ktorý plasticky dopĺňa profil tohto slovenského jazykovedca svetového formátu.

V publikácii *Jazyk ako pamäť kultúry* sa autor zamerával na všeobecné základy jazykovedného myslenia, akými sú diskurzívna činnosť človeka, systém verbálneho správania či

jazykový znak. Ďalšie tri tematické celky sú zamerané na identifikačnú, predikačnú a konceptualizačnú zložku diskurzu. V rámci prvého bloku autor uvažuje o vzťahu pomenovania k objektívnej realite, interpretuje tvorenie slov z onomaziologického aspektu, elaboruje pojmy, akými sú intenzita a extenzita termínu a koncízne, pritom bez skresľovania vykladá náročné procesy rozvíjania slovnej zásoby.

V stati *Predikačná zložka diskurzu* autor rozpracúva komunikačný status slovenčiny, čím v nemalej miere tvorivo a inšpirujúco zasahuje do slovakistickej vedeckej diskusie o zmene jazykovednej paradigmy. Okrem iného tu vykladá naratívne, direktívne a explikatívne výpovedné akty.

V poslednej časti publikácie *Jazyk ako pamäť kultúry* môžeme čítať práce J. Horeckého ako jedného z mála slovenských filozofov jazyka. Sú to state, ktoré slovenské jazykovedné myslenie dlho nebude môcť opomenúť. Jeho úvahy o jazykovom vedomí, o hodnotovom poli jazykového vedomia, intencii slovesného deja ako gramatickej kategórii či jeho systém konceptualizátorov presahujú disciplinárny rámec a okrem jazykovedy plodne zasahujú aj viaceré filozofické a antropocentrické disciplíny. Záver knihy je tematicky priam symbolicky rámcovaný jazykovednými témami, ktorými J. Horecký vstupoval do slovenskej jazykovedy. Ide o štúdie o celostnom význame pádov v latinčine, o fonologickom systéme slovenčiny a zvukovej stavbe starej gréčtiny.

Na záver by som vyzdvihol originálny prínos J. Horeckého do teórie diskurzu. J. Horecký dôverne pozná súčasnú svetovú produkciu v tejto oblasti, popritom buduje svoj ústretový komunikačno-systémový model, a tým môže byť zaujímavý aj mimo rámcov slovenskej jazykovedy, kde diskurzívna analýza prebieha dynamickejšie najmä v komunikačnom smere. Ďalšia otázka súvisí so zapájaním filozofických kategórií do jazykovedného kontextu, akými sú jazykové vedomie, hodnotové pole jazykového vedomia a pod. Tieto state J. Horeckého v menšej miere oslovia filozofov, pretože autorovi ide o špecializované vedomie. Avšak treba s ním súhlasiť, keď pripomína aj dva zúžené, nie celkom rozvinuté typy jazykového vedomia. Ak jazykovedci skúmajú iba spisovnú podobu národného jazyka a nie všetky existenčné formy jazyka a svoje riešenia opierajú len o poznatky získané štúdiom spisovnej formy, ide o zúžené teoretické vedomie. Podobne, ak jazykoví redaktori uplatňujú len normatívne kritériá a v ich zmysle zasahujú do textov tvorivých používateľov jazyka, zhodne s autorom možno hovoriť o zúženom kreatívnom jazykovom vedomí. J. Horecký precízne vystihol veci jazyka a jazykovedy. Preto má nielen na Slovensku, ale aj v zahraničí veľa priaznivcov, pokračovateľov, žiakov, o čom svedčí aj tu glosovaný prvý zväzok zborníka. A pozoruhodná je i skutočnosť, že si do dnešného dňa udržal takú tvorivú intelektuálnu kondíciu, akou sa iba málokto vo svete môže pochváliť.

Miroslav Dudok

PRÍSPEVOK K TEÓRII MASMEDIALISTIKY

O interpretácii masmediálneho textu. Zborník štúdií riešiteľov grantu KEGA 153/2001. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník. 17. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. Prešov 2002. 160 s.

Slovom masmedialistika, opierajúc sa najmä o pomenovanie medievalistika, by sme chceli označiť nový vedný odbor, ktorý sa formuje pred našimi očami, o masovej mediálnej komunikácii. Podnetom k úvahám o tejto novej disciplíne nám je súbor štúdií, ktoré pripravil a vydal kolektív oddelenia masmediálnej komunikácie pri Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity.

Zborník zahŕňa šesť štúdií o piatich základných oblastiach masovej komunikácie ako aj základnú štúdiu J. Rusnák a *Ciky caky ciky cak* (s. 93 – 125). Je nepochybne správne a pre celkovú orientáciu jeho kolektívu smerodajné i charakteristické, že J. Rusnák sa opiera o semiotickú teóriu znaku a že najmä od Ch. Piercea preberá také pojmy ako symbol, index, ikon. Aplikuje ich na emocionálnu štruktúru textu a upozorňuje na výber rekvizít, dekorácie a insígnií. Úspešne využíva aj základný termín emotikon. Práve do tohto pojmu zahrnuje insígnie (ako formálne vyjadrenie pozície „znaky hodnosti“ účastníka komunikačného rituálu (to je jeho ďalší základný pojem), rekvizity (ako súčasť scény alebo vybavenia pri rituálovej performancii) a dekoráciu (ako hotové súčasť identifikácie i ritualizovaného správania). O týchto pojmoch J. Rusnák referoval už na banskobystrickej konferencii o komunikácii r. 1997.

Akokoľvek abstraktné sa zdajú tieto pojmy a termíny, treba ich pokladať za východiskové pri výskume masovej komunikácie. Zrejme ich však bude treba doplniť o ďalšie pojmy pri skúmaní pôsobenia textu na adresáta, prijímateľa, na jeho jazykové vedomie. Užitočné budú aj pri analýze prostriedkov a spôsobov formovania komunikátov.

Metodicky sa približuje k Rusnákovým postupom J. S. Sabol v štúdiu *Poetika Šulíkovho filmu. Slovenský film v 90. rokoch* (s. 126 – 134). Sabol tu úspešne poukazuje na základné prostriedky filmovej poetiky a demonštruje ich na dielach Martina Šulíka. Sú to najmä také „technické“ prostriedky, ako je (románová) parataktickosť a (poviedková) hypotaktickosť, horizontálnosť a vertikálnosť. Už z týchto pojmov vidieť, že film sa pokladá za prostriedok masovej komunikácie vlastne len pre svoju ľahkú prístupnosť širokým masám divákov, lebo inak je svojou poetikou oveľa bližší divadelnému predstaveniu, pri ktorom základná komunikácia prebieha medzi hrdinami hry a tá sa ako celok prenáša k adresátovi, divákovi. Pravda, aj pri analýze filmovej poetiky bude užitočné využívať Rusnákove východiskové pojmy z teórie znaku. J. S. Sabol to nateraz nerobí.

Ostatné štúdie v recenzovanom zborníku majú rovnakú štruktúru – po úvodnej informačnej časti (o teóriách, o doterajších pokusoch o analýzu) sa uvádzajú výsledky vlastného výskumu. Zreteľná je táto štruktúra v štúdiu P. Kapinského o komikse *Comics is not dead* (s. 68 – 92), S. Tomáščíkovej *Masmédiá a slovenská spoločnosť* (s. 135 – 159), ako aj v štúdiu R. Gregorovej *Zvuková analýza fungovania slabiky v médiách* (s. 44 – 67).

Symptomická je tu štúdia M. Ferenčíka *Zdvorilostný aspekt interakcie v kontaktnej rozhlasovej relácii Nočné dialógy* (s. 9 – 43). Po úvodných poznámkach analyzuje štruk-

túru a priebeh relácie, v ktorej do rozhovoru redaktora s pozvaným hosťom môžu zasahovať telefonicky aj poslucháči. To všetko sa prenáša ako celok k poslucháčom. Je zrejmé, že na rozdiel od J. Rusnáka a J. S. Sabola sa tu pracuje s hovoreným (niekedy až hovorovým) jazykom a že menej miesta i funkcií majú také pojmy ako rekvizity a insígnie. Na ich miesto nastupujú princípy konverzácie, ako je kooperačný princíp, zdvorilostný princíp, ktoré fungujú pri formovaní tváre (face, nie image) účastníkov relácie tohto typu.

Je prirodzené, že súbor štúdií v jednom zborníku nemôže vyčerpať zložitú problematiku, ba ani všetky oblasti masovej komunikácie. Popri chýbajúcich záveroch o pôsobení na adresáta, ako sme už pripomenuli, treba osobitnú pozornosť venovať aj informačným útvarom či reláciám, ako sú televízne noviny, rozhlasové noviny, reportáže, komentáre. Pri rozšírení o túto problematiku však sotva bude možné hovoriť o interpretácii textu. Pôjde skôr o bádateľovu analýzu, kým pri interpretácii pôjde o vnímanie, chápanie na strane adresáta.

Aj výsledky prezentované v danom zborníku však ukazujú, že sa začína formovať výskum jazykovej zložky masovej komunikácie na spoľahlivých základoch, že sa tu formuje nový vedný odbor – masmedialistika.

Ján Horecký

HISTORICKÝ SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA. Zv. 5. R – Š (rab – švrkotat'). Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 2000. 692 s.

Posudzovaný piaty zväzok *Historického slovníka slovenského jazyka* (ďalej HSSJ) je pokračovaním rozsiahleho lexikografického projektu, ktorý je významným zdrojom poznatkov o slovnej zásobe slovenčiny v predpisovnom období. Svojou komplexnosťou a blížiacou sa záverečnou fázou sa toto historickojazykovedné dielo stáva hodnotným prameňom vnútorných dejín nášho národného jazyka a významným zdrojom slovanskej porovnávacej lexikológie.

Heslá publikované v piatom zväzku HSSJ metodologicky nadväzujú na predchádzajúce štyri zväzky (o nich pozri naše recenzie v časopise *Slovenská reč*, 57, 1992, č. 2, s. 123 – 126; 58, 1993, č. 1, s. 59 – 61; 61, 1996, č. 4, s. 250 – 253; 61, 1996, č. 5, s. 309 – 313, v ktorých sa uvádzajú metodologické zásady a charakteristické znaky predchádzajúcich štyroch zväzkov HSSJ). Keďže pri piatom zväzku HSSJ ide o pokračovanie v intenciách predchádzajúcich zväzkov, ťažko v závere riešenia projektu hľadať výhrady voči metódam slovníkového spracovania historického pramenného materiálu. A tak cieľom našich ďalších riadkov majú byť viac poznámky späť so spracovaním a interpretáciou konkrétnych hesiel, resp. dokladového materiálu.

Posudzovaný piaty zväzok HSSJ treba ako celok hodnotiť pozitívne. Pri niektorých heslách, ale to nie je len otázka piateho zväzku, pretože ide o problémy, ktoré si vyžaduje povaha pramenného materiálu a celková koncepcia projektu, prevažujú české, resp. výrazne bohemizované príklady (napr. *radný*², význam 2, doklad z r. 1471, heslo *rajchblaj*, s. 16, *registrum*, s. 38 a pod.). Málo presvedčivé je aj samostatne uvedené heslo *radok* (s. 12), ktorého význam

je responzibilný s významom aj hláskovou podobou niektorých príkladov pri hesle *riadok* (s. 63). V súvislosti s heslom *radovať sa* (s. 14) by sa žiadal priezračnejší výklad sprostredkovanej súvislosti toponyma *Radowan* s heslovým slovom. Pri heslovom slove *rajecký* (s. 16) z významového hľadiska ide pravdepodobne o spôsob, metódu, postup spracovania zaužívaný, vyvinutý v Rajci. Pri heslovom slove *rázga* (s. 28) sa v hranatých zátvorkách uvádza aj podoba *ró-*, ktorá sa neuvádza medzi dokladmi. Pri niektorých heslách (typu *rejecírovať*, s. 42) sa žiada výstižne uvádzať sprostredkujúcu funkciu nemčiny (najmä s ohľadom na morfe-matickú štruktúru *-ír-ova-t*). V súvislosti s výkladom heslového slova *rontovať* (s. 83) vo význame *trápiť, ničiť niekoho* by s ohľadom na prevzatie boli zaujímavé doklady s neživotným gramatickým predmetom. V takomto význame sa totiž spomenuté heslové slovo vyskytuje vo východiskovom jazyku. Napriek tomu, že HSSJ nie je typom slovníka, v ktorom by sa uvádzal pôvod slova, jeho etymológia, pri hesle *rendelovať* (s. 48) by sa okrem významu *napomínať* žiadalo – s ohľadom na pôvodný význam slova **rędb* a kvalifikátor *mad'* (odtiaľ sa slovo v adaptovanej podobe vrátilo do slovenčiny) – uviesť aj význam *nariadovať* (svedčí o tom aj dokladový materiál v hesle).

Súčasťou hesiel sú aj vlastné mená označované podľa onymickej príslušnosti osobitnými kvalifikátormi. Je pochopiteľné, že v HSSJ nemožno uvádzať napr. všetky ojkonymá tak, ako sú napr. vo Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku (ďalej VSOS). Stálo by však za uváženie, či nedoplniť základné heslá o všeobecne známe ojkonymá typu *Roštár* (VSOS, 2. zv., ss. 496, 517), ak heslo *roštár* (s. 84) HSSJ obsahuje (porov. heslá *rybník*, s. 202, *rybáre*, tamže). Inšpiratívny vo vzťahu k podobe heslového slova *rozola* (s. 131) je aj genitívny tvar v historickom pramennom materiáli (označuje tu graféma *-j* naozaj koncovku pôvodných *a-kmeňov*?). Pri hesle *rožkovatý* (s. 184) sa v pramennom materiáli vyskytujú len podoby *rožkatý*, *ružkovaty*, heslové slovo v základnej podobe nie je doložené. Možno, že zbytočne rozsiahle sú napr. heslá typu *richtár* (s. 66), *sotva* (s. 333). Škoda, že sa pri záverečnej redakcii hesiel nekonfrontovali heslá typu *sa* (s. 206) a *si* (s. 248 – 249) s ohľadom na koncepciu iných lexikografických prác (napr. Krátky slovník slovenského jazyka; pri hesle *si*, s. 249 HSSJ, je posledný príklad chybný). Pri hesle *sverepa*, *sverepica*, *sverepec* (s. 576) s ohľadom na význam bolo možné spojiť tri podoby do jedného hesla, nepresvedčivé je – s ohľadom na výsledky historickej onomastiky – priradenie motivácie (etymológie?) názvu *Sverepec* zo 14. stor. k významu heslového slova. V niektorých heslách typu *soldát* (s. 330) sa, s ohľadom na spomenutú povahu historického pramenného materiálu, uvádzajú príklady s prevahou bohemizmov. Drobné technické chyby pri heslách *striednatý* (s. 515, neuvádza sa hláskový variant *-i-*, ktorý je jediným dokladom heslového slova, porov. s nasledujúcim heslom) neuberajú piatemu zväzku HSSJ na jeho celkovej dobrej úrovni.

V piatom zväzku HSSJ je spracovaná rozsiahla časť pramenného materiálu z predspisovného obdobia slovenčiny. V nadväznosti na predchádzajúce zväzky autorský kolektív HSSJ, redakcia zväzku ako aj celé pracovisko, na ktorom HSSJ vzniká, presvedčili, že napriek náročnosti tohto historicko-lexikografického projektu práce na jeho vydávaní pokračujú v pravidelnom tempe. Piaty zväzok HSSJ, za ktorý si autorský kolektív a redakcia zasluhujú uznanie, je znamením blížiacej sa záverečnej fázy celého projektu. Doterajšie výsledky a pozitívny domáci aj zahraničný ohlas sú svedectvom jeho významu a prínosu pre slovenskú kultúru, domácu aj zahraničnú porovnávaciu jazykovedu a slavistiku.

Pavol Žigo

SLOVO O SLOVE. K NIEKTORÝM PROBLÉMOM SLOVENSKEJ HISTORICKEJ TERMINOLÓGIE. Zborník príspevkov z odborného vedeckého seminára Slovenská historická terminológia. Bratislava 4. október 2001. Zostavil Peter Mulík. Bratislava, Bernolákova spoločnosť 2001. 144 s.

Zborník obsahuje 14 príspevkov, ktoré odzneli na seminári o slovenskej historickej terminológii.

Slovenská historická terminológia nie je len vecou historiografie, ale aj jazykovedy, archeológie, etnografie a dôležitá je tiež pre vydavateľskú knižnú prax a tak aj pre širšiu čitateľskú verejnosť. Doteraz nie sú pevne ustálené pomenovania nášho starého etnika, obývaného teritória a jazyka, nehovoriac o špeciálnych historických termínoch z oblasti hospodárstva, verejnej správy a sociálnych vzťahov. Pokusy o zriadenie slovenskej historickej terminologickej komisie siahajú pred rok 1972. Komisia (jej predsedom bol Peter Ratkoš) však nevyvíjala očakávanú činnosť, pretože niektorí poprední historici ešte nevideli jej opodstatnenosť. Opätovná iniciatíva na obnovenie jej činnosti súvisela s dokončovaním prípravy druhého dielu Slovenského diplomatára. Jej činnosť sa obnovila v roku 1977. Prvé zasadnutie zvolal predseda komisie Richard Marsina v r. 1978. Na prvých zasadnutiach sa riešila problematika písania šľachtických osobných mien (priezvisk) z uhorského obdobia slovenských dejín. Posledné dve zasadnutia komisie sa venovali problematike terminológie patrimoniálnej správy a obecnej správy. V súvislosti so zmenami vo vedení Historického ústavu SAV a s istými personálnymi zmenami bola činnosť historickej terminologickej komisie znova prerušená. Nerealizovalo sa ani publikovanie materiálu z neskorších porád viacerých historikov, jazykovedcov a archeológov, ktoré súviseli s vydávaním prameňov k Dejinám Slovenska a Slovákov a týkali sa vypracovania všeobecne rešpektovanej základnej historickej terminológie (pozri v úvodnej stati zborníka *O slovenskej historickej terminológii*). R. Marsina tu pripomína, žeby sa žiadalo ustáliť najmä označenie „obyvateľov Slovenska, názvu krajiny a jazyka od najstarších čias až do prítomnosti, pričom za problematiku sa pokladala najstaršia fáza“ (s. 8). Uvažovať treba i o používaní týchto termínov nielen v slovenčine, ale aj v iných jazykoch (najmä v jazyku maďarskom, nemeckom, anglickom, latinskom, českom).

Tieto okruhy problémov tvoria jadro príspevkov v recenzovanom zborníku. Ich autormi sú R. M a r s i n a, M. L i p k a, Š. O n d r u š, M. S. Ď u r i c a. Vychádza sa z myšlienky, že „slovenské dejiny chápeme ako dejiny slovenského politického národa“ (N. Rolková, s. 110) a každý národ má právo chápať svoje dejiny ako samostatné. Na seminári odzneli tiež referáty, v ktorých sa osvetľovali niektoré všeobecnejšie i okrajovejšie aspekty tejto témy, ďalej otázka terminológie v oblasti náboženstva a cirkvi (P. M u l í k), pojmy pre politické reálie 19. stor. (J. M é s á r o š, I. M r v a) i termíny z novších dejín (Slovenský štát // Slovenská republika – R. M i c h e l k o). J. K a č a l a ukázal, ako sa prejavovali vzťahy Slovákov a Čechov v názve ich spoločného štátu. Terminológiu v oblasti pomenovania dejín z politologického hľadiska rieši N. R o l k o v á. V. S e d l á k zdôrazňuje aktuálnu potrebu vydať nateraz aspoň kompilačný slovník stredovekej latinčiny pre výučbu na vysokých školách.

Na seminári odzneli aj dva príspevky popredných slovenských jazykovedcov. Š. O n d r u š uvažuje v širších historicko-etymologických súvislostiach o genéze a vývine etnických mien *Slovän-Slovan-Slovák* a *Tót, Maďar-Ugor*. V súlade s mienkou väčšiny slavistov sa prikláňa k Jakobsonovmu výkladu, že etnonymum *Slovän-* je odvodené od základu *slov-*, ktorý je

kontinuantom indoeurópskej nesatemizovanej podoby *k'lev-* : *k'lov-*. Tento indoeurópsky základ označoval „zvuk“; porov. grécke *klewos*, *kleos* s významom „zvuk“ a „sláva“. Autor uvádza blízke významové paralely z viacerých starých indoeurópskych jazykov. Etymologicky priezračné etnické meno *Slovän*, *Slovén* vzniklo najneskoršie v 4. stor., pravdepodobne okolo narodenia Krista. – V jemnej sociolingvistickej analýze J. K a č a l a zdvôvodňuje, „ako sa v špecifickej oblasti označovania vzťahov dvoch národov a ich spoločného štátu stával jazyk politikom a ako sa prostredníctvom jazyka riešili celkom iné spoločenské problémy“ (s. 59). Svedčí o tom história spojovníka v zložených pomenovaniach substantívneho a adjektívneho typu *Česko-slovensko* // *Československo* a *česko-slovenský* // *československý*.

Zborník obsahuje veľa cenných návrhov a podnetov, i keď sa o viacerých závažných termínoch neuvažovalo, napr. (*slovenská*) *národnosť* – *feudálny národ*, (*kapitalistický*) *národ*. O aktuálnej potrebe ďalšej práce slovenskej historickej terminologickej komisie svedčí fakt, že aj dvaja autori v zborníku navrhujú pre rovnakú historickú udalosť nerovnaký termín (J. Mésároš: *rakúsko-maďarské vyrovnanie*, I. Mrva: *rakúsko-uhorské vyrovnanie*), a najmä nejednotná prax súčasnej slovenskej historiografie, napr. D. Kováč v *Dejinách Slovenska* (2000) uprednostňuje maďarskú podobu šľachtických osobných mien (priezvisk) z uhorského obdobia slovenských dejín, a to na rozdiel od formulácie v Pravidlách slovenského pravopisu, ktorá je výsledkom práce historickej terminologickej komisie.

Podnetný obsah zborníka Slovo o slove by si zaslúžil starostlivejšiu jazykovú úpravu publikovaných textov.

Vincent Blanár

IMRICHOVÁ, M.: *LOGONYMÁ V SYSTÉME SLOVENČINY*. Prešov, Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied 2002. 142 s.

Záujem slovenskej jazykovedy o logonymá, resp. v širšom chápaní o logonomastiku možno datovať onomastickou konferenciou r. 1993, kde sa reagovalo aj na túto rýchlo sa rozvíjajúcu oblasť využívania tohto špeciálneho druhu vlastných mien. Vtedy sa začal používať osobitný termín logonymum (a logonomastika). Problematike logoným sa sústavne venuje M. Imrichová. Výsledkom jej intenzívneho výskumu je niekoľko štúdií v časopisoch, ale najmä monografia *Logonymá v systéme slovenčiny*, založená na korpuse 1625 logoným zozbieraných predovšetkým osobným anketovým výskumom.

Prednosťou monografie M. Imrichovej je práve rozsiahly materiál, ktorý autorka získala predovšetkým osobnými kontaktmi s majiteľmi podnikov označených logonymami. Tým vlastne obohatila slovenskú jazykovedu o novú metódu a ukázala, že logonymá sú nevyhnutným prvkom komunikačného priestoru medzi majiteľom, resp. výrobcom a kupujúcim, objednávateľom. Treba však hneď tu pripomenúť, že tento komunikačný priestor je charakterizovaný časovou medzerou medzi vysielaním a prijímaním komunikátu, resp. zreteľným rozdelením priestoru na dva typy komunikácie, emisnú a percepčnú.

Tento stav rešpektuje aj M. Imrichová a preto svoje úvahy a výklady člení do dvoch oddielov. V prvom skúma predovšetkým motiváciu a konštruje konkrétne typy logoným, v druhom skúma informačnú hodnotu a správanie logoným v komunikácii. Patrílo by sa tu

poznamenat', že v tejto druhej zložke komunikácie ide o spomenutý percepčný typ komunikácie, lebo prijímateľ, vnímateľ si sám vyberá informáciu a vnáša ju do svojho vedomia.

Základným problémom v prvom oddiele je vymedzenie, interpretácia logonyma. Je jasné, že pri jazykovednom výskume sa berie do úvahy predovšetkým jazyková, resp. znaková, pri skúmaní motivácie sémantická zložka. Ale neslobodno ju chápať odtrhnutu od formovej zložky. Klasické logo totiž tvorí celok formovej a obsahovej časti. Napr. logo poisťovne QBE je vo formovej časti reprezentované skĺbením troch ohniviek, v obsahovej časti sa v genericom príznaku konštatuje, že ide o poisťovňu, a v diferencnej zložke sa označuje akronymom QBE. Je síce pravda, že nie všetky logá majú takúto kompletnú podobu, ale aj tak sa nemožno uspokojiť s našou prvotnou definíciou, že logonymum je jazyková zložka loga. Veď nie sú zriedkavé prípady, že mnohé logonymá fungujú bez osobitnej formovej zložky. Napr. na veľkej budove, v ktorej sídli okrem iného aj spoločnosť J & T, možno ako formu chápať s istou dávkou obrazotvornosti len celkové pozadie, tvorené mnohohoposchodovou budovou. Pri logonyme Ametyst možno za formovú zložku pokladať azda len predajňu, resp. budovu, kde je logonymum umiestnené (azda aj ako vývesný štít).

Treba súhlasiť so zaradením logoným k chrématonymám, ale potom treba dôslednejšie uplatňovať tézu V. Blanára (na ktorého sa autorka odvoláva), že každé proprium, a teda aj chrématonymum, a teda aj logonymum má dve zložky a že v obsahovej zložke treba rozlišovať generické a diferenciačné príznaky. M. Imrichová síce cituje toto vymedzenie, ale v praxi ho málo využíva. Hoci práve pri skúmaní motivácie by bolo výhodné rozlišovať, či ide o motiváciu generickej alebo diferenciačnej zložky. Zdá sa, že vo väčšine skúmaných prípadov ide o diferenciačný príznak, lebo generický príznak sa buď vôbec nevyjadruje, alebo je zastúpený objektom.

Najväčším prínosom M. Imrichovej pre poznanie logoným v systéme slovenčiny (to je aj názov monografie) je detailný rozbor jednotlivých typov logoným. Z analyzovaných prípadov by sa dali vyčleniť aspoň dva typy, ktoré autorka osobitne nevyčleňuje. Je to predovšetkým určovací typ miestny (*Pod dubom*), vlastnícky (*U Mráza, U Jakuba*), dedikačný (*U sv. Damiána*) alebo cieľový (*Pre zdravie a krásu*). Nie celkom vydarený je autorkin pokus o sprehľadnenie typov uvádzané v obsahu. Popri lexikálnych logonymách sa tu uvádzajú ako osobitné typy aj nárečový a kontaktný, hoci je zrejmé, že aj v týchto prípadoch ide o lexikálne vyjadrenie. Aj polymotivované logonymá sotva možno chápať ako osobitný prvok v tomto systéme, lebo aj tie sa vyjadrujú lexikálne a vyskytujú sa v nich všetky typy motivácie.

Pri odôvodňovaní motivácie sa vhodne uplatňujú výpovede získané priamo od autorov, resp. majiteľov podnikov. Napr. *Papuča* – „je to v blízkosti paneláka a ľudia sem prichádzajú len tak v papučkách“, *Lipa* – „pred obchodom je veľa stromov, z nich iba jeden je lipa a tá je liečivá“, *Rozkvet* – „pri zakladaní firmy majiteľ dúfal, že mu obchod bude prevítať“.

Aspoň okrajovo však treba v tejto súvislosti pripomenúť niektoré nedôslednosti a chyby pri vysvetľovaní motivácie. *Elektronika* je síce z angličtiny, ale nie electronic, lež electronics. *Bonsaj* nie je typická čínska rastlina, ale miniatúrny krík alebo rastlina v japonskej záhradníckej kultúre. *Paradiso* nie je z angličtiny, ale z taliančiny. *Falco* nie je pes, ale v latinčine sokol. *Iuris consultus* nie je z angličtiny, ale z latinčiny, *poly* nie je z angličtiny, ani z latinčiny, ale z gréčtiny.

V druhom oddiele svojej monografie M. Imrichová skúma spomenutú percepčnú komunikáciu. Preto je tu namieste skúmať informačnú hodnotu, t. j. schopnosť charakterizovať

denotát, oboznámiť prijímateľa so zameraním a činnosťou firmy, o oblasti jej podnikania a charaktere služieb. Autorka tu v úvode pripomína koncepciu V. Blanára, najmä však Dolníkov pojem imaginačnej kompetencie, ale v stupnici informačných hodnôt sa o tieto pojmy neopiera, ani nevysvetľuje miery na takéto hodnotenie. Dobrý prínos znamenajú výsledky ankety o zvukovej realizácii logoným, ako aj o ich zaradovaní do morfológického systému (najmä kolísanie medzi životným a neživotným skloňovaním). Tu by sa však patrilo uviesť aj kolísanie v písaných prejavoch, ako aj adaptáciu k derivačnému systému typu VÚB-ka, vo VÚB-ke.

Celkový pohľad na monografiu M. Imrichovej ukazuje, že ide o opis mimoriadne dynamicko-lingvistickej oblasti v našej slovnej zásobe a že autorka sa podarilo túto oblasť úspešne predstaviť a interpretovať. Ak aj miestami vidieť menšiu mieru istoty a presvedčivosti, treba v tom vidieť výzvu na ďalší výskum i na hľadanie presvedčivejšej teoretickej bázy.

Ján Horecký

DRUHÉ BANSKOBYSŤRICKÉ STRETNUTIE MLADÝCH FILOLÓGOV

Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela II. Materiály z 2. konferencie mladých filológov – UMB Banská Bystrica 11. septembra 2001. Red. I. Jančovič. Banská Bystrica, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 2001. 246 s.

Na konci minulého desaťročia sa na pôde Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici uskutočnila premiéra zaujímavého odborného podujatia. Snemovanie s pracovným názvom *Prvá konferencia mladých filológov* zaujalo už v prezentačnej podobe. Podľa predstáv organizátorov totiž malo umožniť a podporiť rozvinutie vzájomných kontaktov medzi mladými účastníkmi konferencie, podnietiť výmenu informácií o ich práci, vedeckých zámeroch, odbornej orientácii a skúsenostiach. Perspektívni vedci v Banskej Bystrici dovtedy vsuktu nemali organizovanú takpovediac „domácu“ generačnú platformu na vstup do sveta vedy a výskumu, teda niečo podobné dobre známym modranským kolokviám mladých jazykovedcov.

Podujatie oslovilo predovšetkým začínajúcich univerzitných pedagógov, lingvistov a literárnych vedcov, z ktorých viacerí boli či sú zapojení do najvyššieho druhu vysokoškolského štúdia ako doktorandi. Konferenčné texty si našli svoje miesto v *Zborníku mladých filológov Univerzity Mateja Bela I.* (Red. I. Jančovič. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela 1999. 255 s.; s elektronickou verziou prvého aj druhého zborníka je možné oboznámiť sa na internetovej adrese www.fhv.umb.sk v priečinku *Publikácie*).

Iniciátori kolokviálnej myšlienky zaregistrovali spontánny záujem mladších príslušníkov univerzitného vedecko-pedagogického spoločenstva o vzájomnú odbornú i ľudskú komunikáciu. Preto po vyhodnotení neodložili úspešné podujatie ad acta, ale predvídavo ho charakterizovali ako sľubný začiatok tradície pravidelnejších stretnutí.

Druhé podujatie tohto druhu a nasmerovania sa v zmysle východiskového zámeru uskutočnilo na univerzitnej pôde 11. septembra 2001. V troch sekciách – lingvistickej, literárno-

vednej a didaktickej – bolo prednesených spolu 29 komunikátov. Účastníkmi konferencie a prispievateľmi sa opäť stali mladí tvoriví pracovníci fakúlt UMB, na ktorých sa pestujú filologické odbory. S uznaním bolo možno privítať fakt, že organizátorom sa popri profesionálnom zvládnutí prípravy a samotného priebehu druhej konferencie mladých filológov podarilo veľmi pohotovo vydať konferenčné materiály v precízne zostavenom zborníku. Samozrejme, poruke je aj elektronická verzia. Súbežnosť publikačných foriem treba dnes v akademických kruhoch považovať za prirodzený štandard živej výmeny odborných poznatkov.

Už aj zbežnejší pohľad na zostavu a odborné zameranie príspevkov naznačuje pozoruhodnú tendenciu, ktorá si ťažšie, ale predsa len vytrvalo hľadá svoje naplnenie v akademických podmienkach. V súčasnosti vskutku niet dôvodov na uzatváranie sa do nepríliš životaschopného vnútrofakultného rámca, ak viacerých bádateľov v podmienkach univerzity zblízuje príbuzná či spoločná tematika, inter- či multidisciplinárna metodologická základňa a ak sa v skúmanej problematike skrýva edukačný rozmer. Takto sa ponúkajú ďalšie možnosti na tvorivú, inšpiratívnu výmenu názorov a hodnotnú konfrontáciu odborných postojov. Možnože v budúcnosti sa pootvorí aj dvierka aj iným, mimouniverzitným ustanovizniam či medzinárodnému zastúpeniu.

Do lingvistickej sekcie prispelo 17 tvorivých pracovníkov z jazykových katedrií štyroch univerzitných fakúlt. Lingvisticky, resp. lingvodidakticky orientované texty tvoria „väčšinou“ časť zborníka. Pracovne teda rezignujme na literárnovedný blok a zamerajme pozornosť na ťažiskovú súčasť publikácie.

Zdena K a t r e n i a k o v á pri rešpektovaní metodológie parolovej lingvistiky si všima vzťah uvedomovanej podobnosti a odlišnosti medzi jazykmi. Pozornosť sústreďuje predovšetkým na fonickú interferenciu medzi jazykmi. Konštatuje, že chyby, zistené na úrovni *parole*, sa s vysokou mierou pravdepodobnosti môžu prejavovať aj na rovine *langue*. – Alena Š t u l a j t e r o v á skúma úlohu interpunkcie v anglickom jazyku vo vzťahu k intonačným prostriedkom. Zdôrazňuje, že interpunkcii – poníma ju aj ako sústavu štýlém – sa vo Veľkej Británii a v Spojených štátoch amerických nevenuje primeraná pozornosť už desiatky rokov. Možno súhlasiť s autorkou, že rešpektovanie a používanie interpunkčných znamienok je v angličtine voči našim skúsenostiam a požiadavkám dosť rozpačité. Tento stav sa nepriaznivo odráža aj v didaktickom uplatňovaní, zvlášť vo vyučovaní cudzincov. Dodajme, že interferencia jazykov sa v našich podmienkach stále zreteľnejšie odráža aj v rastúcich ťažkostiach so zvládnutím slovenského syntaktického pravopisu. – Petra J e s e n s k á v diskusne ladenom príspevku hodnotí procesy migrácie jazykovo-komunikačných prvkov, prostriedkov a postupov medzi viacerými jazykmi. Za najdôležitejšie súčasné komunikačné sféry prieniku (predovšetkým anglicizmov) do slovenčiny považuje oblasť ekonomiky, bankovníctva, politiky, športu, medicíny, informatiky, ale i zábavného priemyslu. Ako prienikový priestor a „overovacia báza“ komunikačnej hodnoty importovaných súčastí výrazne slúži mediálna oblasť. – Zuzana L u p t á k o v á sa pri porovnávaní gramatickej kategórie čísla pohybuje na morfolologickej rovine dvoch štruktúrno-typologicky odlišných jazykov. Zdôrazňuje rôznu hodnotu a úlohu čísla v angličtine a v slovenčine, poukazujúc o. i. aj na didaktický problém analyzovanej kategórie. – Zuzana B o h u š o v á si všima asimilačno-disimilačné procesy v spoluhláskových skupinách v nemčine a porovnáva ich so stavom, prejavmi a dôsledkami v slovenskom jazyku. Vlastné postrehy sleduje a uplatňuje aj v didaktickej oblasti. Ponúka pritom niekoľko podnetných metodických návrhov na zlepšenie výslovnosti nemeckých kon-

sonantických skupín v školách. – Jana Štefaňáková v sociolingvisticke orientovanom príspevku skúma varianty a variety v tzv. pluricentrických jazykoch. Všíma si multilingválnu jazykovú situáciu vo Švajčiarsku, pričom výskumný dôraz kladie na tzv. helvetizmy v tamojšom variante nemčiny. Charakteristické švajčiarske prvky hodnotí z lexikálnej stránky; ako podklad na argumentáciu jej poslúžila analýza štyroch švajčiarskych denníkov. – Ján Gallo venuje pozornosť neurčitým zámenám v ruštine. Sú najfrekvencovanejšie, ale aj komunikačne najnáročnejšie v tomto jazyku. Ich status spôsobuje vo vyučovaní ruštiny cudzincom ťažkosti pri výbere a používaní požadovaného či vhodného typu. Autor sa usiluje nachádzať cesty na uľahčenie didaktického transferu pri ich osvojovaní a uplatňovaní v komunikácii. – Katarína Jankulíková načrtáva stav v ruských frazémach posledného decénia. Poukazuje na vzrast ironie a emocionálnosti v ruskej frazeológii. Dôsledky vidí v nadužívaní persuzívneho efektu, predovšetkým v jazyku obchodu a reklamy. Pri vyučovaní modernej ruskej frazeológie je nevyhnutné opierať sa o kontext a komunikačnú situáciu. – Anita Račáková v rozsiahlom príspevku dvojúrovňovo porovnáva syntaktickú stránku poľských (spisovná poľština vz malopoľské nárečia) a slovenských (spisovná slovenčina vz spišské slovenské nárečia) jazykových areálov. Dopracúva sa k názoru, že v osobitostiach skladby na skúmanom území sa precízne odrážajú hlavné osobitosti slovensko-poľských kontaktov. – Margaréta Hrková sa zameriava na medzijazykové homonymá. Za výskumné podložie si vyberá zastaranú ruskú a súčasnú slovenskú lexiku. – Natália Kyselová pri konfrontáciách slovenčiny a bieloruštiny zdôrazňuje geografické podmienky, v ktorých oba jazyky pôsobia. – Adriana Rajnohová vo filozoficky a kognitívno-psychologicky orientovanom príspevku hľadá vzťahy medzi jazykovou štruktúrou a štruktúrou skutočnosti. – Eva Demčíšáková si všima prostredie „nových technológií“ a komunikáciu, ktorá sa v týchto podmienkach uskutočňuje aj prostredníctvom prenosných telefónov (SMS). Dorozumievanie tohto druhu na jednej strane hodnotí ako pohotovú, ekonomickú spôsob výmeny informácií. Na druhej strane je to spôsob dorozumievania, ktorý podnecuje zužovanie výrazových možností prirodzeného jazyka na súbor symbolov s efektom polysémantickosti a s rizikom vzniku komunikačných bariér. – Alexandra Gerláková upriamuje výskumnú pozornosť na ulice a námestia východoslovenského mesta (Prešov). Na argumentáciu synchronných pohľadov využíva rozloženie pomenovaní a fungovanie onymických modelov; výskumný súbor hodnotí zo sémantického hľadiska. – Lujza Urbancová sa sústreďuje na historický diskurz ako napätie medzi faktmi a ich interpretáciou. Zastáva názor, že figuratívnosť jazyka v dielach H. Whitea a R. J. Fogelina si priam vyžaduje používať metaforu a obrazné vyjadrovanie. – Hana Schneiderová uvažuje o reálnych možnostiach prekladu v podmienkach politických a ideologických siločiar. Preklad pod vplyvom politickej moci sa obvykle stáva neprimeraným. Autorka vyslovuje pochybnosti o úspechu prekladania, ktoré sa uskutočňuje pod tlakom akejkoľvek moci vôbec. – Vladimír Biloveský sa zameriava na interpretáciu textov pri posune z ústnej do písanej formy komunikácie. Interpretácia, ktorá má ambície zachovať autorský štýl, by mala nadobúdať nielen lingvistické, ale širšie interdisciplinárne charakteristiky.

Každý príspevok v zborníku je vybavený inojazykovým resumé. V priaznivom svetle sa ukazuje aj vcelku čisto spracovaný bibliografický zápis v prehľadoch literatúry a prameňov. Kompozícia a finálna podoba zborníka svedčí o rozvážnej práci (taktiež mladého) redaktorského tandemu a technickej zostavy.

Krátke zotrvanie pri zborníku z druhej konferencie mladých filológov sme otvorili pohľadmi do obdobia zrodu a ambiciózneho praktického naplňania kolokviálnych stretnutí. Uzavrime naše prístavenia časťou z listu profesora Jána Findru, ktorý napísal do prvého zborníka, venujúc ho kolegom: „Som rád, že na univerzite, ku ktorej som naďalej pripútaný pupočnou šnúrou, mladá veda žije, ba že si hľadá aj funkčný a organizačný rámeček. V čase, keď sa na vedecký výskum sotva nájdú najnevyhnutnejšie finančné prostriedky, to nie je celkom samozrejmý fakt. A ak vy napriek tomu venujete vedeckej práci podstatnú časť svojho voľna, môžete mať občas oprávnený pocit, že je to obeť, až daň fanatizmu. S rizikom, že to, čo poviem, sa vám bude zdať patetické, vás chcem uistiť, že veda sa nedá „robiť“ bez zariadenia, osobnej angažovanosti, čo zakaždým znamená ukrajovanie z osobného voľna. Povedané so Šnúrom, to je naďalej tá cesta trnistá, na ktorú sa dobrovoľne vydávame.“ Zostáva len vyjadriť nádej, že mladým vedcom – filológom sa ich entuziazmus stane priam bytostnou súčasťou ich individuálneho a spoločenského života nielen v osobnom a vnútrouniverzitnom rozmere.

Vladimír Patráš

WALTER, H.: *HONNI SOIT QUI MAL Y PENSE. L'INCROYABLE HISTOIRE D'AMOUR ENTRE LE FRANÇAIS ET L'ANGLAIS*. Paris, Robert Laffont 2001. 364 s.

Dílo Henriette Walterové je českým a slovenským čtenářům přístupné v překladu knihy *Le français dans tous les sens* (česky jako *Francouzština známá i neznámá*). O knize *L'Aventure des mots français venus d'ailleurs* jsem referoval v *Études romanes de Brno*, L22, 2001, s. 115 – 117, o knize *L'Aventure des langues en Occident* v *Romanica IX*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, 2001, s. 169 – 170; a o knize *Le français d'ici, de là, de là-bas* v *Jazykovedném časopise* 52/2, 2001, s. 139 – 141. Zatím poslední kniha H. Walterové se zabývá dějinami vzájemných kontaktů francouzštiny a angličtiny. Tyto jazyky v minulosti často stály bok po boku, často proti sobě, nikdy si však nebyly vzájemně lhostejné.

Počátek kontaktů angličtiny a francouzštiny se obvykle klade do r. 1066, kdy normanský vůdce Vilém Dobyvatel zvítězil nad anglickými vojsky. Autorka ale poukazuje na to, že oba jazyky již dlouhou dobu předtím žily podobnými historickými událostmi, a svůj výklad začíná v době předindoevropské, kdy neolitické obyvatelstvo obývalo rozsáhlá území od Španělska až po Irsko a na obou březích Lamanšského průlivu zanechalo megalitické stavby dosud obestřené tajemstvím. Není známo, jakými jazyky hovořilo, ale zůstaly po nich například jména některých britských a francouzských řek (*Itchen, Wye, Humber* a *Seine, Loire, Garonne, Rhône*).

Stejně tak Keltové, jejichž první stopy nacházíme od pol. 1. tisíciletí př. n. l., obývali Británii i Galii. Stopy keltských jazyků nacházíme častěji ve francouzštině (několik desítek slov a tisíce toponym) než v angličtině (v převážné většině toponyma). V obou jazycích najdeme slova obsahující tentýž keltský element. Anglické *Appleby* a francouzské *Appetot* znamenají vlastně totéž: „statek s jabloněmi“ a stejně tak anglický *York* a francouzské *Évreux* obsahují keltský kmen *eburo* „tis“, posvátný strom Keltů. Galština zcela vymřela v 5. stol. n.

l., ale obě území nadále sdílela podobný osud – Galie byla okupována římskými legiemi definitivně od r. 52 př. n. l. a Británie byla k římskému impériu definitivně anektována o sto let později. Latina postupně zcela překryla galštinu a stala se základem pro vytvoření franco-uzštiny. Británie byla romanizována podstatně méně a tehdejší latina zde zanechala stopy ve vlastních jménech (lat. *castra* „tábor“ v *Chichester, Leicester, Lancaster, Exeter*, lat. *vicus* „statek“ v *Gatwick, Greenwich* aj.).

Dalšími společnými okupanty byly germánské kmeny – Anglové, Sasové a Jutové v Británii a Frankové, Burgundi a Visigóti na území dnešní Francie. Germánské jazyky se poměrně snadno implantovaly na území Británie, vytlačily dosavadní keltské jazyky do okrajových území a zvrátily jazykovou budoucnost Británie. Na území dnešní Francie přežívá jazyk Alamanů dosud v alsáštíně a jazyk Franků v lotrinštině. Jazyky Franků ve francouzštině zanechaly několik stovek obecných jmen, značné množství toponym a některé drobnější vlivy pozorovatelné ve francouzské fonetice. Svou roli zde sehrála bezpochyby církev, jejímž jazykem byla latina, podpořená konverzí franckého krále Chlodvíka ke křesťanství.

Jazyk Vikingů, jejichž nájezdy začaly v 8. stol., zanechal v angličtině podstatné stopy, bezpochyby proto, že se jednalo o jazyk příbuzný anglosaštině. Ve slovní zásobě se jedná o několik set slov, ale jeho vliv nalezneme také v anglické gramatice (tvar *are* a osobní a přivlastňovací zájmeno 3. os. pl.). S těmito vlivy kontrastuje velice slabý vliv na francouzštinu, protože Vikingové se na území Normandie rychle, snad již v druhé generaci, asimilovali k původnímu obyvatelstvu. Zůstávají zde především toponyma, hlavně v Normandii (*Clarbec, Autretot, Harfleur* aj.) a několik slov souvisejících především s životem námořníků (*harpon, turbot, marsouin* aj.).

Díky tomuto národu se však francouzština po bitvě u Hastingsu rozšířila do Británie, kde po několik staletí fungovala jako jazyk státní správy, vzdělavců a šlechty. Angličtina přejala tisíce francouzských slov a stala se tak „nejrománštějším“ ze všech germánských jazyků. Vliv francouzštiny v Británii byl umocněn politickými svazky s Francií. Po tři staletí si všichni angličtí panovníci od Jindřicha II. Plantageneta (1133 – 1189) až po Jindřicha VI. (1421 – 1471) vybírali manželky z Francie. Po několika staletích intenzivního vlivu francouzštiny přichází za vlády Edwarda III. vleklý válečný konflikt, Stoletá válka (1337 – 1453). V roce 1348 založil tentýž panovník nejstarší a nejslavnější rytířský Podvazkový řád, jehož heslo *honi soit qui mal y pense* (*honi* v té době psáno s jedním *n*) zvolila autorka za název celé knihy.

V 16. a 17. stol. hraje velkou úlohu rozšíření knihtisku a s tím souvisí i snaha po pravopisné a vůbec jazykové kodifikaci. Prostředkem k tomu měly být slovníky a také učené akademie. Francouzská Akademie byla založena v r. 1635 a její slovník vyšel r. 1694. Anglickou Akademii se přes všechno úsilí (o její ustavení usiloval např. Daniel Defoe) nepodařilo založit. Od začátku 16. stol. proniká angličtina i francouzština na severoamerický kontinent a na další území. Zatímco Angličanům se v Severní Americe brzy podařilo založit prosperující kolonie, Francouzi se v Kanadě potýkají s nepříznivým klimatem a imigrace zde po dlouhou dobu zůstala slabá. V 1. pol. 18. stol. Anglie a Francie bojují o svůj vliv nad kontinentem a tento boj končí ve prospěch Anglie r. 1763 uzavřením Pařížského míru, kterým Francie ztratila všechna svá severoamerická území (kromě ostrůvků St. Pierre et Miquelon). V 18. a 19. stol. vznikají rozsáhlé encyklopedie a slovníky obou jazyků. Z anglických zmiňme alespoň Chambersovo dílo *Cyclopaedia or Dictionary of Arts and Sciences* (od 1727), která

ovlivnila vznik Diderotovy *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (1751 – 1772). Z anglických slovníků byl nejdůležitější Johnsonův *Dictionary of the English Language* (1755), pro americkou angličtinu pak *American Dictionary* Noaha Webstera (1828). Pod vedením Jamese Murraye začíná také příprava monumentálního *Oxford English Dictionary*, který však jako celek vyjde až roku 1927. Dodejme, že v 19. stol. pak vznikají slovníky Laroussovy (*Nouveau dictionnaire de la langue française* z r. 1856) a Littrého (*Dictionnaire de la langue française*, 1863 – 1872), které však autorka nezmiňuje. Závěr knihy pojednává o dnešním postavení angličtiny a francouzštiny jako světových jazyků. Od 18. století, kdy rozšíření francouzštiny dosáhlo vrcholu, začíná rychlý a neutuchající růst vlivu angličtiny, která získává pozice v mezinárodní komunikaci, ve vědě a technice. Anglicismy masivně pronikají do francouzštiny a ta se jim brání prostřednictvím osvěty, zákonů a nejrůznějších terminologických komisí. Dějiny jazykového kontaktu obou jazyků tak nejsou ani zdaleka ukončeny.

Autorka opět dokázala, že lze spojit vědeckou erudici s přístupným výkladem. Knihu je možno doporučit stejně tak dobře studentům francouzské filologie, jako i studentům filologie anglické. Student angličtiny se z ní například dozví, proč Angličané nerozlišují tykání a vykání nebo proč při představování pronášejí zdánlivě nesmyslné *how do you do* a jak tyto věci souvisejí s francouzštinou. Student francouzštiny zde nalezne například odpověď na otázku, jakým jazykem vlastně hovořili dobyvatelé Anglie v roce 1066, zda mohla Johanka z Arku vůbec hovořit francouzsky nebo proč student angličtiny porozumí starofrancouzským textům lépe než student francouzštiny. Z knihy se však poučí i odborníci zabývající se kontaktem jazyků a zcela jistě i každý anglista či romanista.

Jan Holeš

KRONIKA

PROFESOR PAVOL ŽIGO PÄŤDESIATROČNÝ

Podľa tradície nášho lingvistického spoločenstva prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc., (nar. 25. 4. 1953 v Lučenci) sa ocitol v doméne jubilatov čiže kategórie slovenských jazykovedcov, ktorých vedecká tvorba a odborná činnosť podnecujú jazykovednú komunitu k vyjadreniu hodnotiaceho postoja. Už bežný spätný pohľad na aktivity P. Žiga stimuluje k vyzdvihnutiu faktu, že už ako takpovediac prvostupňový jubilant je výraznou osobnosťou slovenskej lingvistiky, ktorá dozrieva na podklade systematickej cieľavedomej práce. Už rozsah jeho bibliografie prezrádza veľa, ale hneď sa žiada dodať, že jubilatov hlavný prínos nespočíva v tematickej šírke jeho publikácií, ale v sústave poznatkov, ktoré sa dotýkajú istého výseku jazyka interpretovaného na základe istej konzistentnej myšlienkovvej bázy. Namiesto komentovania súpisu jeho vedeckých a odborných prác a reprodukcie jeho organizátorských a pedagogických aktivít sa sústredíme na hutné zhodnotenie jeho vedeckej produkcie a jeho celkového vkladu do lingvistickej pokladnice a do slovenského jazykovedného diania.

Hlavným referenčným korelátom Žigovej vedeckej tvorby je minulý stav a vývin nášho jazyka. Zreteľne nadväzuje na diachrónne výskumy dvoch novodobých slovenských klasikov, a to E. Paulinyho a R. Krajčoviča, a teda v našej jazykovede je prítomný ako udržiavateľ vedeckovýskumnej kontinuity v novšom bádani v oblasti histórie nášho jazyka. Jeho lingvistické myslenie rástlo z dôverného poznania myšlienkového sveta týchto velikánov, ktoré sa sústavne obohacovalo výsledkami domáceho aj zahraničného jazykovedného bádania a dozrievalo v sústavnej konfrontácii vlastného výskumu s výdobytkami rozličných bádateľských prúdov. Tí, ktorí sú zasvätení do prác P. Žigu, nemôžu ich inak vnímať ako kreatívny posun bádateľských intencií spomínaných klasikov do sveta súčasnej lingvistickej metodológie. Sú nosičmi vývinovej logiky systémovolingvistického poznávania minulého stavu a rozvoja nášho jazyka, ktorá smeruje jednak k rozširovaniu spektra aspektov opisu v rámci systémovolingvistickej metodológie a jednak za hranice systémovej lingvistiky. Stručne povedané, Žigove práce sú žriedlom poznatkov o vnútorných dejinách nášho jazyka podávaných z pozície vedomého rozvíjania novšieho diachrónneho výskumu s prihliadaním na súčasný stav lingvistickej metodológie. Kto je zainteresovaný na spoznávaní vývinovej kontinuity slovenskej diachrónnej jazykovedy, nemôže obísť publikácie jubilanta. Pravda, ešte nemáme väčšie syntetizujúce dielo z jeho pera, v ktorom by sa táto kontinuita transparentne ukázala, ale jednotlivé práce sú evidentnými potenciálnymi komponentmi uceleného teoretického obrazu zachytávajúceho diachróniu jazyka zo stanoviska autora, ktorý organicky včleňuje už zaevidované poznanie do najaktuálnejšieho uchopovania sledovaného aspektu jazyka.

Hodnota a presvedčivosť jazykovedných prác P. Žiga sú opreté – v súčasnom slovenskom lingvistickom prostredí to nie je celkom bežný jav – o suverénne ovládanie lingvistického „remesla“, čo sa plodne prejavuje v jeho metodológii. Jeho bádateľský zmysel pre faktografiu, empirické poznanie, selektívnu deskripciu a prirodzenú logickú súvislosť medzi javmi – vo vzťahu k týmto entitám sa prejavuje ono „remeslo“ – sa dobre znáša s jeho kreatívnym teoretickým myslením, čo mu umožňuje bezpečný bádateľský pohyb aj v teoretickej fáze reprodukčného cyklu vedeckého poznávania. Preto sú jeho publikácie zdrojom informácií zo sféry skúsenostného poznávania jazyka aj z oblasti jeho teoretického uchopovania. Suverénita na empirickom aj teoretickom výskumnom poli sa prospešne premieta aj do prác určených pre študentov univerzitných kurzov (veľmi plodná je jeho spolupráca s R. Krajčovičom). Poskytuje poučné lekcie zo systemizácie poznaneého, zo spôsobov získavania údajov o jazyku, z metód ich spracúvania, ale aj z problematizácie javov a ich teoretického osvetľovania v prospech prieniku do ich podstaty. Tieto práce sa zaradili do súboru kmeňovej študijnej literatúry študentov slovakistiky na všetkých univerzitných slovakistických pracoviskách.

Naznačili sme vlastne, že vývin lingvistického poznávania prof. Žiga smeruje od deskriptívnej jazykovedy k explanačnej lingvistike. Najvýraznejšie sa to ukazuje v jeho prácach z posledných rokov. Už jeho knižná publikácia o kategórii času v slovenčine z roku 1997 jasne naznačuje, že sa neuspokojuje s opisom a klasifikáciou sledovaných javov. Chce sa dostať hlbšie pod úroveň pozorovaného a prvotného zovšeobecnenia, a preto hľadá oporu v mimolingvistickej konceptualizácii času. Z tejto perspektívy potom pristupuje ku gramatickej kategórii času, pričom sa zákonite ocitáva na pôde všeobecnej lingvistiky, prekonávajúc hranicu diachrónnej jazykovedy. Záujemca o teoretickú lingvistiku sa určite vnorí do spomínanej knihy *Kategória času v slovenskom jazyku*, keď mu zo záveru odcitujeme napr. (zo strán 104 – 105), že „diachronicko-synchronická charakteristika gramatickej kategórie času a súvetí s časovou vedľajšou vetou, pri ktorej sme využili poznatky o metrických a topologických vlastnostiach času a aplikovali ich v oblasti jazyka, svedčí o tom, že tieto vlastnosti majú v jednotlivých sústavách tvarov (prézentu, préteritu, antepreteritu, futúra, resp. aj aoristu, imperfekta a plusquamperfekta) a v jednotlivých typoch súvetí s časovou vedľajšou vetou odlišnú mieru prezentácie.“ Čitateľovi tu nemôže uniknúť priesračné posolstvo, že na hlbšie pochopenie jazykových faktov sa treba obracať na mimojazykové entity v role súvzťažných veličín, ktoré vrhajú stransparentňujúce svetlo na podstatu príslušných jazykových javov. Evidentne sa tu prejavuje postupná orientácia jubilantovho lingvistického záujmu na prekročenie medze deskriptívnej jazykovedy.

P. Žigo vstúpil do „klubu verejne evidovaných jubilantov“ už ako lingvista a univerzitný profesor, ktorý si prekliesnil cestu do hlbín jazyka tvoriacich doménu explanačnej jazykovedy. Zaujala ho idea vysvetľovania jazykových faktov a pohybov na základe riadiacich princípov. Jeho štúdie o princípoch (najmä o princípe analógie, vývinu a relatívnosti) sú cennými sondážami do hlbších sfér jazyka, v ktorých sú skryté vzťahy a súvislosti určujúce stav a vývin jazykového systému. Jubilant už sústavne pracuje v oblasti vysvetľovania jazyka a citeľne posúva slovenskú systémovú lingvistiku do zóny teoretického poznávania.

Spektrum aktivít P. Žiga je rozsiahle. Zodpovedajú postaveniu univerzitného profesora a vedca, ktorý svoj talent rozvíjal sústavnou húževnatou prácou, a tak sa dostal do povedomia vedeckej komunity ako skutočná osobnosť. Získal prirodzený rešpekt ako znalec dejín jazyka, ďalej ako predseda, resp. člen odborných orgánov aj redakčných rád, prodekan a univerzitný

učiteľ. Prirodzený rešpekt k odborníkovi je umocnený úctou k tolerantnému a priateľskému človeku.

Nech sprevádzajú ďalší život a vedeckú tvorbu jubilanta len priaznivé okolnosti! Na prospech jazykovedy a na pohodu našej lingvistickej komunity.

Juraj Dolník

MATHESIOVSKÉ SEMINÁRE

Euro Summer School – Vilém Mathesius Lecture Series 17

V dňoch 11. – 22. marca 2002 už po sedemnástykrát prebehol v Prahe prednáškový cyklus známy ako Vilém Mathesius Lecture Series, tento rok s prívlastkom Euro Summer School. Na jeho organizácii sa tradične podieľali Výskumné a školiace stredisko Viléma Mathesia pre lingvistiku a semiotiku a Ústav formálnej a aplikovanej lingvistiky Matematicko-fyzikálnej fakulty Univerzity Karlovej. Mathesiovský seminár podporili Nadácia Viléma Mathesia, Nadácia Pražského lingvistického krúžku, Európska komisia, program HESP (Higher Education Support Programme) Inštitútu pre otvorenú spoločnosť a Matematicko-fyzikálna fakulta Univerzity Karlovej.

Prednáškové cykly počas dvoch týždňov navštevovalo 41 zahraničných účastníkov zo sedemástich krajín prevažne zo strednej a východnej Európy (Bulharsko, Chorvátsko, Maďarsko, Macedónsko, Poľsko, Rumunsko a Slovensko), z krajín bývalého Sovietskeho zväzu (Estónsko, Gruzínsko, Kirgizstan, Litva, Rusko a Ukrajina), ale aj z Nemecka, Španielska, Francúzska a Číny a nechýbali pochopiteľne ani domáci. Zo zúčastnených frekventantov prevažnú väčšinu tvorili študenti, doktorandi a profesori lingvistiky, na druhej strane aj informatici a matematici zaoberajúci sa jazykom alebo pracujúci v oblasti počítačového spracovania prirodzeného jazyka. Aj na tohtoročnom seminári vysokú úroveň prednáškových cyklov zaručovali mená známych zahraničných vedcov: Ferenc Kiefer (Maďarsko), Hans Kamp (Nemecko), Nicoletta Calzolari, Paolo Ramat (Taliansko), Robert Frank, Frederick Jelinek, Martin Kay, Barbara Partee (USA), Greville Corbett, Geoffrey Leech (Veľká Británia). Jednotlivé prednášky v angličtine mali aj českí lingvisti Eva Hajičová, Petr Sgall, Jarmila Panevová, Libuše Dušková a informatik Jan Hajič.

Úvodné tri dni seminára boli rôznorodé tematicky i obsahovo.

Geoffrey L e e c h z Univerzity v Lancasteri sa venoval dialogickým korpusom, dialogickým systémom a anotácii rečových aktov (*Dialogue Corpora, Dialogue Systems and Speech Act Annotation*). Cyklus troch prednášok bol prezentáciou prieniku pragmatiky, korpusovej lingvistiky a počítačovej lingvistiky. Austinova teória rečových aktov sa ukázala byť aktuálnym teoretickým pozadím anotácie dialogických korpusov, ktoré majú veľmi konkrétne aplikácie v dialogických rečových systémoch. Takéto systémy sú istým druhom komunikácie medzi človekom a strojom a poznáme ich v každodennom živote ako vyhľadávacie automaty

rôznych typov informácií (o odchode vlakov, autobusov, o dopravnej situácii, počasi, resp. automaty na objednávanie cestovných lístkov a i.). Keďže dialógy tohto druhu sa označujú ako tzv. *task driven*, čiže dialógy orientované istou úlohou, ich priebeh (jednotlivé odpovede komunikantov) je do veľkej miery predvídateľný a automatizovateľný. Príkladmi automatizovaných rečových systémov sú napr. SUNDIAL, ATIS, Philips Automatic Train Timetable Information System, Verbmobil, SUN Speech Acts.

Rôzne prístupy k morfológii predstavil už tradičný prednášateľ na Mathesiovských seminároch Ferenc K i e f e r (Maďarská akadémia vied). V jeho prístupe morfológia figurovala ako autonómny jazykový podsystém s prepojením na syntax, fonológiu a lexikón. V rámci každej oblasti prepojenia morfológie a ďalších jazykových subsystémov potom zhrnul súčasné teórie, pričom sa sústredil na flektívnu morfológiu, lexikálno-realizačné teórie, inferenčno-inkrementálne teórie a inferenčno-realizačné teórie, derivačnú morfológiu a skladanie slov. V súvislosti s nimi rozobral aj všeobecné morfologické princípy, ako je pravidelnosť a produktivnosť, a aj typy morfologických pravidiel (morfotakticky produktívne, sémanticky a morfotakticky produktívne, sémanticky netransparentné a neproduktívne a sémanticky transparentné a neproduktívne pravidlá).

Hlavnou témou prednášok Nicollety C a l z o l a r i (Univerzita v Pise) boli počítačové lexikóny, predovšetkým ich sémantická rovina a ich multidimenzionálny vzťah s korpusmi. V prednáškovom cykle pod názvom *Computational Lexicons and Corpus Use: between Theory and Practice* boli predstavené existujúce modely sémantických lexikónov, konkrétne lexikóny projektu SIMPLE, ktoré sa vypracovali pre 12 európskych jazykov a porovnali sa s lexikónmi Wordnet. Otvorili sa aj viaceré otázky interakcie lexikónov a korpusov s ohľadom na možné výskumné perspektívy (napr. sémantická anotácia korpusu), problematika viacсловných pomenovaní, čiže tzv. multiword expressions v kontexte anotácie korpusu, a predstavený bol aj súčasný stav projektu EAGLES/ISLE, ktorý sa týka viacjazyčných lexikálnych zdrojov.

Paolo R a m a t t (Univerzita v Pavii) vo svojom úvode do lingvistickej typológie (*Introduction to Linguistic Typology*) začal od nastolenia základnej otázky v tejto oblasti: Čo je základom typológie jazykov? Vychádzal z predpokladu, že základom porovnávania jazykov, istým „*tertium comparationis*“, sú noémy, čo ilustroval na príklade noémy posesívnosti v rôznych, typologicky celkom odlišných jazykoch (portugalčina, turečtina, bretónčina, jazyk luiseño, jazyk atabasko, ruština, nemčina, poľština, angličtina). Chcel tým potvrdiť svoju tézu, že napriek veľkej variabilnosti medzi jednotlivými jazykmi tieto jazyky nie sú neporovnávateľné. Pristavil sa aj pri všeobecných otázkach jazykových univerzálií a morfosyntaktickej typológie, v rámci ktorej predstavil syntetickosť a analytickosť ako dva póly transparentnosti vyjadrenia jazykového obsahu. Tézu ilustroval na príklade vývoja týchto foriem z latinčiny do rôznych románskych jazykov. Nakoniec predstavil aj istú dynamizáciu v teórii lingvistickej typológie na príklade jazykových stratégií v geneticky príbuzných jazykoch (väčšina súčasných európskych jazykov) a geneticky vzdialenejších jazykoch, tvoriacich tzv. Sprachbunde – jazykový zväz (balkánsky, mezoamerický).

Po prvých trojdielnych cykloch prednášok nasledovali jednotlivé prednášky domácich lingvistov z Ústavu formálnej a aplikovanej jazykovedy.

Príspevok Jarmily P a n e v o v e j *Valency and Functional Generative Description* bol zameraný na predstavenie všeobecných princípov teórie funkčného generatívneho opisu. Táto

teória je nielen silným explikačným prístupom v rámci teoretického opisu češtiny, ale ako formalizovaný systém aj vhodným podložím automatického spracovania jazyka. Funkčný generatívny opis sa zakladá na závislostnej syntaxi, v ktorej sa za stred vety považuje sloveso, a autorka sa aj preto zamerala na pojem valencie ako kľúčový pojem tejto teórie. Prednášateľka opisala kritériá odlišenia medzi valenčnými pozíciami (valency slots), ako sú napr. obligatórne členy (adjuncts), a voľnými členmi (free adjuncts), ako sú napr. modifikácie. Predstavila tiež niektoré otvorené otázky, ktoré vznikli v procese syntaktickej anotácie Pražského závislostného korpusu.

Do oblasti teórie diskurzu uviedla prednáška Evy H a j i č o v e j *Topic-Focus Articulation and Discourse Patterns*. Mala tri hlavné témy: (1) informačná štruktúra vety: východisko – jadro výpovede (Topic-Focus Articulation, TFA). Pri tejto téme bola predstavená sémantická relevancia tohto teoretického prístupu, znázornené jazykové prostriedky vyjadrenia informačnej štruktúry vety v rôznych jazykoch a jej reprezentácia vo formálnom opise jazyka; (2) TFA v anotačnej schéme Pražského závislostného korpusu (PZK). Prednášateľka predstavila tri úrovne anotácie PZK: morfológickú, analytickú čiže povrchovo syntaktickú a hĺbkovo syntaktickú (tektogramatickú), ktorá zaznamenáva aj základné vlastnosti informačnej štruktúry vety; (3) vzťahy medzi informačnou a diskurzovou štruktúrou výpovede. V tejto téme autorka pracovala s pojmami zásoba spoločných vedomostí (stock of shared knowledge, SSK) a hierarchia aktivácie elementov SSK.

Petr S g a l l sa vo svojej prednáške vrátil k známym pojmom pražského štrukturalizmu centra a periférie jazykového systému (*The Core and Periphery of Language in Linguistic Description*), ktoré umiestnil v kontexte pojmu príznačnosti (markedness). Hlavnými hypotézami jeho prednášky boli: (1) prototypickými prostriedkami vyjadrenia gramatických hodnôt sú morfémy; (2) interaktívny charakter jazyka spolu s informačnou štruktúrou vety (TFA) konštituuje aspekt syntaktickej štruktúry; (3) závislostná syntax sa zdá byť nevyhnutnou, jej elementy sú prítomné vo väčšine opisných prístupov (Lexical Functional Grammar, Head Driven Phrase Structure, X-bar teória, teória THETA rolí); (4) každá jazyková úroveň má svoju vlastnú syntax: syntax, sémantika a pragmatika nie sú tromi úrovňami jazykového systému; (5) jazyk ako systém spracovaný ľuďmi by sa mal odlišovať v komunikačnom použití od jeho kognitívnych vrstiev; (6) hĺbková syntax sa má odlišovať od morfológie, kým prvá sa zobrazuje v podobe vetných „stromov“, druhá má podobu reťazca; (7) kým centrum jazyka sa dá opísať ako systém s relatívne jednoduchým druhom základnej vzorky, veľké a komplexné periférne domény musia byť opísané pravidlami rozličného stupňa špecifickosti s nejasnými hranicami.

Prednáška Libuše D u š k o v e j *The Prague School Concept of Centre and Periphery in the Context of Similar Approaches Abroad* bola v podstate vymenovaním obsahu jednotlivých zväzkov prác Pražského lingvistického krúžku (Travaux du Cercle Linguistique de Prague) s podrobnejšou charakterizáciou zväzkov, v ktorých sa vyskytuje problematika centra a periférie jazykového systému.

Prvý prednáškový týždeň uzavrel počítačový lingvista Jan H a j i č s príspevkom *From Text Corpus to Structural Annotation*. Predstavil v ňom základné pojmy počítačovej lingvistiky (lematizácia, tokenizácia, automatická morfológická a syntaktická analýza) a podal prehľad anotačných metód na troch úrovniach anotácie korpusu: morfológickej, povrchovo syn-

taktickej a tektogramatickej (hlbkovo syntaktickej). Vychádzal hlavne zo skúsenosti pri budovaní Českého národného korpusu a Pražského závislostného korpusu.

Po víkendovej prestávke prednáškový týždeň otvoril Robert F r a n k (John Hopkins University). Jeho prednáškový cyklus *The Construction of Syntactic Structure: Grammar* bol zameraný na oblasť generatívno-transformačnej syntaxe.

Prednášky Fredericka J e l i n k a, taktiež jedného zo stálych prednášateľov na mathesiovských dňoch, boli určené skôr matematicky orientovaným odborníkom v oblasti počítačovej lingvistiky. Predstavil v nich jazykové modely na automatické rozpoznávanie reči (*Language Modelling for Speech Recognition*). Úlohou takéhoto jazykového modelu, ktorý je súčasťou rozpoznávača reči, je určiť apriórnu pravdepodobnosť všetkých predstaviteľných výpovedí. Existujú tri typy jazykových modelov: (1) n-gramový (predvída slovo, keď pozná predchádzajúcich n-1 slov); (2) štruktúrny (predvída slovo na základe gramatickej analýzy predchádzajúcich slov); (3) neurálny (predvída slovo pomocou umelých neurálnych sietí). V súčasnosti je všeobecným štandardom trigramový model, ktorý predvída slovo na základe dvoch predchádzajúcich. V rámci diskusie sa otvorila aj problematika automatického odhadu štatistických parametrov determinujúcich výkonnosť modelu z textových dát.

Časťmi prednášateľmi na mathesiovských dňoch sú aj Barbara P a r t e e (Univerzita v Massachusetts) a Vladimír B o r s c h e v (Univerzita v Massachusetts a Ruská akadémia vied). Témou ich trojdielneho kurzu na 17. Mathesiovskom seminári bola štruktúra a interpretácia posesívnych konštrukcií v rámci formálnej a lexikálnej sémantiky (*Formal and Lexical Semantics: The Interpretation of Possesives*). Hlavnými teoretickými otázkami, ktorých sa v prednáškach dotkli, bola „súhra“ lexikálnej a kompozičnej sémantiky, „diatéza“ substantív, úloha genitívnych konštrukcií ako modifikátorov a miesto „sémantických druhov“ (semantic sorts) a „ontologických axiém“ (ontological axioms) v normálnej a metonymickej interpretácii genitívnych konštrukcií.

Na prednášku Evy Hajičovej obsahovo nadviazal Hans K a m p (Univerzita v Stuttgarte) v prednáškovom cykle *Representation, Computation and Exploitation of Information Structure*. Pohyboval sa v oblasti sémantiky, pragmatiky, teórie diskurzu a informačnej štruktúry vety.

Greville C o r b e t (Univerzita v Surrey) sa vo svojich prednáškach venoval problematike zhody z typologického hľadiska. Snažil sa načrtnúť isté spoločné východisko pre rôzne doterajšie lingvistické pohľady na charakter zhody. Uplatnil pritom pojem tzv. kánonickej zhody, vymedzenej na základe niekoľkých kritérií, ako prototypický model, od ktorého sa iné prípady zhody vo väčšej alebo menšej miere môžu odlišovať. Vo svojom prístupe vymedzil termíny: *controller* (determinujúci člen zhody), *target* (determinovaný člen zhody), *domain* (syntaktické okolie, v ktorom sa zhoda nachádza), *features* (gramatické vlastnosti, v ktorých nastáva zhoda), *conditions* (faktory, ktoré ovplyvňujú zhodu, ale samy ju netvorí). Podľa charakteru týchto elementov vytvoril typológiu kánonických až exotických zhôd na príkladoch z rôznych jazykov.

Sedemnásť Mathesiovské semináre po dvoch prednáškových týždňoch uzavrela príhovorom riaditeľka Centra Viléma Mathesia Eva Hajičová, ktorá sa spolu s predsedom vedeckej rady Petrom Sgallom a koordinátorkou Libušou Brdičkovou veľkou mierou pričínila o ďalší vydarený ročník tohto podujatia. Bol nielen obsahovo rôznorodý a prednáškovo kvalitný, ale aj organizačne veľmi dobre zabezpečený. Nečudo, že Mathesiovské semináre sú zaradené

medzi špičkové vedecké konferencie v Európe (High Level Scientific Conferences). Každý účastník mal možnosť odniesť si z nich cennú intelektuálnu skúsenosť, písomné podklady – handouty prednášok a množstvo nových odborných kontaktov. V Čechách sa tak ustálila tradícia atraktívneho vedeckého stretnutia. Bolo by zaujímavé pouvažovať o budovaní takej tradície aj na Slovensku.

Alexander Horák

MATHESIOVSKÉ SEMINÁRE

Euro Summer School – Vilém Mathesius Lecture Series 18

V dňoch 9. – 22. marca 2003 sa v Prahe konal tradičný, už 18. ročník odborných prednášok a seminárov Vilém Mathesius Lecture Series. Každoročne ich organizuje Spolok Viléma Mathesia pre vedu a výskum v semiotike a lingvistike v spolupráci s Matematicko-fyzikálnou fakultou Univerzity Karlovej v Prahe. Ako už mená prednášateľov napovedajú, prednášky sa sústredili najmä na oblasť jazykovedy a počítačovej lingvistiky.

Na dvojtyždňových seminároch sa zúčastnili doktorandi a mladí vedeckí pracovníci z krajín východnej a strednej Európy – svojich zástupcov tu malo Poľsko, Maďarsko, Rumunsko, Rusko, Ukrajina, Bulharsko, Česká republika a Slovensko. Frekventanti mali možnosť vypočuť si v priebehu dvoch týždňov odborné prednášky a výstupy dvanástich svetoznámych univerzitných profesorov a vedeckých pracovníkov: USA – Barbara Partee, Frederick Jelinek, Mark Steedman, Bonnie Webber, Julia Hirschberg a Martin Kay, Česká republika – Petr Sgall, Eva Hajičová a Ján Hajič, Nemecko – Helmut Schnelle, Rakúsko – Wolfgang Dressler, Maďarsko – Ferenc Kiefer.

Po slávnostnom otvorení tohtoročného cyklu prednášok Evou Hajičovou, riaditeľkou Spolku V. Mathesia, ako prvý vystúpil Helmut S c h n e l l e (Rohr-University, Bochum) s príspevkom *Language in Mind and Brain*, zameraným na tému „jazyk v myslí a mozgu“. Prednášajúci najskôr predložil tézu o možnostiach integrácie lingvistiky s inými vednými odbormi – chémiou, biológiou, fyzikou atď. Pred optimálnou integráciou týchto, svojím zameraním a predmetom výskumu zatiaľ diametrálne odlišných vedných odborov, stojí ešte dlhá cesta. S novými technickými vymoženosťami na zobrazenie mozgu a jeho aktívnych oblastí sa však objavujú stále výkonnejšie nástroje na skúmanie mozgových funkcií pri analýze jazyka. H. Schnelle prezentoval ďalej lingvistiku ako vedu v konfrontácii s výnimočným mozgovým potenciálom zobrazovania a prijímania informácií: zostane lingvistika v izolácii a ponechá výskum mozgu na psychológiu a biológiu, alebo sa začne podieľať na budúcich výskumoch spracovania jazyka v mozgu, spolu s inými vednými odbormi? Kooperácia s neurobiológiou a neuropsychológiou by znamenala jasné pochopenie vzťahu medzi jazykovednými teóriami a pozorovaniami na jednej strane a teóriou a pozorovaním architektúry mozgu a činnosti mozgu na rôznych analytických úrovniach (mozgové systémy, neurónové siete, skupiny neurónov, jednotlivé neuróny) na strane druhej.

Prednášajúci naznačil, že štúdium fungovania jazyka v mozgu a myslí môže viesť k radikálnym zmenám v tradičných lingvistických teóriách ako i v pohľade na počítačovú lingvis-

tiku. Podrobil kritike Chomského názor na lingvistiku, ktorý označil v mnohých bodoch za značne zjednodušený, niekedy až úplne nesprávny.

Pod názvom *Integrating Lexical and Compositional Semantic* predstavila Barbara Partee (Univerzita v Massachusetts) jeden z prúdov generatívnej lingvistiky – montaguovskú gramatiku. V 70. rokoch 20. storočia presadzuje Montague, hlavný predstaviteľ intenzionálnej logiky, formálnu analýzu jazyka. Vychádzajúc z princípov pravdivostnej predikátovej logiky, Montague sa pokúša o sémantickú analýzu slovných tried. Montaguova gramatika obsahuje dve zložky – syntaktickú a sémantickú – obe sú navzájom v jednoznačnom vzťahu. Presne definované syntaktické kategórie sú zjednotené tzv. kategoriálnymi pravidlami a operáciami, ktoré konštruujú frázovú gramatiku. Vety, formulované zodpovedajúcimi sémantickými pravidlami, sú ďalej reprezentované na základe princípov mnohých predikátových výpočtov (jedným z najdôležitejších v intenzionálnej logike je tzv. *lambda-calculus*, ktorý umožňuje konverziu či kombináciu viacnásobného predikátu). Tak ako generativisti, pokúšajúci sa formálne vyjadriť a opísať hĺbkovú štruktúru jazyka so všetkými jeho významovými odtienkami, aj Montaguovi prívrženci si v dnešnej dobe uvedomujú mnohé nedostatky pri pokusoch formálne vyjadriť hovorený jazyk či bežnú ľudskú komunikáciu.

Frederick Jelinek v prednáške *Language Modeling for Speech Recognition* oboznámil poslucháčov so základnými teoretickými princípmi systémov rozpoznávania reči, s typickými problémami, ktoré vznikajú pri vývoji takýchto systémov a s metódami, ako sa bežne tieto problémy riešia. Ďalej sa venoval matematickej analýze *n-gramovej* metódy rozpoznávania ambiguit v reálnom čase na základe odhadu pravdepodobnosti výskytu nasledujúceho slova v prichádzajúcom prúde reči. Podrobne vysvetlil úskalia a nedostatky používanej metódy, ktorá je vlastne jediným spôsobom, ako pracujú bežne rozšírené, komerčné systémy rozpoznávania reči.

Prvý deň prednášok uzavrel Petr Sgall príspevkom *A Dependency-Based Underlying Syntax and the Simple Patterning of the Core of Language* v ktorom priblížil niekoľko známych teórií pražského lingvistického kolektívu. Sústredil sa na centrum a perifériu jazykového systému (*core of language a periphery of language*), za najbližšiu k centru označil syntax (*underlying syntactic structure*). Prototypickými nástrojmi na vyjadrenie gramatických hodnôt sú morfémy. Pri analýze syntaktickej štruktúry vety nemožno vynechať slovosled a s ním úzko súvisiace východisko a jadro výpovede (*topic and focus of articulation*). Každý jazyk možno rozdeliť do niekoľkých úrovní, jednotlivé úrovne majú vždy svoju vlastnú syntax. Syntax, sémantika a pragmatika teda spolu úzko súvisia a nemožno ich považovať za tri rôzne roviny jazyka. Na príklade sémantického trojuholníka demonštroval rozdiely medzi jazykom ako systémom (*langue*), komunikáciou či diskurzom (*parole*) a kognitívnou zložkou jazyka.

Eva Hajičová sa v prednáške nazvanej *Topic-focus and salience* venovala teórii diskurzu. Príspevok rozdelila na päť častí. Prvé štyri, zamerané skôr teoreticky, mali poslucháčov uviesť do problematiky vetnej stavby: veta sa skladá z dvoch častí – východiska a jadra výpovede (*topic and focus of articulation – TFA*). Presné určenie týchto základných sémantických informácií o vetnej stavbe slúži ďalej na formálny opis jazyka – v tomto prípade pri syntaktickej (tektogramatickej) anotácii Pražského závislostného korpusu. Na príklade z PZK predstavila štandardný postup anotačného nástroja pri zobrazení stromovej štruktúry vety: najvyšším uzlom je predikát, ktorý na seba viaže ďalšie závislé vetné členy. Predikát

ako najdôležitejšia, „nová“ informácia rozdeľuje vetu na *topic* (pre príjemcu už známa informácia, v ľavej časti stromovej štruktúry) a *focus* (nová informácia, v pravej časti stromovej štruktúry). Aby nezostalo len pri teórii, na záver prednášajúca predviedla i praktickú ukážku analýzy diskurzu na príklade literárneho diela Josefa Škvoreckého *Scherzo capriccioso. Veselý sen o Dvořákovi* v porovnaní s jeho anglickou verziou *Dvořák in Love*.¹ V grafe sa najskôr vyznačia vodorovne čísla jednotlivých viet, jeden riadok v grafe = jedna románová veta. Zvisle sa postupne zaznačí každá postava, ktorá sa v danej vete objaví, pričom sa začína vždy zľava. Ďalej sa podľa výskytu v diskurze vedú pre konkrétne postavy akési priamky aktívnosti – čím neskôr má daná postava ďalší prehovor (je aktívna), tým viac sa vzdáľuje jej priamka aktívnosti smerom do prava. Takýmto spôsobom možno získať podrobný rozbor celého diela. Veľmi efektívne využitie sa ukazuje aj pri porovnávaní paralelných (viacjazyčných) textov.

Problematiku komparatívnej morfológie nastolil vo svojich trojdňových vstupoch Wolfgang D r e s s l e r (Jazykovedný inštitút, Viedeň). Pod názvom *Static and Dynamic Morphology* predstavil hneď niekoľko naliehavých otázok v morfológických výskumoch. Podrobnou analýzou a porovnaním špecifických odlišností medzi slovanskými, germánskymi a románskymi jazykmi demonštroval rozdiely medzi statickou a dynamickou morfológiou, diferencoval pravidelnosť a nepravidelnosť v slootovorbě, rozlíšil produktívne a neproduktívne zložky v morfológii. Veľmi zaujímavé boli aj názorné príklady fenoménu interferencie pri preberaní či požičianí si cudzích slov medzi jednotlivými jazykmi. Možno konštatovať, že neexistuje stabilné a všeobecne platné pravidlo, ktoré by určilo ďalšie správanie sa konkrétneho neologizmu v cieľovom jazyku.

Úvodný týždeň prednášok uzavrel Jan H a j i č referátom o morfologickej, povrchovo-syntaktickej a tektogramatickej anotácii Českého národného korpusu. V úvode prednášky opísal systém morfologickej anotácie českého jazyka vyvinutý na UK Praha a používaný v Českom národnom korpuse. Nadväzne sa venoval povrchovo-syntaktickej a tektogramatickej anotácii, so stručným objasnením princípov anotácie a postupu, ako anotácia prebieha, ako aj naplánovaných cieľov pri tvorbe tektogramaticky anotovaného korpusu, vhodného na tréningovanie NLP² programov založených na štatistických princípoch.

Mark S t e e d m a n (Fakulta informatiky Edinburskej univerzity) začal druhý týždeň Mathesiovských seminárov príspevkom *Coordination and the Theory of Grammar*. Prezentoval niekoľko aspektov spracovania prirodzeného jazyka: v prvej časti Koordinácia a teória gramatiky stručne uviedol do problematiky spracovania prirodzeného jazyka; na viacerých príkladoch objasnil teóriu kombinačnej kategoriálnej gramatiky a prezentoval jej formalizmus. V druhej časti sa venoval formalizovaniu intonácie a vysvetlil výhody kombinačnej kategoriálnej gramatiky na zachytenie intonačnej a informačnej štruktúry jazyka. Trojdielnu sériu prednášok ukončil teóriou o rozpoznávaní a spracovávaní prirodzeného jazyka metódou kombinačnej kategoriálnej gramatiky. Opísal architektúru takéhoto parsera (nástroj na automatickú syntaktickú analýzu), vymedzil jeho problémy a definoval pravdepodobnostné modely kategoriálnej kombinačnej gramatiky. Na záver prezentoval konkrétne hodnoty úspešnosti týchto modelov.

¹ Podrobnejšie informácie o J. Škvoreckom možno získať na <http://www.writersunion.ca/s/skvoreky.htm>

² Natural Language Processing (rozpoznávanie prirodzeného jazyka)

Bonnie W e b e r (Fakulta informatiky Edinburskej univerzity) sa v prednáške *Computing Discourse Structure and Discourse Semantics* opäť vrátila k teórii diskurzu a reláciám medzi jeho zložkami. Cieľom výskumov skupiny vedcov z Edinburskej univerzity je porozumieť, v akom rozsahu môže anafora slúžiť ako mechanizmus na vyjadrenie významu v reči; ako takéto anaforické vyjadrenie ďalej interaguje s pokrytím významu reči cez kompozičnú sémantiku a inferenciu. Veľká časť prednášky bola venovaná príslovkám ako spájacím výrazom vo vetnej štruktúre a ich sémantickému významu. Predstavila i *lambda-formalizmus* ako jeden z vhodných nástrojov na formálne vyjadrenie týchto výrazových prostriedkov. Podrobne tiež opísala mechanizmus pre následné včlenenie tohto formálneho vyjadrenia do automatického počítačového spracovania jazyka.

Prvá prednáška Ferenc K i e f e r a (Maďarsko) *Event Structure and Aspect* sa konala v rámci Jakobsonových prednášok, ktoré sú pravidelne organizované v priestoroch Filozofickej fakulty UK. Ďalšie dve časti, nazvané *Three Ways of Doing Semantics*, prebiehali už v rámci Mathesiovských dní. Prednášajúci pútavým a zaujímavým spôsobom rozobral prístupy skúmania sémantických vlastností objektov v rámci troch hlavných prístupov: Prvý prístup sa zameriava na informačnú hodnotu výpovede, kde zmysel leží hlavne vo vzťahoch medzi symbolmi a objektami, ktoré reprezentujú. Druhý prístup sa zameriava na kognitívny význam jazyka, kde zmysel symbolov spočíva v ich internej reprezentácii v myslí človeka. Tretí prístup zdôrazňuje význam komunikácie ako sociálnej aktivity a vzájomnej interakcie.

Neplánovite, namiesto prednášky Nicoletty Calzolari, ktorá sa na seminári nemohla zúčastniť, vystúpil Michail B o l d a s o v (Štátna Lomonosovova univerzita, Moskva) s referátom *Multilingual Generation in Data Base NL-Interface*. Prítomným opísal komerčný systém InBASE³ – je to systém spájajúci SQL databázu s rozhraním, kde je možné zadávať queries⁴ v prirodzenom jazyku. V súčasnosti je systém InBASE použiteľný v troch jazykoch, a to v ruštine, angličtine a nemčine. Súčasťou systému je aj NLG (Natur Language Generation) modul, ktorý refrázuje zadanú otázku v prirodzenom jazyku, čo môže slúžiť ako efektívna kontrola „či nás počítač správne pochopil“. Keďže prednáška bola pripravená neplánovane, poslucháči s pochopením vzali na vedomie fakt, že na dostupnom počítači nebolo možné predviesť fungujúci model v ruštine. M. Boldasov prezentoval prototyp na angličtine – pravidlá pre generovanie jazyka napísal, podľa vlastných slov, „počas jednej hodiny včera v noci“. O to viac zapôsobila kvalita a správnosť generovaného výstupu.

Martin K a y (Stanfordská univerzita) prezentoval v prednáške nazvanej *Triangulation: An Approach to Partially Automated Machine Translation* problematiku strojového prekladu. Na úvod zdôraznil, že tradičný pohľad na automatický preklad, ktorý považuje skôr za lingvistický problém, je dnes už neobhájiteľný. Správny výber medzi rôznymi alternatívami, ktoré ponúka automatický prekladací systém, vyžaduje určitú dávku všeobecných vedomostí a ľudského citu. Existujú dva prístupy k automatickému prekladu: komerčný a akademický. M. Kay sa ďalej zameril na akademický prístup. Predstavil typickú štruktúru väčšiny systémov na strojový preklad, obsahujúce morfológické, syntaktické, lexikálne (niekedy i sémantické) zložky pre pôvodný a pre cieľový jazyk. Jednotlivé vrstvy zabezpečujú spracovanie základných slov, zložených výrazov, viet i významových celkov. Spracúvaná informácia

³ <http://www.inbase.artint.ru>

⁴ *Query* je otázka na databázový systém, obvykle položená prostredníctvom na to určeného špeciálneho formálneho počítačového jazyka (ale špecificky **nie** v tomto prípade) a rozhrania.

prechádza pri analýze postupne jednotlivými vrstvami – od jednoduchej (morfologickej) až po abstraktnú (sémantickú). Systém ďalej obsahuje časť zodpovednú za prenos; je to jediná časť, ktorá je špecializovaná pre príslušný pár jazykov. Táto časť zabezpečuje konverziu najabstraktnejšej úrovne prekladaného jazyka do zodpovedajúcej úrovne cieľového jazyka. Preložená veta sa získa z tejto úrovne postupom, ktorý je v podstate reverzný k analýze. Napokon M. Kay prezentoval typickú trasu prekladaných dát, predpokladajúc prítomnosť ľudského korektora a prebral niektoré možnosti optimalizácie tejto trasy.

Posledný blok prednášok na Mathesiovských seminároch patril Julii H i r s c h b e r g (Columbia University and AT&T Labs), ktorá sa venovala systémom rozpoznávania reči. Špecializuje sa na dialógové systémy komunikácie, aké sa bežne používajú v USA na poskytovanie informácií zákazníkom. Popri klasickom úvode do *speech recognition* (systémy automatického strojového rozpoznávania reči) systémov, prehľade najčastejších nedostatkov používaných systémov a perspektív rozvoja bola prednáška venovaná aj trochu zanedbávaným oblastiam rozpoznávania reči, ako je napríklad použitie intonácie a prozódie na získanie dodatočných informácií a spätnej väzby na overenie správnosti predchádzajúceho rozpoznania.

18. ročník Mathesiovských seminárov uzatvorila opäť Eva Hajičová. Vyjadrila poďakovanie všetkým prednášajúcim, aktívnym účastníkom a poslucháčom. Nezabudla tiež vysloviť vďaka spolupracovníkom z Centra Viléma Mathesia: Petrovi Sgallovi, predsedovi vedeckej rady, Libuši Brdičkovej, koordinátorke, a Martinovi Čmejrekovi, odbornému poradcovi. Aj vďaka nim prebehlo toto významné lingvistické podujatie na vysokej úrovni.

Pavol Domin – Martina Forróová – Radovan Garabík

MENNÝ REGISTER/INDEX OF NAMES

<p>Altmann G. 90
 Bachman A. R. 109
 Bajza J. I. 113
 Bakoš J. 40, 43
 Balážová E. 36, 89
 Bančej M. 38
 Barborík V. 43
 Barnet V. 58
 Bartek H. 101
 Benko V. 87, 94
 Bernolák A. 100
 Best K.-H. 90
 Biloveský V. 123
 Birgegård U. 89
 Blanár V. 46, 51, 83 – 85, 90,
 95, 112, 119, 120, 121
 Bohušová Z. 122
 Boldasov M. 136
 Borschev V. 132
 Bosák J. 3 – 5, 31, 35, 88, 113
 Brdičková L. 132, 137
 Brucknerová I. 41
 Buzássyová K. 31 – 50, 31, 33,
 67, 68, 70, 72, 73, 79, 80,
 85, 86, 91, 112, 113
 Calzolari N. 129, 130
 Cmorej P. 113
 Corbett G. 129, 132
 Coseria E. 32
 Čermák F. 88, 93, 95
 Černyševa I. I. 51
 Čierna M. 110
 Čmejrek M. 137
 Čmejrková S. 112
 Damborský J. 101
 Daneš F. 35
 Daržágin S. 92
 Debus F. 83
 Defoe D. 125
 Demčišáková E. 123
 Dickens A. 59
 Dokulil M. 44, 68
 Dolník J. 48, 51, 62, 85, 95,
 113, 121, 129
 Domin P. 137
 Dressler W. 133, 135
 Drozdík L. 112
 Dudok M. 51, 79, 89, 113, 114
 Dušková L. 129, 131</p> | <p>Dvonč L. 35, 91, 113
 Dziaková K. 67 – 82, 68, 72
 Ďurčo P. 51, 93, 110
 Ďurica M. S. 118
 Ďurovič E. 89, 113
 Eckert R. 52
 Eichler E. 83
 Ferenčík M. 115
 Ferenčíková A. 113
 Fillmore C. J. 62
 Findra J. 113, 124
 Fogelin R. J. 123
 Forróová M. 137
 Földes Cs. 108
 Frank R. 129, 132
 Franko Š. 112
 Furdík J. 37, 34, 68, 72, 74,
 76, 94, 95, 113
 Furdík K. 92
 Gajda S. 3
 Gak V. G. 52
 Gallo J. 123
 Garabík R. 137
 Gerláková A. 123
 Glovňa J. 51
 Gregorová R. 115
 Greule A. 107
 Habovštiak A. 113
 Hajič J. 91, 92, 129, 131, 133,
 135
 Hajičová E. 113, 129, 131,
 132, 133, 134, 137
 Hanks P. 59, 62, 63
 Hartmann R. 59
 Hašanová J. 92
 Hirschberg J. 133, 137
 Hoffmannová J. 112
 Holeš J. 126
 Holomáňová A. 41
 Horák A. 95, 133
 Horecký J. 31, 34, 37, 40, 41,
 43, 44, 80, 95, 112 – 114,
 116, 121
 Hrčková M. 123
 Hříbiková A. 54
 Chaloupecký V. 109
 Chlebda W. 95
 Imrichová M. 119 – 121
 Ivanecký J. 92</p> | <p>Ivanová M. 67 – 82, 75
 Ivanová-Šalingová M. 51
 Jacko J. 113
 Jackulíková K. 123
 Jadacka H. 31, 39, 41, 45
 Jančovič I. 121
 Janichová N. 111
 Jánošík A. 101
 Jarošová A. 44, 51, 57 – 66,
 61, 63, 91, 91, 95, 97, 113
 Jefremova T. F. 68, 73
 Jelínek F. 129, 132, 133, 134
 Jelínek M. 112
 Jesenská P. 122
 Jungmann J. 18
 Juríková M. 110
 Kačala J. 51, 89, 113, 118, 119
 Kamp H. 129, 132
 Karpinský P. 115
 Kasarda M. 45
 Katreniaková Z. 122
 Kay M. 129, 133, 136
 Kesselgruber B. 108
 Kiefer F. 129, 130, 133, 136
 Kiliánová G. 40, 47
 Király P. 113
 Klímová J. 113
 Kořenský J. 7 – 11, 113
 Kostolanský E. 92
 Kováčsová E. 110
 Kováč D. 119
 Kozmová R. 110
 Krajčovič R. 99 – 101, 102,
 127
 Kralčák E. 93
 Král' Á. 93
 Králik E. 88
 Kraus J. 18, 113
 Krčmová M. 112
 Kreterová E. 109
 Krošláková E. 113
 Krupa V. 112
 Křečková V. 93
 Křen M. 93
 Kuchar R. 87
 Kunin A. V. 95
 Kuznecova A. I. 68, 73, 80
 Kyseľová N. 123
 Lanstyák I. 898</p> |
|--|--|---|

- Leech G. 129
 Lewicki A. M. 95
 Lípka M. 118
 Lipták L. 44
 Luptáková Z. 122
 Majtán M. 87, 116
 Marsina R. 118
 Martinová O. 31, 32, 34, 35, 36, 37, 43, 87, 113
 Masár I. 113
 Mathesius V. 33
 Meier J. 107, 108
 Mésároš J. 118, 119
 Mezulánik J. 112
 Mieczkowska H. 113
 Michelko R. 118
 Miko F. 51, 95
 Mistrík J. 113
 Mlacek J. 51, 53, 54, 55, 95 – 98, 113
 Mokijenko V. M. 52, 53, 95
 Moško G. 87, 113
 Mrva I. 118, 119
 Mulík P. 118
 Müllerová O. 112
 Nabělková M. 40, 43, 90, 113
 Neščimenko G. P. 13 – 30, 18, 19, 20, 22, 112
 Nižníková J. 87
 Novák L. 37, 101
 Odaloš P. 112
 Ondrejovič S. 85, 86, 88, 112, 113
 Ondruš Š. 118
 Opavská Z. 89
 Pala K. 94
 Páleš E. 80
 Panevová J. 113, 129, 130
 Paponová M. 109, 110
 Partee B. 129, 132, 133, 134
 Patráš V. 124
 Paulíny E. 94, 99, 101, 127
 Peciar Š. 101
 Piirainen I. T. 108, 109
 Považaj M. 85, 89, 91, 113
 Rácová A. 112
 Račáková A. 123
 Radičová I. 39, 42
 Rajnohová A. 123
 Ramat P. 129, 130
 Ratkoš P. 118
 Ripka I. 87, 101, 102 – 107, 112
 Rolková N. 118
 Rottmann O. A. 90
 Rusko M. 92
 Rusnák J. 115, 116
 Ruščák F. 112
 Ružička J. 101
 Sabol J. 113
 Sabol J. S. 115, 116
 Sabolová O. 113
 Salkie R. 59
 Savický N. 32, 36, 37
 Schneiderová H. 123
 Schnelle H. 133
 Schröer K. J. 109
 Sedlák V. 118
 Sgall P. 113, 129, 131, 132, 133, 134, 135
 Siarsky J. 110
 Sinclair J. 58, 62
 Sisák L. 110
 Skácel J. 112
 Skarżyński M. 68
 Skladaná J. 51 – 56, 87, 98, 112
 Slančová D. 112
 Smatana M. 107
 Smirnov L. 113
 Smólkowa T. 33, 39, 42,
 Smrž P. 94
 Sokolová M. 67 – 82, 67, 69, 74, 80, 87, 113
 Sparwenfeld J. G. 89
 Stanislav J. 101
 Steedman M. 133, 135
 Stich A. 41
 Sutherland-Smith J. 112
 Szabómihályová G. 88
 Szehérová E. 110
 Šabík V. 40
 Šcerba L. V. 58
 Šimková M. 90
 Šimon F. 87, 113
 Širokova A. G. 18
 Škvareninová O. 88
 Šmilauer V. 36
 Štefaňáková J. 123
 Štekauer P. 33, 76, 112, 113
 Štolc J. 102
 Štulajterová A. 122
 Štúr L. 100
 Telija V. N. 95
 Tichá Z. 89
 Tichonov A. N. 68, 70
 Tognini-Bonelli E. 62
 Tomaščíková S. 115
 Traka M. 92
 Uhlířová L. 90
 Urbancová L. 123
 Valiska J. 109
 Vážný V. 101
 Viceník J. 113
 Vlachov S. I. 58
 Wachtarczyková J. 113
 Walter E. 60
 Walter H. 124 – 126
 Waszakowa K. 33
 Webber B. 133, 136
 Weinelt H. 109
 White H. 123
 Wimmer G. 90
 Zabani M. 89
 Zagrodnikowa A. 22
 Zamborová M. 89
 Zgusta L. 57, 58
 Ziegler A. 90, 109
 Žigo P. 99 – 101, 111, 113, 117, 127 – 129
 Žváček D. 61

XIII. medzinárodný zjazd slavistov

Ľubľana 15. 8. – 21. 8. 2003

Jazykoveda – tematický blok

**Internacionalizácia
v súčasných slovanských jazykoch:
za a proti**

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows alebo textový editor Text602 (T602) pod operačným systémom MS DOS. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2; prípadný petit vyznačiť len na vytlačennom príspevku.

2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. R. Auty; N. I. Feľdman; s. 312, t. j.).

3. Dôsledne odlišovať číslicu 0 od veľkého O a číslicu 1 od písmena l.

4. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.

5. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.

6. V textovom editore T602 pomlčky vyznačovať dvoma spojovníkmi s medzerou na začiatku aj na konci (aj pri označovaní stranového a číselného rozsahu, napr. s. 3 -- 12; v r. 1988 -- 1989), v textovom editore Word rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.

7. Znak, ktorý neobsahuje textový editor T602 (poľské písmená, praslovanské a i.), písať kombináciou dvoch znakov tak, aby jednoznačne určili príslušné písmeno, napr. #Z = Ż, #z = ż, &Z = Ż, &z = ż, #N = Ń, #n = ń, #L = Ł, #l = ł, #E = Ę, #e = ę, #A = Ą, #a = ą. Zoznam používaných znakov uviesť na začiatku príspevku.

8. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).

9. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).

10. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu magdap@juls.savba.sk (ak je príspevok spracovaný v textovom editore Word, s príponou .rtf, nie .doc).

11. Bibliografické údaje a citácie treba uvádzať podľa doterajšieho úzu časopisu:

a) knižná publikácia:

HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 440 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava, Veda 2000. 998 s.

b) štúdia v zborníku:

FURDÍK, J.: Slovo a jeho významová štruktúra. In: Ondrus P. – Horecký, J. – Furdík, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 7 – 49.

c) článok v časopise:

DOLNÍK, J.: Motivácia ako princíp prirodzenosti v morfológii. Jazykovedný časopis, 44, 1993, s. 3 – 13.

12. Uzávierka 1. čísla je 31. januára, uzávierka 2. čísla 31. mája v príslušnom roku. Príspevky sa prijímajú aj priebežne.

Súčasťou každej štúdie Jazykovedného časopisu je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedecko-výskumnej oblasti.

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1 – 2

ROČNÍK 54, 2003

Venované
XIII. medzinárodnému zjazdu slavistov
Eubľana 15. 8. – 21. 8. 2003

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

1 – 2

ROČNÍK 54, 2003

Venované
XIII. medzinárodnému zjazdu slavistov
Lubl'ana 15. 8. – 21. 8. 2003

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.

THE LINGUISTIC JOURNAL
of the Ľudovít Štúr Linguistics Institute, Slovak Academy of Sciences
Volume 54, 2003
Published semianually in 80 pp.
by Slovak Academic Press, spol. s r. o.
Editorial Board Address:
813 64 Bratislava, Panská 26, Slovakia
Distributed by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München,
Germany

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук
Том 54, 2003
Издается два раза в год на 80 стр.
Slovak Academic Press, spol. s r. o.
Адрес редакции: 813 64 Bratislava, Panská 26, Словакия
Подписки принимает: SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4,
P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

REDAKČNÁ RADA

J. Bosák (hlavný redaktor), K. Buzássyová, J. Dolník, J. Horecký, A. Jarošová, L. Králik,
V. Krupa, S. Ondrejovič, V. Patráš, M. Petrufová (výkonná redaktorka), I. Ripka,
J. Sabol, E. Sekaninová, P. Žigo.

MIČ 49 263

ISSN 0021-5597

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 54, 2003, 1 – 2

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Hlavný redaktor doc. PhDr. Ján Bosák, CSc.

Výkonná redaktorka PhDr. Magdaléna Petrufová

Redakčná rada:

doc. PhDr. Ján Bosák, CSc., PhDr. Klára Buzássyová, CSc., prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc.,
prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., Mgr. Alexandra Jarošová, CSc., PhDr. Ľubomír Králik, CSc.,
PhDr. Viktor Krupa, DrSc., doc. PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc., doc. PaedDr.
Vladimír Patráš, CSc., PhDr. Magdaléna Petrufová, prof. PhDr. Ivor Ripka, DrSc.,
prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc., doc. PhDr. Ella Sekaninová, DrSc., prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26

Technický redaktor: Mgr. Vladimír Radik

Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P.O.Box 57,
Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4,
P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

Registračné číslo 7044

Distributed by Slovak Academic Press Ltd., P.O.Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava
Distribution rights are held by KUBON und SAGNER, P.O.Box 34 01 08, D-8000 München,
Germany

Ročné predplatné Sk 80,-, jednotlivé číslo Sk 40,-

Podávanie novinových zásielok povolené RPP Bratislava, pošta 12, 8. 8. 1994, č. j. 343-RPP/94.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2003

OBSAH

Ján B o s á k: Procesy internacionalizácie dnes	3
Jan K o ř e n s k ý: Internacionalizace současných slovanských jazyků – možnost nebo nutnost?.....	7
Галина П. Н е щ и м е н к о: Заимствования и их роль в этнической коммуникации: проблемы, споры	13
Klára B u z á s s y o v á: Zložené slová z hľadiska internacionalizácie a inovácií	31
Jana S k l a d a n á: Textotvorné potencie frazeologických internacionalizmov	51
Alexandra J a r o š o v á: Impulzy korpusovej lingvistiky pre dvojazyčnú lexikografiu: medzi textovou a slovníkovou ekvivalenciou	57
Miloslava S o k o l o v á – Martina I v a n o v á – Katarína D z i a k o v á: Zásady spracovania slovníka koreňových morfém v slovenčine	67

Recenzie

1. Blanár, V.: Theorie des Eigennamens. Status, Organisation und Funktionieren der Eigennamen in der gesellschaftlichen Kommunikation. 2. Blanár, V.: Selecta Linguistica et Onomastica. J. D o l n í k	83
Vlastnosti slov v lexikografických opisoch a pravdepodobnostných modeloch [Lexicographica '99]. A. J a r o š o v á	85
Slovenčina a čeština v počítačovom spracovaní. A. H o r á k	91
Mlacek, J.: Tvary a tváře slovenských frazém. J. S k l a d a n á	95
Nová práca o dejinách spisovnej slovenčiny [Krajčovič, R. – Žigo, P.: Dejiny spisovnej slovenčiny]. I. R i p k a	99
Kniha užitočná (nielen) pre dialektológov [Ripka, I.: Aspekty slovenskej dialektológie]. M. S m a t a n a	102
Deutsche Sprache in der Slowakei. P. Ž i g o	107

Referáty

Jazyk – kultúra – človek [Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. 2. Jazyk ako pamäť kultúry]. M. D u d o k	
112	
Príspevok k teórii masmedialistiky [O interpretácii masmediálneho textu]. J. H o r e c k ý	
115	
Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 5. R – Š (rab – švrkotat'). P. Ž i g o	
116	
Slovo o slove. K niektorým problémom slovenskej historickej terminológie. V. B l a n á r	
118	
Imrichová, M.: Logonymá v systéme slovenčiny. J. H o r e c k ý	
119	
Druhé banskobystrické stretnutie mladých filológov [Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela. II]. V. P a t r á š	
121	
Walter, H.: Honni soit qui mal y pense. L'incroyable histoire d'amour entre le français et l'anglais. J. H o l e š	
124	

Kronika

Profesor Pavol Žigo päťdesiatročný. J. D o l n í k	127
Mathesiovské semináre. Euro Summer School – Vilém Mathesius Lecture Series 17. A. H o r á k	
129	
Mathesiovské semináre. Euro Summer School – Vilém Mathesius Lecture Series 18. P. D o m i n – M. F o r r ó o v á – R. G a r a b í k	
133	

CONTENTS

Ján B o s á k: Processes of Internationalization Today	3
Jan K o ř e n s k ý: Internationalization of the Contemporary Slavic Languages – Opportunity or Necessity?.....	7
Galina P. N e s t c h i m e n k o: Loans and their Role in Ethnic Communication: Problems and Disputes	13
Klára B u z á s s y o v á: Compounds from the Viewpoint of Internationalization and Innovations	31
Jana S k l a d a n á: Text-Creating Potencies of Phraseological Internationalisms	51
Alexandra J a r o š o v á: Bilingual Lexicography Inspired by Corpus Linguistics: Between the Text Equivalence and the Dictionary One.....	57
Miloslava S o k o l o v á – Martina I v a n o v á – Katarína D z i a k o v á: The Principles of Processing of the Root Morpheme Dictionary in the Slovak Language...	67

Book Reviews

1. Blanár, V.: Theorie des Eigennamens. Status, Organisation und Funktionieren der Eigennamen in der gesellschaftlichen Kommunikation. 2. Blanár, V.: Selecta Linguistica et Onomastica. By J. D o l n í k	83
Qualities of Words in Lexicographical Descriptions and Probability Models [Lexicographica '99]. By A. J a r o š o v á	85
The Slovak and the Czech Language in the Computational Processing. By A. H o r á k	91
Mlacek, J.: Forms and Faces of the Slovak Phraseological Units. By J. S k l a d a n á.....	95
New Work on History of the Slovak Literary Language [Krajčovič, R. – Žigo, P.: The History of the Slovak Literary Language]. By I. R i p k a	99
A Book Useful (Not Only) for Dialecticians [Ripka, I.: Aspects of the Slovak Dialectology]. By M. S m a t a n a	102

The German Language in Slovakia. By P. Žigo	
.....	107

Book Notices

Language – Culture – Man. [Man and His Language. 1. Language as a Phenomenon of Culture. 2. Language as a Memory of Culture]. By M. Dudok	
.....	112
Contribution to the Theory of Mass Media Studies [On Interpretation of Mass Media Texts]. By J. Horecký	
.....	115
The Historical Dictionary of the Slovak Language. Volume 5. R – Š (rab – švrkotat'). By P. Žigo	
.....	116
Word about Word. On Some Problems of the Slovak Historical Terminology. By V. Blánár	
.....	118
Imrichová, M.: Logonyms in the System of Slovak. By J. Horecký	
.....	119
The Second Meeting of Young Philologists in Banská Bystrica [Proceedings of Matej Bel University's Young Philologists. Volume II]. By V. Patráš	
.....	121
Walter, H.: Honni soit qui mal y pense. L'incroyable histoire d'amour entre le français et l'anglais. By J. Holeš	
.....	124

Chronicle

Professor Pavol Žigo Fifty Years Old. By J. Dolník	
.....	127
Euro Summer School – Vilém Mathesius Lecture Series 17. By A. Horák	
.....	129
Euro Summer School – Vilém Mathesius Lecture Series 18. By P. Domin – M. Forróová – R. Garabík	
.....	133

СОДЕРЖАНИЕ

Ян Босак: Процессы интернационализации сегодня	3
Ян Корженски: Интернационализация современных славянских языков – возможность или необходимость?	7
Галина П. Нецименко: Заимствования и их роль в этнической коммуникации: проблемы, споры	13
Клара Бузашиова: Сложные слова с точки зрения интернационализации и инноваций	31
Яна Складана: Текстобразовательные потенции фразеологических интернационализмов	51
Александра Ярошова: Импульсы корпусной лингвистики для двуязычной лексикографии: между текстовой и словарной эквиваленциями	57
Милослава Соколова – Мартина Иванова – Катарина Дзякова: Принципы разработки словаря корневых морфем словацкого языка	67

Рецензии

1. Blanár, V.: Theorie des Eigennamens. Status, Organisation und Funktionieren der Eigennamen in der gesellschaftlichen Kommunikation. 2. Blanár, V.: Selecta Linguistica et Onomastica. Ю. Долник	83
Свойства слов в лексикографических описаниях и вероятностных моделях [Lexicographica '99]. А. Ярошова	85
Словацкий и чешский языки в машинной обработке. А. Горак	91
Млацек, Й.: Формы и лица словацких фразеологических единиц. Я. Складана	95
Новая работа по истории словацкого литературного языка [Крайчович, Р. – Жиго, П.: История словацкого языка]. И. Рипка	99
Книга, полезная не только для диалектологов [Рипка, И.: Аспекты словацкой диалектологии]. М. Сманана	102

Немецкий язык в Словакии. П. Жиго.....	107
--	-----

С о о б щ е н и я

Язык – культура – человек [Человек и его язык. 1. Язык как феномен культуры. 2. Язык как память культуры]. М. Дудок.....	112
К теории феномена „масс-медиа“ [Об интерпретации текстов масс-медиа]. Я. Горечки.....	115
Исторический словарь словацкого языка. Том 5. R – Š (rab – švrkotat'). Р. Жиго.....	116
Слово о слове. К некоторым проблемам словацкой исторической терминологии. В. Бланар.....	118
Имрихова, М.: Логонимы в системе словацкого языка. Я. Горечки.....	119
Вторая встреча молодых филологов в городе Банска-Бистрица [Сборник молодых филологов Университета Матея Бела. II]. В. Патраш.....	121
Walter, H.: Honni soit qui mal y pense. L'incroyable histoire d'amour entre le français et l'anglais. Я. Голеш.....	124

Х р о н и к а

Профессор Павол Жиго пятидесятилетний. Ю. Долник.....	127
17-ые Семинарские занятия Вилема Матезиуса. А. Горак.....	129
18-ые Семинарские занятия Вилема Матезиуса. П. Домин – М. Форрова – Р. Грабик.....	133